HENRI PIRENNE

Ortaçağ Kentleri

ÇEVİREN Şadan Haradeniz

iletişim

HENRI PIRENNE • **Ortaçağ Kentleri**

HENRI PIRENNE 23 Aralık 1862'de Verviers'de doğdu, 24 Ekim 1935'te Eccle'de öldü. Belçikalı tarihçi, özellikle Ortaçağ konusunda dünyaca ünlü uzmanların başında geliyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından işgal edilen Belçika'da ders vermeyi reddettiği için 1916-18 yılları arasında hapis yattı. Bu dönemde, tamamen belleğindeki bilgilere dayanarak yazdığı *Avrupa Tarihi*, ölümünden sonra yayımlandı. Ekonomik nedenselliğe tanıdığı ağırlıklı payla, Pirenne siyasal olay tarihçiliğinden sosyoekonomik tarihçiliğe geçişin öncüleri arasında yer aldı. Bu özelliğiyle 20. yüzyılın ünlü Annales Okulu'nun habercisi sayılmıştır. Ülkemizde 1920-40 yılları arasında Köprülü okulu tarihçileri, Fuat Köprülü'nün de teşvikiyle Pirenne'i okuyabilmek için ikinci yıl sonunda Fransızca sınavlarına girerlerdi. 1923'ten başlayarak ölümüne kadar Uluslararası Tarih Kongresi'nin ilk başkam olmuştur. Pirenne'in *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2005) başlıklı kitabı da İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

Dost Kitabevi, 1982 (1 baskı)
İletişim Yayınları, 1990-1994 (3 baskı)

Les villes du moyen âge: essai d'histoire économique et sociale

İletişim Yayınları 94 • Tarih Dizisi 1
ISBN-13: 978-975-470-033-6
© 2000 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-12. BASKI 2000-2012, İstanbul
13. BASKI 2014, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAK FOTOĞRAFI İtalya'nın Toscana bölgesinde bir Ortaçağ kenti
UYGULAMA Hasan Deniz
DÜZELTİ Sait Kızılırmak
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih, 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HENRI PIRENNE

Ortaçağ Kentleri

Kökenleri ve Ticaretin Canlanması

Les villes du moyen âge: essai d'histoire économique et sociale

ÇEVİREN *Şadan Karadeniz*

iletişim

İÇİNDEKİLER

Kurumların Tarihçisi Henri Pirenne Hakkında 7
I. Akdeniz 11
II. Dokuzuncu Yüzyıl 27
III. Kentin Kökenleri 47
IV. Ticaretin Canlanması 63
V. Tüccar Sınıfı 83
VI. Orta Sınıf 99
VII. Belediye Kurumları 125
VIII. Kentler ve Avrupa Uygarlığı 157
Bibliyografya 173
Dizin 177

Kurumların Tarihçisi Henri Pirenne Hakkında

Bugüne kadar Türkiye'de meslekten tarihçilerin en çok yararlandıkları yabancı kaynakların başında gelmesine rağmen, ünlü Ortaçağ tarihi uzmanı Henri Pirenne'in hiçbir yapıtı dilimize çevrilmemişti. Şimdi ise onun ünlü kitabı *Ortaçağ Kentleri* Şadan Karadeniz'in titiz çevirisiyle dilimize kazandırıldı. Pirenne'i az zamanda geniş okuyucu kitlesinin seveceğini ve diğer yapıtlarının uzun bir gecikmeden sonra da olsa dilimize kazandırılacağını umarız.

Henri Pirenne, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından 14. yüzyıl ortalarına kadar Batı Avrupa tarihinin ekonomik gelişimini daha çok kurumların evrimini ele alarak inceleyen öncü bir tarihçidir. 1862'de doğdu. Belçikalıdır. Liége'de öğrenim gördü. 1886'da Ghent'de profesör oldu. Başlıca yapıtları arasında yeralan *Ortaçağ Kentleri* 1922'de Amerika'da davetli profesör iken verdiği dersleri kapsar. 1935 Mayıs'ında ölümünden kısa bir süre önce ünlü yapıtı *Muhammed ve Şarlman*'ı tamamlamıştı. Pirenne'in tarih yöntemi ve tarihe bakışı bu iki kitapta kendini belirgin biçimde gösterir. O birinci sınıf bir Ortaçağ filologu, belge uzmanı

(paleograf ve diplomatist) olma gibi nitelikler yanında bir sosyologdur ve tarihe bütüncül açıdan da bakmayı bilmektedir. Binlerce sayfa yazan son tarihçilerdendir. Bu özellikler bize Türkiye'de Fuad Köprülü'yü anımsatır. Gerçekten 1920'lerden 1940'lara kadar Köprülü okuluna mensup tarihçiler H. Pirenne ve Fransız Annales okulu tarihçilerini daha üniversite sıralarında iken okumuşlardır. Hattâ Köprülü'nün Pirenne ve Fransız Annales okulu tarihçilerinin okunması için öğrencilerini ikinci yıl sonunda Fransızca sınava sokturduğu biliniyor. Dolayısıyla Pirenne ve izleyicisi Avrupa tarihi yazarları, bizim ülkemizde çok önceden bilinmekteydiler ve bizdeki modern tarihçiliğin başlangıcından bugüne oluşumunda payı olan bu tarihçileri bilmekte bu yönden de büyük yarar vardır.

Pirenne'in dönemi, betimleyici büyük yapıtlar veren tarihçilerden çok, yorumcu tarihçilerin devridir. Hukuk tarihçisi ve sosyolog Max Weber'le başlayan dizi Spengler, sonra Toynbee, Sovyetler'de Pokrovsky gibi o dönemin önde gelenleriyle sürer. Orientalistler arasında Barthold ve Samayloviç Pirenne'e benzer bir yöntemle çalışırlardı. Fransa'da klasik doğubilimci Massignon okulu egemendi. Bu okul filoloji ve dinbilimle daha çok ilgiliydi. Nihayet Lucien Febré'in Annales okulu bu dönemde ürünlerini verir. Kuşkusuz Alman işgalcilerin genç yaşta öldürdüğü Marc Bloch'un Avrupa tarih yorumuna yeni görüşler getiren eserlerini, özellikle feodal Avrupa'nın yeni tarihi olan *Feodal Toplum*'u burada belirtmek gerekir. Pirenne'in çağında ulusalcı tarihçiler de vardır. Macarların Gyula Szegü'sü gibi... Nihayet Pirenne'in çağında tarihi tahrif eden ulusalcılar da yaygındır. Bu nedenle Pirenne, o günden bugüne görüşü ve asıl önemlisi getirdiği malzeme ile değerini korumaktadır. Pirenne Belçikalı idi. Birinci büyük harbde Belçika için direnişe katılmış, yapıtlarında Belçika'nın tarihini dile getirmiş-

tir. Onca Avrupa kapitalizminin ve demokrasisinin temeli bu ülkenin şehirlerinde ve Ortaçağ'da atılmıştır. Pirenne, iki savaş arası Avrupa sosyolojisi hukuk tarihçiliği ve iktisat tarihçiliği ile kendi tutucu yurtseverliğini birleştirmiştir. Bu yanıyla o bir Avrupalıdır ve Avrupa uygarlığının üstünlüğünü bu yeni disiplinlerin getirdiği soğukkanlı bir dil ve üslûpla yapmaktadır. Pirenne, ilk anda parlak sosyolog ve filolog tarafıyla kendini ortaya koymaktadır.

Pirenne, devrinin tarihçilerinin tersine, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının antik uygarlığın bitişi demek olmadığını ispata çalışmıştır. Ona göre Frank-Cermenlerin istilâsıyla Roma şehirleri ve kültürü az değişiklikle sürmekteydi. Değişiklikteki başlıca etken, Akdeniz'deki İslâm istilâsı ve Akdeniz'in İslâmlar'm eline geçmesidir. Bu olay Cermen Avrupa'sını yeni bir hayat tarzına ve yaratıcılığa sürüklemiştir. İşte *Ortaçağ Kentleri* bu evrimi ve bunun sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bütün Ortaçağ boyunca şehirlerin gerçek gelişimini rahiplere ve zenaatçılara rağmen tüccarlar sağlamıştır. Pirenne, tüccarı bu iki zümreye karşı tutar. *Şehir, sermaye* ve *hürriyet* Pirenne'e göre ayrılmaz üç kavramdır ve Ortaçağ şehrinin gerçek özelliği de bunlardır. Pirenne, Avrupa'nın gelişmesinde nüfus patlamasına önem veren tarihçilerdendir. Onun kuru ekonomizmi, içerdiği yanlışlar ve doğrularla bir çağın tarihçi kuşağını etkilemiştir. Friedrich Heer gibileri onun, şehir demokrasisinin gelişmesini Avrupa gelişmesi olarak yorumlayan bu eserini izlemişlerdir. Avrupa tarihçileri için şehir ve hele Ortaçağ şehri demek üstünden 60 yıl geçmesine rağmen Pirenne'in bu kitapta çizdiği Ortaçağ şehridir. Tuhaftır ama Türk tarihçileri de başka tarif bilmediklerinden feodalitenin çözülme dönemindeki bu şehrin kurumlarını bizdeki şehirlerde aramaktadırlar. Bugünün tarihçileri Pirenne'in yöntemini ne derecede aşabildiler ve yeni bir senteze ulaşabildiler mi? Günü-

müzün gözde tarihçileri Fransızca konuşulan bölgede onun yolundan gidiyorlar. Onların tarihin gelişimini açıklamak için kullandıkları öğeler, Pirenne'in kullandığı ana öğeler. Yalnız politik görüşleri farklı. Kimi Pirenne gibi muhafazakâr, kimisi daha açık... Ama Pirenne ve ardıllarıyla tarihçiliğin zor bir yöntem ve bilgi birikimi işi olduğu anlaşıldı. Her şeye rağmen Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin bu olumlu yanı, Batı'da kendisine seçtiği modelin H. Pirenne (ve bir yandan Fransız *Annales* okulu) olması... *Ortaçağ Kentleri* Pirenne'in ve bu tarz tarihçiliğin parlak bir örneğidir.

İLBER ORTAYLI

I. Akdeniz

Roma İmparatorluğu'nun üçüncü yüzyılın sonunda belirgin bir özelliği vardı: temelde bir Akdeniz kavimler topluluğu olması. Gerçekten de, imparatorluğun bütün toprakları bu büyük içdenizin çevresindeki bölgeye yayılmıştı: Ren, Tuna, Fırat ve Sahra'ya dek uzanan sınırları yalnızca imparatorluğu dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı koruyan dış savunma hattının ileri karakolları sayılabilir.

Akdeniz, kuşkusuz, bu imparatorluğun siyasal ve ekonomik birliğinin güvencesiydi. İmparatorluğun varlığı temelde bu deniz üstündeki egemenliğine bağlıydı. Bu büyük ticaret yolu olmasaydı, *orbis romanus*'un,* ne hükümet, ne savunma, ne de yönetim olanağı olurdu.

İmparatorluğun son dönemlerinde bile bu denizci niteliğinin sürdürülmekle kalmayıp, daha da belirginleşmesi ilginçtir. Karadaki eski başkent Roma bırakıldığında onun yerini alan kent yalnızca başkent değil, aynı zamanda önde gelen bir liman olan Konstantinopolis'ti.

(*) *Orbis Romanus* (Lat.), Roma ülkesi, Roma evreni, Roma yörüngesi anlamına gelir – ç.n.

İmparatorluğun kültürel gelişimi kuşkusuz doruk noktasını aşmış bulunuyordu. Nüfus azalmış, girişimci ruh gücünü yitirmiş, barbar kavimler sınırları tehdit etmeye başlamışlar, bir ölüm-kalım savaşı veren devletin artan giderleri, sonuçta insanları gittikçe devletin kölesi kılan bir malî sistemi ardı sıra getirmişti. Bununla birlikte, bu genel çöküntü Akdeniz bölgesinin deniz ticaretini önemli ölçüde etkilemiş görünmüyor. Bu bölgede deniz ticareti kıtadaki eyaletlerin özelliği olan ve gittikçe artan kayıtsızlıkla tam bir karşıtlık oluşturacak biçimde etkinliğini ve başarısını sürdürüyordu. Ticaret, hâlâ Doğu ile Batı'yı sıkı bir bağ içinde tutuyordu. Aynı denizin sularından yararlanan bu değişik ülkeler arasındaki yakın ticaret ilişkilerini hiçbir şey kesintiye uğratmamıştı. Gerek mamul, gerekse doğal ürünlerin alışverişi büyük ölçüde sürdürülüyordu. Konstantinopolis'in, Urfa'nm, Antakya ve İskenderiye'nin dokumaları; Suriye'nin şarapları, yağları ve baharatı; Mısır'ın parşömeni; Mısır, Afrika ve İspanya'nın buğdayı; Galya ve İtalya'nın şarapları... Hatta para sisteminde külçe (*solidus*) altın esasına dayanan bir reform bile yapılmıştı; bu sistem uluslararası değişim ve fiyat belirleme aracı olarak benimsenen kusursuz bir paradan yararlanma olanağı sağlıyor, böylece ticarî işlemleri önemli ölçüde kolaylaştırıyordu.

İmparatorluğun iki büyük bölgesi olan Doğu ve Batı'dan ilki, ikincisini, üstün uygarlığı ve çok daha yüksek ekonomik gelişme düzeyi ile alabildiğine aşmıştı. Dördüncü yüzyılın başında, Doğu'dakiler dışında gerçek anlamda büyük kentler yoktu. İhracatın merkezi Suriye ve Küçük Asya olup, buralarda özellikle bütün Roma dünyasının pazar olduğu ve Suriye gemileriyle taşınan dokuma üretimi yoğunlaşmıştı.

Suriyelilerin ticarî üstünlüğü, Aşağı İmparatorluğun tarihinin en ilginç olgularından biridir. Bu olgu, kuşkusuz, top-

lumun, sonunda Bizantinizme varan hızlı doğululaşmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Deniz aracılığıyla gerçekleşen bu doğululaşma, yaşlanan imparatorluk gücünü yitirip Kuzey'de barbarların baskısına dayanamayarak Akdeniz'in kıyılarına çekildikçe, bu denizin öneminin arttığının açık kanıtıdır.

Germen kabilelerinin, istilalar döneminin ta başından beri Akdeniz kıyılarına ulaşmak ve orada yerleşmek için yılmadan savaşmaları özellikle belirtilmeye değer. Dördüncü yüzyıl boyunca giriştikleri saldırılar karşısında imparatorluğun cepheleri ilk kez çözüldüğünde, güneye doğru bir sel gibi aktılar. Kuatlar ve Markomanlar İtalya'ya saldırdılar; Gotlar Karadeniz Boğazı'na doğru yürüdüler; Franklar, Süevler ve Vandallar Ren'i geçerek hiç duraksamadan Akitanya ve İspanya'ya çullandılar. Niyetleri, göz koydukları eyaletleri sadece kolonileştirmek değildi. İklimin yumuşaklığı ile toprağın verimliliğinin, uygarlığın incelik ve zenginliğiyle birleştiği bu mutlu diyarlarda yerleşmeyi düşlüyorlardı.

Bu ilk atılımın yol açtığı yıkımdan başka hiçbir kalıcı sonucu olmadı. Roma, hâlâ saldırganları Ren'in ve Tuna'nın gerisine püskürtecek kadar güçlüydü. Birbuçuk yüzyıl kadar onları önlemeyi başardı, ama ordularını ve malî kaynaklarını tüketme pahasına...

Güçler dengesi gittikçe eşitsizleşiyordu. Barbarların artan nüfusu, yeni toprakların elde edilmesini zorunlu kıldıkça akınları gittikçe amansızlaşıyordu. Buna karşılık, imparatorluğun azalan nüfusu başarılı bir direnişi gün geçtikçe güçleştiriyordu. İmparatorluğun olağanüstü bir yetenek ve kararlılıkla felâketi önlemeye çalışmasına karşın, sonuç kaçınılmazdı.

Beşinci yüzyılın başında her şey olup bitmişti. Bütün Batı istilâ edilmişti. Roma eyaletleri Germen krallıklarına dönüşmüştü. Vandallar Afrika'ya, Vizigotlar Akitanya ve İspan-

ya'ya, Burgondlar Ron vadisine, Ostrogotlar İtalya'ya yerleştiler.

Bu isimler önemlidir. Çünkü yalnızca Akdeniz ülkelerini içerirler. Bu da, sonunda diledikleri yerde yerleşme özgürlüğüne kavuşan fatihlerin amacının, Romalıların sevgi ve gururla *mare nostrum** diye adlandırdıkları denize ulaşmak olduğunu göstermeye yeterlidir. Hepsi de adımlarını uyum içinde, sabırsızlıkla bu denizin kıyılarına yerleşmeye ve güzelliklerini tatmaya yönelttiler.

Frankların ilk atılımda Akdeniz'e ulaşamayışlarının nedeni, geç kalmaları ve kıyıların çoktan işgal edilmiş olmasıydı. Ama, onlar da bu kıyılara ayak basmakta direttiler. Clovis'in başlıca tutkularından biri, Provence'ı ele geçirmekti; ancak, Teodorik'in işe karışması, onu krallığının sınırlarını Cote d'Azur'e kadar genişletmekten alıkoydu. Bununla birlikte, bu ilk başarısızlık Clovis'in ardıllarını yüreksizlendirmedi. Bir çeyrek yüzyıl sonra, 536'da, Franklar, Iustinianus'un Ostrogotlar'a karşı giriştiği saldırıdan yararlanarak göz diktikleri toprakları başı darda kalan rakiplerinden kopardılar. O tarihten başlayarak, Merovenj hanedanının bir Akdeniz devleti olma yolunda nasıl ısrarlı bir eğilim gösterdiğini görmek ilginçtir.

Örneğin, Childebert ve Clotaire, 542 yılında Pireneler'in ötesinde bir sefere giriştiler; ama bu talihsiz bir sefer oldu. Frank krallarının iştahını en çok kabartan İtalya'ydı. Alpler'in güneyine ayak basabilmek umuduyla önce Bizanslılar, sonra da Lombardlarla anlaştılar. Sürekli olarak geri püskürtüldüler, ama akınlarını yenilediler. 539 yılında, Theudebert, Alpler'i aşmışsa da, işgal ettiği toprakları Narses 553'te geri aldı. 584 - 585 ve 588 - 590 yılları arasında bu toprakları yeniden ele geçirmek için sayısız girişimlerde bulunuldu.

(*) *Mare nostrum*, Latince, "bizim denizimiz" anlamına gelir – ç.n.

Germen kabilelerinin Akdeniz kıyılarında görünmeleri, Avrupa tarihinde kesinlikle yeni bir çağın başlangıcını belirleyen bir olgu değildir. Yol açtığı sonuçlar büyük olmakla birlikte, ne her şey sil baştan edildi, ne de süregelen gelenekler kesintiye uğradı. İstilâcıların amacı, Roma İmparatorluğu'nu yıkmak değil, onu işgal etmek ve keyfini çıkarmaktı. Genellikle, korudukları, yok ettiklerinden ya da getirdikleri yeniliklerden çok daha fazlaydı. Gerçi, imparatorluğun topraklarında kurdukları krallıklar, imparatorluğa bir Batı Avrupa *devlet*'i olarak son vermiştir. Siyasal açıdan artık tamamıyla doğuda kalmış olan *orbis romanus*, sınırlarının Hıristiyanlığın sınırlarıyla çakışmasını sağlayan ruhanî niteliğini yitirmiştir. Bununla birlikte, imparatorluk, yitirdiği eyaletlere yabancı olmaktan çok uzaktı. Oralarda imparatorluğun uygarlığı, egemenliğinden daha uzun ömürlü oldu. Kilisesiyle, diliyle, kurumlarının ve hukukunun üstünlüğüyle fatihlere egemen oldu. Felâketlerin, asayişsizliğin, sefaletin ve istilâlara eşlik eden anarşinin ortasında doğal olarak belirli bir çöküntü başlamıştı, ama bu çöküntü içinde bile belirgin bir Romalı çehresi korunmuştu. Germen kabileleri onsuz olmak istemiyorlardı ve zaten olamazlardı da. Onu barbarlaştırdılar, ama bilinçli olarak Germenleştirmediler.

Bu savın en iyi kanıtı, imparatorluğun son günlerinde -beşinci yüzyıldan sekizinci yüzyıla değin-yukarıda belirtilen denizci niteliğinin sürdürülmesidir. Akdeniz'in önemi istilâlar döneminden sonra da azalmadı. Deniz, Germen kabileleri için, kendisine ulaşılmadan önce neyse gene oydu. Yani, Avrupa'nın tam göbeği olan *mare nostrum*. Denizin siyasal düzende önemi öylesine büyük olmuştu ki son Batı Roma İmparatorunun tahttan indirilmesi (476) bile, tarihsel evrimi, zaman içinde izleyegeldiği yönden çevirmeye yeterli olmadı. Tersine, tarihsel evrim, aynı sahnede, aynı etkiler

altında gelişimini sürdürdü. Cebelitarık'tan Ege Denizi'ne, Mısır ve Afrika kıyılarından Galya, İtalya ve İspanya kıyılarına dek imparatorluğun yarattığı uygarlık dünyasının sonunun geldiğini gösteren hiçbir belirti yoktu henüz. Barbarların istilâlarına karşın, yeni dünya, eskisinin çehresini bütün temel nitelikleriyle koruyordu. Romulus Augustus'tan Şarlman'a kadar olayların akışını izlerken, Akdeniz'i sürekli olarak göz önünde bulundurmak gerekir.

Siyasal tarihin bütün büyük olayları bu denizin kıyılarında gelişmiştir. 493'ten 526'ya değin, İtalya, Teodorik'in yönetiminde, bütün Germen krallıkları üstünde egemenliğini korumuş, bu egemenlik aracılığıyla Roma geleneğinin gücü sürdürülmüş ve pekiştirilmiştir. Teodorik'ten sonra bu güç daha da açık seçik bir biçimde kendini göstermiştir. Iustinianus, imparatorluğun birliğini yeniden kurmakta kıl payıyla başarısızlığa uğramıştır (527-565). Afrika, İspanya ve İtalya yeniden fethedilmiş, Akdeniz yeniden bir Roma gölü haline gelmişti. Gerçi Bizans, harcadığı olağanüstü çabadan yorgun düştüğünden şaşırtıcı başarısını ne tamamlayabilmiş, ne de koruyabilmiştir. Lombardlar Kuzey İtalya'yı koparıp almışlar (568); Vizigotlar kendilerini Bizans'ın boyunduruğundan kurtarmışlardır. Ama Bizans, tutkularından vazgeçmemiştir. Afrika, Sicilya ve Güney İtalya'yı daha uzun süre elinde tutmuştur. Batı üstündeki egemenliğini de deniz sayesinde gevşetmemiştir. Bizans donanması Akdeniz'de öyle sağlam bir egemenlik kurmuştu ki, Avrupa'nın yazgısı o sırada her zamankinden daha çok Akdeniz'in dalgalarına bağlanmıştı.

Siyasal durum için geçerli olan, aynı ölçüde kültürel durum için de geçerliydi. Boetius (480-525) ve Cassiodorus'un (477-c. 562), tıpkı St. Benedict (480-534) ve Büyük Gregori (590-604) gibi, İtalyan, Sevil'li İzidor'un (570-636) ise İspanyol olduğunu anımsatmaya pek gerek yok gibi görünüyor. İtalya, bir yandan Alpler'in kuzeyinde manastır yaşamının

yayılmasını teşvik ederken, bir yandan da son okulların varlığını koruyordu. Eski kültürden artakalan öğelerin Kilise'nin bağrında yeniden ortaya konan öğelerle yan yana serpilip gelişmesi gene İtalya'da oldu. Kilise'nin tüm gücü ve erki Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmıştı. Büyük girişimleri başlatabilecek bir ruh ve örgütlenmenin kanıtını Kilise yalnız İtalya'da ortaya koymuştur. Bunun ilgi çekici bir örneği, Hıristiyanlığın Anglo-Saksonlar'a, komşu Galya kıyılarından değil, İtalya'nın uzak kıyılarından gelmiş olmasıdır (596). Bu nedenle, St. Augustin'in misyonu, Akdeniz bölgesinin tarihsel etkisine bir ölçüde ışık tutmaktadır. İrlanda'nın Hıristiyanlaştırılmasının Marsilya'dan gönderilen misyonerler sayesinde gerçekleştiğini ve Belçikalı havariler olan St. Amand (689-693) ve St. Remade (c. 668)'ın Akitanya kökenli olduklarını hatırlarsak bu durum daha da önem kazanır.

Avrupa'nın ekonomik gelişiminin kısaca gözden geçirilmesi, burada öne sürülen teorinin doğrulanmasını tamamlayacaktır. Bu gelişim, kuşkusuz, Roma İmparatorluğu ekonomisinin açık seçik ve doğrudan doğruya bir uzantısıdır. Avrupa'nın ekonomik gelişiminde Roma İmparatorluğu'nun bütün belli başlı özellikleri, en çok da Akdeniz'in kendine özgü niteliği, yanılgıya yer vermeyecek bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz, bütün diğer bölgelerde olduğu gibi, bu bölgede de, toplumsal etkinlikte genel bir azalma görülmektedir. İmparatorluğun son günlerinde istilâ felâketinin doğal olarak daha da belirginleştirdiği bir çöküntü açıkça kendini göstermişti. Ancak Germen kabilelerinin gelişinin sonucu olarak, kentsel yaşamın ve ticarî faaliyetin yerini salt tarımsal bir ekonominin ve ticarette genel bir durgunluğun aldığını sanmak kesinlikle yanlış olur.[1]

---

1 A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europäischen Kulturentwicklung*, Viyana 1920, Cilt II. s. 527'de, Germen istilâlarının Roma uygarlığına son verdiği görüşüne kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Kilise, dinsel bölgeleri, imparatorluğun yönetim bölgelerinin modeline uygun olarak düzenlemişti. Genel bir kural olarak, her piskoposluk bölgesi bir *civitas*'a* denk düşüyordu. Kilise örgütü, Germen istilâları döneminde değişikliğe uğramadığından, fatihlerin kurdukları yeni krallıklarda da bu ayırıcı özelliğini korumuştur. Gerçekten, altıncı yüzyılın başlangıcından itibaren, *civitas* sözcüğü, "piskoposluk kenti", piskoposluğun merkezi anlamım kazanmıştır. Bu yüzden, Kilise, temelinin dayandığı imparatorluktan sonra varlığını sürdürürken, Roma kentlerinin varlığının korunmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Ancak, bu kentlerin kendi başlarına da uzun süre oldukça büyük bir önem taşımaya devam ettikleri görmezlikten gelinmemelidir. Bunların, kentsel kurumları, Germen kabilelerinin gelişiyle birdenbire ortadan kalkmamıştır. Yalnız İtalya'da değil, İspanya'da, hatta Galya'da bile *decuriones*'lerini** korumuşlardır; hukuksal ve yönetimsel bir yetke ile donatılmış bir yüksek görevliler kurulu olan *decuriones*'in ayrıntıları açık seçik olmamakla birlikte, varlığını ve Roma kökenli olduğunu belirtmeye değer. Bundan başka, *defensor civitatis*'in varlığı ve noterlikçe onaylanan işlemlerin *gesta municipalia*'ya kaydedilmesi yolundaki uygulama da dikkate değer.

Bu kentlerin daha önceki uygarlıktan artakalan ekonomik faaliyetin merkezleri oldukları da kabul edilmiştir. Her kent, çevresindeki kırsal alanın pazarı, o yöredeki büyük toprak sahiplerinin kışlık barınağı ve uygun bir yerde kurulmuşsa, Akdeniz kıyılarına yakınlığı oranında gelişmiş bir ticaretin merkeziydi. Tourslu Gregor'un dikkatle okun-

(*) *Civitas*, Latince yurttaşlık; yurttaşlar topluluğu; devlet; şehir devleti anlamına gelir – ç.n.

(**) *Decurio*, çoğ. *decuriones* (Lat.): Eski Roma'da, on kişiden oluşan topluluğun başı; askerlikte, süvari bölüğü komutanı; bir kasabanın *senatör*'ü – ç.n.

ması, onun zamanında Galya'da kentlerde oturan profesyonel bir tüccar sınıfının varlığını yeterince kanıtlar. Gregor, tam anlamıyla tipik olan bazı bölümlerde, Verdunlü, Parisli, Orleanslı, Clermont-Ferrandlı, Marsilyalı, Nimesli ve Bordeauxlu tacirlerden söz etmekte ve onlarla ilgili olarak verdiği bilgiler, öyküsüne bir rastlantı olarak girdiğinden, daha da önem kazanmaktadır. Kuşkusuz bunun değerini abartmamaya dikkat etmelidir. Ama değerini azaltmak da aynı ölçüde büyük bir yanılgı olur. Merovenjler zamanında Galya'da ekonomik düzenin, bütün öteki etkinlik biçimlerinden daha çok tarıma dayandığı kesindir. Daha da kesin olan, bu durumun Roma İmparatorluğu'nda da böyle olduğudur.

Ancak bu, iç bölgelerde alışverişin, mal ve ticaret eşyası dışalım ve dışsatımının oldukça büyük ölçüde yürütülmesi olgusunu engellememiştir. Toplumun geçiminde bu ticaret önemli bir etken olmuştur. Bunun dolaylı kanıtı da, pazar resmi (*teloneum*) kurumudur. Roma yönetimince; yollar, limanlar, köprüler, ırmakların sığ yerleri ve başka yerlerde alman geçiş vergisine bu ad veriliyordu. Frank kralları bütün bu vergileri yürürlükte bırakmışlar ve bunlardan öylesine büyük gelirler elde etmişlerdir ki, bu tür vergilerin toplayıcıları (*telonearii*), onların en yararlı memurları arasında yer almışlardır.

İmparatorluğun ortadan kalkmasından sonra da, ticarî faaliyetin sürmesi ve bu ticaretin merkezi olan kentlerle aracılık eden tüccarların varlığı, Akdeniz ticaretinin sürmesi ile açıklanmaktadır. Bu ticaretin bütün belli başlı özellikleri, Konstantin'den hemen sonra nasılsa, beşinci ve sekizinci yüzyıllar arasında da aynı kalmıştır. Çöküntü, Germen istilâlarından sonra daha da hızlanmış olsa bile; Bizanslı Doğu ile barbarların egemenliği altındaki Batı arasında kesintisiz bir ilişki görüntüsünün ortaya çıktığı gerçeğini değiştir-

mez. İspanya ve Galya kıyılarından Suriye ve Küçük Asya kıyılarına yapılan mal sevkiyatı nedeniyle, geçirdiği siyasal bölünmelere karşın, Akdeniz havzasında, imparatorluğu oluşturan kavimler topluluğunda yüzyıllar boyu gelişen ekonomik birlik sağlamlaşmaktan geri kalmadı. Bu olgu nedeniyle, Akdeniz dünyasının ekonomik örgütlenmesi, siyasal dönüşümden sonra da varlığını sürdürdü.

Başka kanıtlar olmasaydı bile, Frank krallarının para sistemi, tek başına bu gerçeği inandırıcı bir biçimde ortaya koyardı. Bu sistem, burada uzun açıklamaları gerektirmeyecek kadar iyi bilindiği gibi, katıksız bir Roma, ya da, tam anlamıyla söylemek gerekirse, Roma-Bizans sistemiydi. Basılan sikkeler bunu göstermektedir: *solidus, triens* ve *denarius* -yani, *sou,* üçte bir *sou* ve *denier.** Kullanılan maden bunu göstermektedir; yani *solidus* ve *triens*'in basılmasında kullanılan altın. Sikkenin ağırlığı bunu göstermektedir. Bu arada, Merovenj kralları yönetimde, sikkelerde imparatorun büsbütün temsil edilmesi, paraların öteki yüzünde ise *Victoria Augusti*'in gösterilmesi geleneğinin uzun zaman sürmesi ve bu öykünmenin aşırı boyutlara ulaşarak, Bizanslılar sözkonusu zaferin simgesi yerine haçı geçirdikleri zaman, Merovenjlerin de aynı şeyi yaptıkları belirtilmeye değer. Bu uyum, yalnızca imparatorluğun süren etkisiyle açıklanabilir. Bunun açık nedeni, yerel para ile imparatorluk parası arasındaki uygunluğu korumaktı. Genel olarak, Merovenj ticareti ile Akdeniz ticareti arasında çok sıkı bir ilişki olmasaydı, böyle bir uyumun hiçbir amacı olmaz-

(*) *Solidus:* Eski Roma'da altın sikke (*The Heritage Illustrated Dictionary*); *triens:* 1 As (bakır sikke)'ın üçte biri değerinde sikke; *denarius:* Eski Roma gümüş sikkesi; başlangıçta 10 As'a sonraları 18 As'a eşitti. Aynı zamanda Atina drahmi'sine eşdeğerdi. (*Cassels Latin-English, English-Latin Dictionary. The Heritage Illustrated Dictionary*'ye göre ise, 25 *denarius* değerinde bir altın sikke).

Sou: Metelik (Tahsin Saraç: *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

dı. Başka bir deyişle, Merovenj ticareti, Bizans İmparatorluğu'nun ticareti ile yakın bağını sürdürüyordu. Bu bağların birçok kanıtından yalnızca en önemli birkaç tanesini belirtmek yerinde olacaktır.

Her şeyden önce, sekizinci yüzyılın başında Marsilya'nın hâlâ Galya'nın büyük limanı olduğunu unutmamak gerekir. Tourslu Gregor'un bu kentten söz ettiği sayısız öykülerde kullandığı terimler, Marsilya'yı olağanüstü canlılıkta bir ekonomik merkez olarak göstermektedir. Çok etkin bir mal taşımacılığı, bu limanı Konstantinopolis'e, Suriye'ye, Afrika'ya, Mısır'a, İspanya ve İtalya'ya bağlıyordu. Doğu'nun ürünleri olan parşömen, baharat, pahalı dokumalar, şarap ve yağ, düzenli bir dışalımın temelini oluşturuyordu. Yabancı tüccarlar, çoğunlukla Yahudiler Marsilya'da oturuyorlardı; bunların milliyeti, başlı başına, Marsilya'nın Bizans'la sürdürdüğü yakın ilişkilerin bir göstergesidir. Son olarak, Merovenjler döneminde bu kentte olağanüstü bir bollukta para basılması, ticaretin canlılığının somut kanıtıdır. Kentin nüfusu, tüccarların yanı sıra oldukça büyük bir zanaatçılar sınıfını da kapsıyordu.[2] Öyle görünüyor ki, Frank kralları yönetiminde, Marsilya, Roma kentlerinin açık seçik beledî niteliğini tam olarak koruyordu.

Marsilya'nın ekonomik gelişimi doğal olarak limanın hinterland'ında da kendini duyuruyordu. Bu limanın çekiciliği nedeniyle, Galya'mn tüm ticareti Akdeniz'e yöneltilmişti. Frank krallığının en önemli gümrük karakolları, Marsilya yöresinde, Toulon, Sorgues, Valence, Vienne ve Avignon'da kurulmuştu. Bu da, kente gelen ticarî eşyanın iç bölgelere gönderildiğini açıkça kanıtlar. Bu mallar, Roma yollarıyla olduğu kadar Ron ve Saone yollarıyla da ülkenin ku-

2 Gerçekten de, Marsilya'da, en azından altıncı yüzyılın ortalarında hâlâ varlığını sürdüren zanaatçılar sınıfı ölçüsünde önemli bir zanaatçılar sınıfının varolduğu sonucunu çıkarmamak olanaksızdır. Bkz. F. Kiener, *Verfassungsgeschichte Provence*, Leipzig 1900, s. 29.

zeyine ulaşıyordu. Corbie Manastırı'nın (Pas-de-Calais bölümü), Fos'da bazı mallar, bu arada şaşılacak ölçüde çeşitli Doğu kökenli baharat ve parşömen için krallardan sağladığı gümrük resmi bağışıklığına ilişkin beratlar günümüze dek kalmıştır. Bu durumda, Kuzey Denizi kıyılarındaki Quentovic ve Duurstede gibi, Atlantik kıyılarındaki Rouen ve Nantes limanlarının ticarî faaliyetinin de, çok uzaklardaki Marsilya'dan gelen dışsatım akımının mallarıyla beslendiğini kabul etmek yerinde olur.

Ancak, bu etki en çok ülkenin güneyinde kendini duyuruyordu. Merovenjlerin egemenliği altındaki Galya'nın en büyük kentleri, Roma İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, gene Loire'ın güneyinde yer alıyordu. Tourslu Gregor'un, Clermont-Ferrand ve Orleans'a ilişkin olarak verdiği ayrıntılı bilgiler, bu kentlerin surları içinde gerçek Yahudi ve Suriyeli toplulukların bulunduğunu göstermektedir. Diğerlerinden hiçbir farkı olmayan adı geçen kentlerdeki bu tür toplulukların, Bordeaux ve Lyons gibi çok daha önemli merkezlerde de varlığına kuşku yoktur. Kaldı ki, Karolenj döneminde Lyons'da hâlâ büyük bir Yahudi nüfusunun barındığı kesin bir gerçektir.

Böylece, Akdeniz'den yapılan mal sevkiyatının sürmesi ve Marsilya'nın aracılığı sayesinde, Merovenj döneminin büyük denebilecek bir ticarete tanık olduğu sonucu yeterince desteklenmektedir. Kuşkusuz, Galya'daki doğulu tüccarların sadece lüks eşya alışverişi yaptıklarını sanmak yanlış olur. Mücevher, süs eşyası ve ipekli satışı bol kazanç sağlamış olabilir; ama, bu, tüccarların sayısını ve ülkenin tüm yüzeyine yayılmalarını açıklamaya yeterli değildir. Marsilya'nın ticareti, her şeyden çok şarap, yağ, baharat ve parşömen gibi genel tüketim mallarına dayanıyordu. Bu mallar, daha önce de belirtildiği gibi, düzenli olarak kuzeye gönderiliyordu.

Frank İmparatorluğu'nun doğulu tüccarları gerçekte toptancıydılar. Marsilya rıhtımında yüklerini boşaltan yelkenliler, Provence kıyılarından geri dönerken, sadece yolcu değil, yük de taşıyorlardı. Elimizdeki kaynaklar bu yükün niteliği hakkında fazla bilgi vermemektedir. Öne sürülen tahminler arasında belki de en kabul edilebilir olanı, bu yükün en azından büyük bir bölümünü insanların, yani kölelerin oluşturduğu yolundaki tahmindir. Köle ticareti, Frank İmparatorluğu'nda dokuzuncu yüzyılın sonuna dek sürmüştür. Saksonya, Thuringia ve Slav bölgelerindeki barbarlara karşı girişilen savaşlarda yeterince büyük bir köle kaynağı sağlanmıştı. Tourslu Gregor, Orleanslı bir tüccara ait olan Saksonyalı kölelerden söz eder. Yedinci yüzyılın ilk yarısında, bir grup arkadaşıyla birlikte Wends ülkesine doğru yola çıkan ve sonunda bunların kralı olan Samo adlı bu adamın, büyük bir olasılıkla köle ticaretiyle uğraşan bir maceracıdan başka birşey olmadığı yerinde bir tahmindir. Dokuzuncu yüzyılda Yahudilerin hâlâ büyük bir çabayla kendilerini adadıkları köle ticaretinin kökeninin daha önceki bir dönemde bulunduğu açıktır.

Gerçi Merovenjler döneminde Galya'da ticaretin büyük bir bölümü doğulu tüccarların elinde bulunuyordu. Ancak, bunların etkisini abartmamak gerekir. Bu tüccarların yanı sıra ve tüm belirtilere göre bunlarla sürekli ilişki içinde olan yerli tüccarlardan da söz edilmektedir. Tourslu Gregor, bu tüccarlara ilişkin bilgi vermekten geri kalmamaktadır. Gregor'un anlatısında, bunlara yalnızca bir rastlantı olarak değinilmekle kalınmasaydı, bu tüccarlara ilişkin bilgiler kuşkusuz daha geniş kapsamlı olurdu. Tourslu Gregor, kralın Verdunlü tüccarlara borç vermeye razı olduğunu, bu tüccarların işlerinin çok iyi gittiğini ve kısa zamanda borçlarını ödeyecek duruma geldiklerini anlatır. Paris'te bir *domus negociantum*'un, yani bir tür pazarın varlığından söz eder.

585 yılındaki büyük kıtlık sırasında bir tüccarın vurgunculuk yaparak zenginleştiğini anlatır. Tourslu Gregor, bütün bu olayları anlatırken, hiç kuşkusuz, rastgele alıcı ve satıcılardan değil, tüccarlığı meslek edinmiş kimselerden söz etmektedir.

Merovenj egemenliğindeki Galya'nın ticarî görünümü, doğal olarak, Akdeniz havzasındaki diğer Germen krallıklarında, İtalya'da Ostrogotlar, Afrika'da Vandallar, İspanya'da Vizigotlar arasında da ortaya çıkmaktadır. Theodoricus'un *Emirname*'sinde, tüccarlarla ilgili olarak bazı özel koşullar yer alıyordu. Kartaca, İspanya ile sıkı ilişki içinde bulunan önemli bir liman olma durumunu koruyor, gemileri kıyı boyunca ta Bordeaux'ya kadar gidiyordu. Vizigot yasalarında denizaşırı tüccarlardan söz ediliyordu.

Bütün bunlar, Roma İmparatorluğu'nun ticarî gelişiminin, Germen istilâlarından sonra da güçlü bir biçimde sürdüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu istilâlar, antik çağın ekonomik birliğine son vermemiştir. Akdeniz ve bu deniz aracılığıyla Batı ile Doğu arasında sürdürülen ilişkiler sayesinde bu birlik, tam tersine, oldukça belirgin bir biçimde korunmuştur. Avrupa'nın büyük içdenizi, artık eskisi gibi tek bir devlete ait değildi. Ama bu denizin, yüzlerce yıldan beri süregelen önemini çok geçmeden yitireceğini kestirmek için henüz hiçbir neden yoktu. Uğradığı dönüşümlere karşın, yeni dünya, eskisinin, Akdeniz'e özgü niteliğini yitirmemişti. Faaliyetlerinin büyük bir bölümü hâlâ Akdeniz kıyılarında yoğunlaşıyordu. Herkül Tapınağı'ndan Ege Denizi'ne dek uzanan alanda, Roma İmparatorluğu'nun yaratmış olduğu uygarlığın sona ereceğini gösteren hiçbir belirti yoktu. Yedinci yüzyılın başında, geleceği görmeye çalışan bir kimse, eski geleneğin süreceğine inanmamak için hiçbir neden bulamazdı.

Bununla birlikte, o zaman doğal ve akla uygun olarak ya-

pılan tahmin gerçekleşmedi. Germen istilâlarından sonra da varlığını sürdüren dünya düzeni, İslâm istilâsından sonra varlığını koruyamadı.

Bu istilâ, evrensel bir sarsıntının doğal gücüyle tarihin yoluna çıktı. Hz. Muhammed'in yaşamı süresince (571-632) bile, hiç kimse bu akımın sonuçlarını tasarlayamamış, bu sonuçlara hazırlanmamıştı. Elli yıl gibi kısa bir süre içinde İslâm istilâsı, Çin Denizi'nden Atlantik Okyanusu'na dek yayıldı. Hiçbir güç buna karşı koyamıyordu. İslâmiyet, ilk darbede Pers İmparatorluğu'nu devirdi (637-644). Kısa bir süre içinde, sırasıyla, Suriye (634-636), Mısır (640-642) ve Afrika'yı (698), Bizans İmparatorluğu'ndan koparıp aldı. Sonra İspanya'ya ulaştı (711). Hiçbir direnişle karşılaşmayan bu ilerleyiş, sekizinci yüzyılın başına dek hızını yitirmedi. O yüzyılın başında, bir yandan Konstantinopolis'in surları (713), öte yandan Charles Martel'in askerleri (732), Hıristiyanlığın iki kanadına karşı girişilen büyük saldırıyı önlediler.

Ancak, yayılma hızı tükenmiş olsa bile, İslâmiyet gene de dünyanın görünüşünü değiştirmişti. Beklenmedik bir atılımla eski Avrupa'yı yıkıma uğratmış, gücünün kaynaklandığı Akdeniz kavimler topluluğuna son vermişti.

Bir zamanlar bu kavimler topluluğunun dört bir yanını birbirine bağlayan, neredeyse bir "aile denizi" olan Akdeniz, artık bu kavimler arasında bir engel olacaktı. Yüzyıllar boyu bu denizin tüm kıyılarında toplumsal yaşam, temel nitelikleri bakımından aynıydı; görenekler ve düşünceler aynıydı ya da çok az farklıydı. Kuzeyden gelen barbarların istilâsı temelde bu durumu hiç değiştirmemişti.

Şimdi, birdenbire, üstünde uygarlığın doğduğu ülkeler koparılıp alınmış; Hıristiyan inancının yerini Peygamber'e bağlılık, Roma hukukunun yerini İslâm hukuku, Yunan ve Latin dillerinin yerini Arapça almıştı.

Eskiden bir Roma gölü olan Akdeniz, şimdi büyük bir bölümüyle bir Müslüman gölü olmuştu. Bundan böyle, bu deniz, Avrupa'nın Doğu'su ile Batı'smı birleştirecek yerde, birbirinden ayıracaktı. Bizans İmparatorluğu'nu Batı'daki Germen krallıklarına bağlayan bağ kopmuştu.

II. Dokuzuncu Yüzyıl

İslâm istilâsının Batı Avrupa üstündeki çok büyük etkisi belki de yeterince değerlendirilememiştir.

İslâm istilâsı, daha önceki olguların hiçbirine benzemeyen yepyeni bir durum yaratmıştır. Fenikeliler, Yunanlılar, son olarak da Romalılar aracılığıyla Batı Avrupa her zaman Doğu'nun kültür damgasını taşıyagelmişti. Akdeniz'e dayanarak yaşıyordu; oysa şimdi ilk kez kendi kaynaklarıyla yaşamak zorunda bırakılmıştı. O zamana dek Akdeniz kıyılarında bulunan ağırlık merkezi, şimdi kuzeye kaymıştı. Bunun sonucu olarak, o güne değin Avrupa tarihinde küçük bir rol oynayagelen Frank İmparatorluğu artık Avrupa'nın yazgısını belirleyecekti.

Akdeniz'in İslâmiyet tarafından kapatılması ile Karolenjlerin sahneye çıkışının aynı zamanda oluşu, kuşkusuz salt bir rastlantı değildir. Bu iki olay arasında açık bir neden-sonuç bağı vardır. Ortaçağ Avrupa'sının temellerini atmak Frank İmparatorluğu'nun yazgısıydı. Ancak, bunun zorunlu önkoşulu, geleneksel düzenin yıkılmasıydı. İslâm istilâsı, tarihsel evrimi yolundan saptırmasaydı ve onu, deyim ye-

rindeyse, "Sakson niteliğinden arındırmasaydı", Karolenjler hiçbir zaman rollerini oynamak için sahneye çağrılmayacaklardı. İslâmiyet olmasaydı, belki de Frank İmparatorluğu hiç varolmayacaktı; Hz. Muhammed'siz bir Şarlman düşünülemezdi.

Akdeniz'in yüzyıllarca süren tarihsel önemini koruduğu Merovenj dönemi ile, bu denizin etkisinin kendini duyurmaz olduğu Karolenj dönemi arasındaki birçok çelişki bu durumu yeterince açıklıkla ortaya koymaktadır. Bu çelişkiler her yerde açıkça görülüyordu: dinsel duyguda, siyasal ve toplumsal kurumlarda, edebiyatta, dilde, hattâ el yazısında. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, dokuzuncu yüzyıl uygarlığı, antik çağ uygarlığından kesin bir kopma gösterir. Bu yüzyılın, daha önceki yüzyılların devamından başka bir şey olmadığını sanmak yanılgıların en büyüğü olur. Kısa Pepin'in hükûmet darbesi, bir sülâlenin yerine başka bir sülâlenin geçmesinden öte bir anlam taşıyordu. Bu olgu, tarihin o zamana değin izlediği doğrultunun yeni bir yön almasını belirlemiştir. İlk bakışta, Şarlman'ın, Roma İmparatoru ve Augustus unvanını alırken, eski geleneği yeniden kurmak istediğine inanmak akla yakın görünüyor. Oysa, gerçekte, Konstantinopolis'deki İmparatora karşı tavır almakla bu geleneği bozmuş oluyordu. Katolik Kilisesi, ne denli Romalıysa, Şarlman'ın imparatorluğu da ancak o ölçüde Romalıydı. Çünkü, bu imparatorluğun tek esin kaynağı Kilise'ydi. Bundan başka, Şarlman'ın, Kilise'nin hizmetine verdiği konularda işbirliği yaptığı başlıca kişiler, eskiden olduğu gibi, İtalyan, Akitanyalı ya da İspanyol değil, örneğin, Sen Boniface yahut Alcuin gibi Anglo-Sakson, ya da Einhard gibi Süeb'diler. Artık Akdeniz'le bağı kopmuş olan ülkenin devlet işlerinde, güneylilerin hemen hemen hiçbir rolü yoktu. Akdeniz'e sırt çevirmek zorunda kalan Frank İmparatorluğu'nun Kuzey Avrupa'ya yayıldığı ve sı-

nırlarını Elbe'ye ve Bohemya dağlarına dek genişlettiği anda Germen etkisi egemen olmaya başladı.[1]

Ekonomi alanında, Karolenj dönemi ile Merovenj dönemi arasındaki çelişki özellikle dikkat çekicidir. Merovenj döneminde Galya hâlâ bir deniz ülkesiydi; bu nedenle de, ticaret serpilip gelişmişti. Şarlman'ın imparatorluğu ise, tam tersine, bir kara ülkesiydi. Artık dış ülkelerle hiçbir bağlantı kalmamıştı; devlet dış pazarları olmayan, hemen hemen tam anlamıyla soyutlanmış bir durumda yaşayan kapalı bir devletti.

Kuşkusuz, bir dönemden öteki döneme geçiş kesin bir biçimde olmamıştır. Marsilya'nın ticareti birdenbire durmamış, yedinci yüzyılın ortalarından başlayarak, Müslümanlar Akdeniz bölgesinde ilerledikçe, yavaş yavaş sönmüştür. Müslümanların 633 - 638'de ele geçirdikleri Suriye, artık Marsilya'yı gemi ve mallarıyla zenginleştirmiyordu. Kısa bir süre sonra, İslâmiyetin boyunduruğuna girme sırası Mısır'a geldi (638-640); böylece de, Galya'ya artık parşömen gelmez oldu. Bunun tipik bir sonucu, kraliyet yazmanlığının parşömen kullanmaktan vazgeçmesidir.[2] Baharat dışalımı bir süre daha devam etti; çünkü Corbie keşişleri, bir ayrıcalık olarak kendilerine sağlanan Fos kentinin *tonlieu*'sünü,* 716 yı-

---

1 Bu görüşe karşı çıkılarak, Şarlman'ın İtalya'da Lombard Krallığı'nı, İspanya'da ise Pireneler ile Elbe arasındaki bölgeyi ele geçirdiği öne sürülebilir. Ancak, güneye doğru girişilen bu atılımları, Akdeniz kıyılarına egemen olmak isteğiyle açıklamaya olanak yoktur. Lombardlara karşı girişilen seferlere, siyasal nedenler, özellikle Papalık'la yapılan ittifak yol açmıştır. İspanya'ya karşı girişilen seferin ise, müslümanlara karşı sağlam bir sınır sağlamaktan başka bir amacı yoktu.

2 Bununla birlikte, bu tarihte ithalat bütün bütün durmamıştı. Elimizdeki belgelere göre, Galya'da 737 yılına değin parşömen kullanılıyordu; bkz. M. Prou, *Manuel de poléographie*, 3. böl. s. 17. İtalya'da parşömen, onbirinci yüzyıla değin kullanılmıştır; bkz. A. Giry, *Manuel de diplomatique*, s. 494. Parşömen, İtalya'ya, Mısır'dan ya da daha büyük bir olasılıkla (Arapların mallarını pazarlamaya başladıkları) Sicilya'dan sevk ediliyordu. Bu konu III. Bölüm'de yeniden ele alınacaktır.

(*) *Tonlieu:* 1. Taşınan mallardan alınan vergi ya da resim. 2. Pazar ve panayırlarda mallarını sergilemek için tüccarlardan alınan vergi. Sözcük, onikinci yüzyılda, *tolneu;* ondördüncü yüzyılda, *tonlieau* biçimine dönüşmüştür. Kökeni, Latince, *teloneum*'dur. Osmanlılardaki *bac-i bazar*'a denk düşmektedir -- ç.n.

lmda son kez onaylatmış olmanın yararına inanmışlardı. Yarım yüzyıl sonra Marsilya limanında sessizlik egemen olmuştu. Marsilya, kendisini besleyen Akdeniz'den koparılmış, böylece önceleri bu liman aracılığıyla beslenen iç bölgelerin ekonomik yaşamı kesinlikle sönmüştü. Bir zamanlar Galya'nın en zengin ülkesi olan Provence, dokuzuncu yüzyılda en yoksulu olmuştu.

Müslümanlar, deniz üstündeki egemenliklerini gittikçe daha çok pekiştirdiler. Dokuzuncu yüzyıl boyunca, Balear adalarını, Korsika, Sardinya ve Sicilya'yı ele geçirdiler. Afrika kıyılarında yeni limanlar kurdular; önce Tunus (698-703), sonra bu kentin güneyindeki Mehdiye, daha sonra da, 973 yılında Kahire limanlarını. Büyük bir tersanenin bulunduğu Palermo, Tireniyen denizindeki başlıca üsleri oldu. Donanmaları bu denizde büyük bir üstünlükle seyrediyor, küçük ticaret gemileri Batı'mn ürünlerini Kahire'ye ulaştırıyor, oradan bu ürünler Bağdad'a sevk ediliyordu. Korsan gemileri Provence ve İtalya kıyılarını yakıp yıkıyorlar, kentleri yağma edip sakinlerini esir olarak satmak için yakaladıktan sonra, ateşe veriyorlardı. 889 yılında bu yağmacılardan bir bölük, Nis kenti yakınlarında Fraxinetum'u (Var eyaletinde, bugünkü Garde-Frainet) bile ele geçirdiler. Burada kurdukları karargâh, hemen hemen bir yüzyıl boyunca komşu bölgeler halkını sürekli olarak baskına uğratmış, Alpler'i aşarak Fransa'dan İtalya'ya giden yolları tehdit etmiştir.

Şarlman ve ardıllarının kıyı bölgelerini Müslüman akıncılara karşı korumak için giriştikleri çabalar, tıpkı kuzeyde ve batıda İskandinavların istilâsına karşı koymak için gösterdikleri çaba gibi, etkisiz kaldı. Danimarkalıların ve Norveçlilerin gözüpekliği ve denizcilikleri, onbirinci yüzyıl boyunca Karolenj İmpratorluğu'nun kıyılarını yağma etmelerini kolaylaştırıyordu. Akınlarını, sadece Kuzey Denizi'nden,

Kanal* ve Gaskonya Körfezi'nden değil, zaman zaman Akdeniz'den yönetiyorlardı. Bunların ustalıkla yapılmış olan gemileri, zaman zaman yukarıda adı geçen denizlere dökülen bütün nehirler boyunca içerilere doğru giriyordu. Bu gemilerin yakın zamanda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan görkemli örnekleri, şimdi Oslo'da bulunmaktadır. Ren, Meuse, Scheldt, Sen Loire, Garon ve Ron vadileri sistemli ve sürekli yağmalara sahne olmuştur. Bu vadiler öylesine yakılıp yıkılmıştı ki, birçok yerlerin halkı yok olmuştu. Frank İmparatorluğu'nun temelde bir kara ülkesi niteliği taşıdığını, hiçbir şey, Müslümanlara ya da İskandinavlara karşı kıyılarının savunmasını örgütleme yeteneğinden yoksun oluşundan daha iyi ortaya koyamaz. Çünkü bu savunmanın etkin olabilmesi için deniz kuvvetlerine dayanması gerekirdi. Oysa imparatorluğun hiç donanması yoktu, ya da olsa olsa, son dakikada alelacele oluşturulan filoları vardı.

Bu koşullar, önemli bir ticaretin varlığı ile bağdaşmıyordu. Gerçi dokuzuncu yüzyıla ait tarihsel belgelerde, tüccarlardan *(mercatores, negociatores)*[3] söz edilmektedir; ancak bunların önemi konusunda hayale kapılmamak gerekir. O dönemden kalan metinlerin sayısına oranla tüccarlardan çok seyrek olarak söz edildiği görülür. Toplumsal yaşamın her aşamasına değinen emirnamelerin ticarete ilişkin olanları dikkati çekecek kadar azdır. Bundan, sözkonusu dönemde, ticaretin yalnızca ikincil, bir yana bırakılabilecek önemde bir rol oynadığı sonucu çıkarılabilir. Dokuzuncu yüzyı-

(*) Boğaz, Danimarka'nın en büyük adası olan Sjaelland'ı, İsveç'in güney ucu olan Skane'den ayırmaktadır. Bkz. *Encyclopaedia Britannica,* Sound maddesi) – ç.n.

3 A. Dopsch, *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit,* Cilt II, s. 180 vd, derin bir bilgiyle bunların bazılarından söz etmiştir. Ancak, bunların birçoğunun Merovenjler dönemine ilişkin olduğunu, birçoğunun da, Dopsch'un onlara verdiği önemi taşımaktan uzak olduklarını hatırda tutmalıyız. Ayr. bkz. J. W. Thompson, "The Commerce of France in the Ninth Century", *The Journal of Political Economy,* 1915, Cilt XXIII, s. 857.

lın ilk yarısında, ticaretin bir canlılık belirtisi gösterdiği tek yer Galya'mn kuzeyi oldu.

Daha Merovenj monarşi yönetimi altında iken, İngiltere ve Danimarka ile ticaret yapmakta olan Quentovic (Pas-de-Calais eyaletinde, Etaples yakınlarında, şimdi ortadan kalkmış olan bir yer) ve Duurstede (Ren nehri üzerinde, Utrecht'in güneybatısında) limanlarının geniş sevkiyat merkezleri oldukları anlaşılıyor. Frizyalıların, Ren, Scheldt ve Meuse boyunca yürüttükleri nehir ulaşımının, Şarlman ve ardıllarının yönetimleri süresince, başka hiçbir bölgede eşi görülmedik bir önem kazanmasının bu limanlardan ileri geldiğini söylemek yerinde olacaktır. Flandr köylülerince dokunan ve çağdaş metinlerde Frizya pelerinleri *(pallia fresonica)* adıyla anılan kumaşlar ve bunların yanı sıra Ren Almanya'sının şarapları, bu nehir trafiğine, İskandinavların, sözkonusu limanları ele geçirdikleri güne değin oldukça düzenli bir biçimde süregeldiği anlaşılan bir dışsatım ticareti sağlamıştır. Bundan başka, Duurstede'de basılan *denier*'lerin çok geniş bir dolaşımı olduğu bilinmektedir. Bu paraların, İsveç ve Polonya'nın en eski sikkeleri için örnek alınması, bunların daha önce, kuşkusuz İskandinavların eliyle ta Baltık Denizi'ne dek yayıldığının açık kanıtıdır. Oldukça yaygın bir ticaret malı olarak, İrlanda gemilerinin görüldüğü Noirmoutier'nin tuz sanayiine de dikkat çekilebilir. Öte yandan, Salzburg tuzu, Tuna ve kolları boyunca imparatorluğun içlerine sevk ediliyordu. Hükümdarların yasaklamalarına karşın, puta tapan Slavlar arasından alınan savaş tutsaklarının sayısız alıcı bulduğu Batı sınırları boyunca köle satışı yapılıyordu.

Öyle görünüyor ki, Yahudiler özellikle bu tür alışverişle uğraşıyorlardı. Yahudilerin sayısı hâlâ çok büyük olup, bunlara Frank ülkesinin her yerinde rastlanıyordu. Galya'nın güneyindekiler, Müslüman İspanya'daki dindaşlarıyla yakın

ilişki içindeydiler. Bunlar, bu dindaşlarına Hıristiyan çocuklarını satmakla suçlanıyorlardı.

Bu Yahudiler, alışverişini yaptıkları baharatla değerli dokumaları olasılıkla İspanya'dan, belki de Venedik'ten sağlıyorlardı. Ancak, çocuklarını vaftiz ettirmek zorunda bırakılmaları çok sayıda Yahudinin erken bir tarihte Pirenelerin güneyine göç etmelerine yol açmış, ticarî önemleri de dokuzuncu yüzyıl boyunca sürekli olarak azalmıştır. Suriyelilere gelince, onlar bu dönemde artık önemlerini yitirmişlerdi.[4]

Böylece, Karolenjler zamanında ticaretin çok büyük ölçüde azalmış olması büyük bir olasılıktır. Quentovic ve Duurstede dolayları dışında, bu ticaret, yalnızca şarap ve tuz gibi zorunlu mallar, yasaklanmış olmasına karşın sınırlı ölçüde köle ticareti ve Doğu'dan gelen az sayıda ürünlerin Yahudiler aracılığıyla takas edilmesinden oluşuyordu.

İslâm istilâsıyla birlikte, Akdeniz'in kapanmasından sonra, düzenli ve normal bir ticarî etkinliğin, meslekten tüccarlar sınıfınca yürütülen düzenli bir alışverişin, kısaca adı anılmaya değer bir değişim ekonomisinin özünü oluşturan hiçbir şeyin izine rastlanmamaktadır. Dokuzuncu yüzyılda rastlanan büyük sayıda pazar *(mercatus)*'lar, bu savla hiçbir biçimde çelişmez. Bu pazarlar, gerçekte, kırsal bölgelerden gelen besin maddelerinin perakende satışı yoluyla halkın haftalık gereksinimlerini sağlamak için kuruluyordu. Karolenj döneminde ticarî faaliyeti kanıtlamak için, Aix-la Chapelle'de, Şarlman'ın sarayının ya da belli büyük manastırların, örneğin Sen Riquier manastırı yakınlarında tüccarların işgal ettikleri sokakların *(vicus mercatorum)* varlığından söz etmek de aynı ölçüde amacı sağlamaktan uzaktır. Burada sözkonusu olan, gerçekte tüccarlığı meslek edinmiş kişiler

4 J. W. Thompson'un, yukarıda 3 No.lu dipnotunda adı geçen eserinde, bunun tersini kanıtlamak için gösterdiği çaba, bu görüşü benimsememizi önleyen dilbilimsel güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Bu yapıtın dayandığı *Cappi* adlı eserin Yunanca aslı kabul edilememektedir.

değil. Sarayın ya da rahiplerin gereksinimlerini karşılamakla görevlendirilmiş kişilerdi. Başka bir deyişle, bunlar derebeyinin şatosunda yaşayanların hizmetindeki işçiler olup, tüccarlıkla hiçbir ilgileri yoktu.

Bundan başka, Akdeniz uluslar topluluğunun dışında kaldığı günden başlayarak, Batı Avrupa'yı etkileyen ekonomik gerilemenin maddî kanıtları da vardır. Bu kanıtı, Kısa Pepin'in başlattığı ve Şarlman'm tamamladığı para sistemi reformu sağlamaktadır. Bu reform, altın parayı bir yana bırakmış ve onun yerine gümüşü koymuştur. O zamana değin, Roma geleneğine uyarak, başlıca para birimini oluşturan *solidus* artık yalnızca sözde kalıyordu. Bundan böyle, tek gerçek para yaklaşık iki gram ağırlığındaki, madensel değeri, dolarınki ile karşılaştırıldığında aşağı yukarı sekizbuçuk sent olan gümüş *denier* idi. Merovenjler döneminde altından basılan *solidus*'un madensel değerinin hemen hemen üç dolar olduğu düşünülürse, yapılan reformun önemi kolayca anlaşılabilir. Kuşkusuz bu, yalnızca, gerek ticaretin gerekse esenlik düzeyinin azalması ile açıklanabilir.

Onüçüncü yüzyılda altın paraların, Floransa'da *florin,* Venedik'te ise *duca*'larla yeniden ortaya çıkışının Avrupa'nın ekonomik bakımdan yeniden doğuşunun bir özelliği olduğu kabul edilirse-ki kabul edilmelidir-bunun tersi de doğrudur: sekizinci yüzyılda altın para basımından vazgeçilmesi, büyük bir düşüşün belirtisi olmuştur. Pepin ve Şarlman'ın Merovenj döneminin son günlerinde ortaya çıkan parasal düzensizliğe bir çözüm bulmak istediklerini söylemek yeterli değildir. Altından vazgeçmeksizin de bir çözüm bulma olanağı vardı. Bunların, zorunluluk yüzünden altından vazgeçtikleri açıktır. Başka bir deyişle, Galya'da sarı madenin ortadan kalkmasının sonucu olarak altından vazgeçtikleri açıktır. Altının yok oluşunun ise, Akdeniz ticaretinin kesintiye uğramasından başka bir nedeni yoktu. Bu-

nun kanıtı, Konstantinopolis ile bağıntısını sürdüren Güney İtalya'nın, tıpkı Konstantinopolis gibi, altın ölçütünü korumuş olması buna karşılık, Karolenj hükümdarlarının altın ölçütü yerine gümüş ölçütünü koymak zorunda kalmalarıdır. Bundan başka, Karolenjlerin para birimi olan *denier*'nin çok hafif oluşu, imparatorluklarının ekonomik bakımdan soyutlanmış olduğunu gösterir. Bunların devletleri ile *solidus*'un dolaşımını sürdürdüğü Akdeniz bölgesi arasında en küçük bir bağıntı korunmuş olsaydı, para birimlerini eskisinin otuzda biri değerine düşürmüş olmaları düşünülemezdi.

Ancak, hepsi bu kadarla da kalmıyor. Dokuzuncu yüzyılda yapılan para reformu, yalnızca sözkonusu bölgenin genel yoksullaşmasına değil, gerek hafiflik gerekse yetersizliği ile dikkati çeken paranın dolaşımına da uygun düşmektedir. Uzak yerlerden para çekebilecek yeterince güçlü merkezlerin bulunmayışı nedeniyle para, denebilirse, dural olarak kalmıştır. Şarlman ve ardıllarının, *denier*'lerin yalnızca kraliyet darphanelerinde basılmasını öngören buyrukları boşuna olmuştur. Dindar Louis'nin yönetimi sırasında, nakit para sağlamakta güçlük çeken belirli kiliselere para basma yetkisi tanımak zorunluğu doğmuştur. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak pazar kurma yetkisinin yanı sıra hemen hemen her zaman aynı yerde bir darphane kurma yetkisi de tanımıştır. Devlet, para basma tekelini koruyamamıştır. Durmadan ufalanıp gidiyordu para. Bu da, kuşkuya yer vermeyecek biçimde ekonomik gerilemenin bir belirtisidir. Ticaret ne denli geliştirilirse, para sisteminin de o denli merkezîleştiğini ve basitleştiğini tarih göstermektedir. Dokuzuncu yüzyılın gidişini izlediğimizde para sisteminin gösterdiği dağılma, çeşitlenme, hatta kargaşa, sonunda, burada öne sürülen kuramı çarpıcı bir biçimde doğrulamaktadır.

Bazıları, Şarlman'ın uzağı gören bir siyasal ekonomi izlediğini öne sürmeye kalkışmışlardır. Bu, ne denli büyük bir deha olduğunu varsaysak da Şarlman'm 793 yılında başlattığı, Rednitz'i Altmühl'e bağlamaya, böylece de Ren ve Tuna arasında ulaşım sağlamaya yönelik tasarıların, birliklerin taşınmasından başka bir amacı olabileceğini, ya da Avarlar'a karşı girişilen savaşların, Konstantinopolis'e bir ticaret yolu açmak isteğinden doğmuş olduğunu hiç kimse bir olasılık olarak öne süremez. Emirnamelerin, başka bakımlardan işlerliği olmayan, para basımına, ölçü ve ağırlıklara, geçiş vergisi ve pazarlara ilişkin hükümleri, Karolenj yasalarının belirgin özelliği olan genel düzenleme ve denetim sistemine sıkı sıkıya bağlıydı. Aynı şey, tefecîliği önlemek için alınan önlemler ve ruhban sınıfının ticarete atılmasının yasaklanması için de geçerlidir. Bu önem ve yasakların amacı, dolandırıcılık, düzensizlik ve disiplinsizlikle savaşmak ve halka Hıristiyan ahlâkını kabul ettirmekti. Ancak önyargılı bir bakış açısı, bu önlemlerde, imparatorluğun ekonomik gelişimini harekete geçirme çabası görebilir.

Şarlman yönetimini bir canlanma dönemi olarak görmeye öylesine alışmışız ki, bilinçsizce, her alanda aynı gelişimi görmeye itiliyoruz. Yazık ki, edebiyat kültürü, dinsel devlet, örf ve âdetler, kurumlar ve devlet yönetimi için söylenebilecek sözler ulaşım ve ticaret için söylenemez. Şarlman'm her büyük başarısı, askerî gücü ya da Kilise ile bağlaşıklığı sayesinde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan ne Kilise ne de silâhla, Frank İmparatorluğu'nun dış pazarlardan yoksun kalmasına yol açan koşulların üstesinden gelebilirdi. Gerçekte imparatorluk, kaçınılmaz olarak önceden belirlenmiş bir duruma kendisini uydurmak zorundaydı. Tarih, başka bakımlardan ne denli göz kamaştırıcı olursa olsun, Şarlman döneminin ekonomik açıdan bakıldığında bir gerileme dönemi olduğunu kabul etmek zorundadır.

Frank İmparatorluğu'nun malî örgütlenmesi bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten de, imparatorluğun malî örgütlenmesi olabildiğince basitti. Merovenjlerin, Roma'ya öykünerek korumuş oldukları baş vergisi artık ortadan kalkmıştı. İmparatorluğun kaynakları, yalnızca beylik arazinin gelirinden, egemenlik altındaki kabilelerden alınan haraçtan ve savaş ganimetinden oluşuyordu. Pazar vergisi artık hazinenin dolmasına katkıda bulunmuyor, böylece de o dönemin ticaret bakımından gerilemesine tanıklık ediyordu. Bu vergiler, seyrek olarak, nehir ya da kara yoluyla taşınan mallardan zorla alınan aynî vergiden başka birşey değildi. Köprülerin, limanların ve karayollarının bakımına harcanması gereken gelirler, bunları toplayan görevlilerce yutuluyordu. Bu gelirlerin yönetimini denetlemek için oluşturulan *missi dominici,** varlığını kanıtladığı yolsuzlukları önleyemiyordu. Çünkü, görevlilerine ücret ödeyemeyen devlet, onlar üzerinde yetkisini de gösteremiyordu. Bu durumda, devlet, toplumsal durumları sayesinde ücretsiz hizmet görebilecek tek kimseler olan soylulara başvurmak zorunda kalıyordu. Ancak, böyle davranmakla, devlet, gücünü aracı olarak yararlanacağı kimseleri; çıkarları açıkça devlet gücünü azaltmakta yatan bir grup insan arasından seçmek zorunda kalıyordu. Görevlilerin soylular arasından seçilmesi, Frank İmparatorluğu'nun başlıca kusuru ve Şarlman'ın ölümünden sonra imparatorluğun alabildiğine hızlanan çöküşünün temel nedeniydi. Kuşkusuz, hükümdarın kuramsal olarak tüm güce sahip olduğu halde, gerçekte bağımsız olan temsilcilerinin kendisine bağlılığına dayandığı bir devletten daha güçsüz birşey yoktur.

Derebeylik sisteminin tohumu bu çelişik durumda atılmıştı. Karolenj İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu ya da

(*) Şarlman zamanında, yerel makamları denetlemek için gönderilen bir papaz, bir laik, ikişer kişiden oluşan temsilcilere verilen ad – ç.n.

Hilâfet devleti gibi, bir vergi sistemine, malî denetime, malî merkezîleşmeye ve görevlilerinin ücretlerini, kamu hizmetlerini, ordu ve donanmanın giderlerini karşılayan bir hazineye sahip olsaydı, varlığını sürdürebilirdi. İmparatorluğun çökmesine neden olan malî yetersizlik, artık yükü taşıyamayacak durumdaki bir ekonomik temele dayanan bir siyasal yapıyı ayakta tutmakta imparatorluğun karşılaştığı olanaksızlığın açık bir belirtisidir.

Toplumun olduğu gibi, devletin ekonomik temelini de, bundan böyle toprak sahipleri oluşturuyordu. Karolenj İmparatorluğu, dış pazarlardan yoksun bir kara devleti olduğu gibi, temelde bir tarım devletiydi. Ülkede hâlâ rastlanabilen ticaret izleri dikkate alınamayacak kadar önemsizdi. İmparatorlukta topraktan başka kült, kırsal işten başka iş yoktu. Yukarıda belirtildiği gibi, tarımın ağır basması yeni bir olgu değildi. Romalılar döneminde tarım çok belirgin bir biçimde ağır basıyordu; Merovenj döneminde ise bu durum gittikçe artarak varlığını sürdürdü. Daha antik çağın sona erdiği zamanlarda, Avrupa'nın batısı baştan başa, senatör *(senatores)* adını taşıyan soylulara ait büyük malikânelerle kaplıydı. Zamanla mülk, miras yoluyla geçen tımara bağlı topraklara dönüşerek ortadan kalkarken, eski özgür çiftçiler de, babadan oğula geçen, toprağa bağlı "ekiciler" *(coloni)* durumuna geliyorlardı. Germen kabilelerini, hepsi de eşit haklara sahip bir köylüler demokrasisi olarak göstermek düşüncesini kesinlikle bir yana bıraktık. Daha İmparatorluğu ilk işgal ettiklerinde bile bu kabileler arasında çok büyük toplumsal ayrılıklar vardır. Varlıklı bir azınlıkla yoksul bir çoğunluktan oluşuyorlardı. Köle ve yarı-özgür *(liti)* kişilerin sayıları oldukça büyüktü.

Böylece, istilâcıların Roma eyaletlerine gelişi, kurulu düzenin ortadan kalkmasına yol açmamıştır. Yeni gelenler kendilerini buraya uydururken statükoyu korumuşlardır.

İstilâcıların birçoğu, kraldan alarak, ya da güç kullanarak, yahut evlilik ya da başka yollarla, kendilerini senatörlerle eşit kılan büyük malikâneler edindiler, Toprak sahibi soylular ortadan kalkmak şöyle dursun, tersine, yeni öğelerle güçlendiler.

Özgür küçük toprak sahiplerinin ortadan kalkması bu dönemde de sürdü. Gerçekten, öyle görünüyor ki, daha Karolenj döneminin başlarında, Galya'da ancak çok az sayıda küçük toprak sahibi vardı. Şarlman, bunları korumak için boşuna önlemler aldı. Korunma gereksinimi, kaçınılmaz olarak, bu kimselerin daha güçlü bireylere başvurarak kendilerini ve mallarım onların buyruğuna vermelerine yol açtı.

Böylece, istilâlar döneminden sonra büyük araziler gittikçe daha çok yaygınlaştı. Kralların Kilise'ye bağışta bulunmaları bu gelişimin etkenlerinden biri oldu. Soyluların dine bağlılıkları da aynı sonucu doğurdu. Yedinci yüzyıldan sonra sayıları büyük bir hızla artan manastırlara bol bol toprak bağışlanıyordu. Her yerde Kilise'ye ait malikânelerle ruhban sınıfı dışındaki kişilere ait malikâneler birbirine karışıyor, yalnızca ekili toprakları değil, ormanları, fundalıkları ve ekilmemiş toprakları da kapsıyordu.

Bu malikânelerin örgütlenmesi, Roma Galya'sında nasılsa, Frank Galya'sında da öyleydi. Bunun başka türlü olamayacağı açıktır. Germen kabilelerinin farklı bir örgüt kurmaları için hiçbir neden olmadığı gibi, yetenekleri de yoktu. Bu örgüt, temelde, tüm toprakların birbirinden kesinlikle farklı iki yönetim biçimine bağlı iki sınıfa ayrılmasından oluşuyordu.

Genişliği daha az olan birinci bölümdeki topraklar doğrudan doğruya sahiplerince işleniyordu; ikinci bölüme girenler ise, kira sözleşmeleriyle köylüler arasında paylaştırılıyordu. Bir araziyi oluşturan köylerin *(villa)* her biri, beyin dirliği *(terra dominicata)* ve kalıtım yoluyla geçen, aynî yahut

nakdî kira ve zorunlu işgücü karşılığında şovalye ya da köylülerce *(manentes, villani)* işlenen çift yerlerine *(mansus)* ayrılmış topraklardan oluşuyordu.[5]

Kentsel yaşam ve ticaret serpilip geliştiği sürece, büyük malikânelerin ürünlerini elden çıkarmaları için bir pazarı vardı. Merovenj dönemi boyunca, kent topluluklarının gereksinimlerinin karşılanması ve tüccarların mal edinmeleri kuşkusuz bu pazarlar aracılığıyla sağlanıyordu. Ancak, ticaretin ve onunla birlikte tüccar sınıfı ile kentsel nüfusun ortadan kalkmasıyla durum ister istemez başka türlü olacaktı. Büyük malikânelerin yazgısı, Frank İmparatorluğu'nun yazgısıyla aynıydı. Tıpkı İmparatorluk gibi, büyük malikâneler de pazarlarını yitirdiler. Alıcı yokluğu nedeniyle, artık dış ülkelere mal satma olanağı kalmamıştı; böyle olunca da, mal sahibi ya da kiracı olarak malikâne toprakları üstünde yaşayanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için zorunlu üretimden daha çok üretmelerinin yararı yoktu.

Değişim ekonomisinin yerini tüketim ekonomisi almıştı. Her malikâne dış dünya ile alışverişini sürdürecek yerde, artık kendi başına bir küçük dünya oluşturuyordu. Ataerkil bir yönetim biçiminin geleneksel durgunluğu içinde, kendi başına ve kendisi için yaşıyordu. Dokuzuncu yüzyıl, kapalı ev ekonomisi dediğimiz, daha doğru bir deyişle, pazarsız ekonomi diye adlandırabileceğimiz ekonominin altın devri olmuştur.[6]

---

5 Rahip Irminon'un kiralarla ilgili kayıtları bu örgüte ilişkin başlıca bilgi kaynağıdır. Bununla birlikte, Guérard'm 1844'de yayımladığı baskının önsözü de okunmalıdır. Bu konuda ayrıca, ünlü *Capitulaire de Villis*'e de bakılmalıdır. K. Gareis iyi bir yorum yayımlamıştır. *Die Landguterordnung Karis des Grossen*, Berlin, 1895. *Capitulaire*'in kaynağı ve tarihi konusundaki uzlaşmazlıklar için bkz. M. Bloch, "L'origine et la date du Capitulaire de Villis", *Revue Historique*, 1923, Cilt CXLIII. s. 40.

6 Bazı yazarlar, malikânelerde üretilen (ürünlerin) satış amacıyla üretildikleri kanısındadırlar. Ör. bkz. F. Keutgen, *Ämter und Zünfte*, Jena, 1903, s. 58. Bazı ola-

Üretimin, malikâne halkının geçiminden başka bir amaç gütmediği, bunun sonucu olarak da kâr düşüncesine tam anlamıyla yabancı olduğu bu ekonomi, doğal ve kendiliğinden bir olgu sayılamaz. Tersine, bu ekonomi, onu bu niteliği kazanmaya zorlayan bir evrimin sonucundan başka birşey değildi. Büyük mülk sahipleri, topraklarının ürünlerini satmaktan kendi özgür istemleriyle vazgeçmemişlerdir; başka türlü yapamadıkları için satmayı durdurmuşlardır. Kuşkusuz, ticaret onlara düzenli bir biçimde ürünlerini dışarıya satarak elden çıkarmaları için gerekli araçları sağlamaya devam etseydi, bu yoldan kâr sağlamayı ihmal etmezlerdi. Satmıyorlardı; çünkü satamıyorlardı. Satamıyorlardı; çünkü pazarları yoktu. Dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkan kapalı malikâne örgütü zorunluluktan doğan bir olguydu. Bu da, bu olgunun olağandışı bir olgu olduğunu söylemek demektir.

Bu durum, Karolenj Avrupa'sının görünümü, aynı dönemde Güney Rusya'nın görünümü ile karşılaştırılarak en etkin bir biçimde gösterilebilir.

Denizci İskandinavlardan, yani İsveç kökenli İskandinavlardan oluşan grupların dokuzuncu yüzyıl boyunca Dinyeper nehri havzasında yaşayan Slavları boyunduruk altına aldıklarını biliyoruz. Fethedilenlerin Rus adını verdikleri bu fatihler, boyunduruk altına aldıkları halklar arasında güvenliklerini sağlamak için doğal olarak bir araya toplanmak zorundaydılar.

Bu amaçla, Slav dilinde *gorod*'lar denen, sağlamlaştırılmış, etrafı çevrili yerler yapmışlar, prenslerinin ve tanrılarının imgeleriyle birlikte buralara yerleşmişlerdir. En eski Rus kent-

---

ğanüstü durumlarda, örneğin kıtlık zamanlarında, bu ürünlerin satıldıkları gerçektir. Ancak, genel kural olarak, satış sözkonusu değildi. Bunun tersini kanıtladıkları ileri sürülen metinler sayıca çok az ve inandırıcı olmayacak ölçüde çeşitli anlamlara çekilebilecek niteliktedir. Ortaçağ'ın başlarında malikâne sisteminin tüm ekonomisinin bu kâr düşüncesine tam anlamıyla ters düştüğü açıktır.

leri, kökenlerini, bu hendeklerle çevrili kamplara borçludurlar. Smolensk, Suzdal ve Nevgorod'da bu tür kamplar vardı; bunların en önemlisi ve en uygarı Kiev'deydi. Bu kentin prensi, tüm öteki prenslerden daha üstündü. İstilâcıların geçimi, yerli halka salınan vergilerle sağlanıyordu.

Bu nedenle, Rusların, ülkenin kendilerine bol bol verdiği kaynakları desteklemek için dış ülkelerde ek kaynaklar aramaksızın, geçimlerini topraktan sağlama olanağı vardı. Batı Avrupa'daki çağdaşları gibi, onlar da dış dünya ile iletişim kurmayı olanaksız bulsalardı, kuşkusuz böyle davranır, uyruklarından aldıkları vergilerle yetinirlerdi. Ancak, içinde bulundukları durum, onları erken bir tarihte bir değişim ekonomisi uygulamaya itmiş olsa gerektir.

Güney Rusya, daha üstün bir uygarlığın iki bölgesi arasında yer alıyordu. Doğuda, Hazer Denizi'nin ötesinde Bağdad Halifeliği uzanıyor; güneyde Karadeniz, Bizans İmparatorluğu'nun kıyılarını yalayarak Konstantinopolis doğrultusunu gösteriyordu. Barbarlar, bu iki güçlü çekim merkezinin etkisini hemen duydular. Kuşkusuz, son derece enerjik, girişimci ve serüvenciydiler; ama doğal nitelikleri, koşullardan en iyi bir biçimde yararlanmalarından başka işe yaramıyordu. Slav bölgelerini ele geçirdiklerinde, Arap tüccarlar, Yahudiler ve Bizanslılar buraya sık sık uğruyorlardı; izleyecekleri yolu da onlar gösterdiler. Kendileri de uygar insanlar için olduğu kadar, ilkel insanlar için de çok doğal olan kazanç tutkusunun dürtüsüyle bu yolda atılıma girişmekte duraksamadılar.

İşgal ettikleri ülke, onlara, yaşamın inceliklerine alışmış zengin imparatorluklarla ticaret yapmaya özellikle uygun ürünleri sunuyordu. Uçsuz bucaksız ormanlar, onlara, şekerin hâlâ bilinmediği o günlerde değerli olan balla, güney iklimlerinde bile lüks giyim ve donatımın görkemi için zorunlu olan kürkler sağlıyordu.

Köle sağlamak daha kolaydı; Müslümanların haremleri ve büyük konakları ya da Bizans atölyeleri sayesinde bunların satışı kârlı olduğu ölçüde güvenliydi. Böylece, daha dokuzuncu yüzyılda, Şarlman İmparatorluğu, Akdeniz'in kapatılmasının ardından soyutlanmış bir durumda iken, Güney Rusya, tam tersine, ürünlerini, çekiciliklerini ortaya koyan iki büyük pazarda satmaya özendiriliyordu. Dinyeper Skandinavlarının pagan oluşu, onların, Batılı Hıristiyanların Müslümanlarla alışverişte bulunmalarını engelleyen dinsel kaygılara kapılmalarını önlüyordu. Ne İsa'nın ne de Muhammed'in inancına bağlı olduklarından, tek istedikleri, bu peygamberleri izleyenlerle tarafsız olarak alışveriş yaparak zengin olmaktı.

Yunanlılarla olduğu kadar İslâm İmparatorluğu ile de sürdürdükleri ticaretin önemini, Rusya'da bulunan ve tıpkı bir altın pusula iğnesi gibi ticaret yollarının yönünü gösteren olağanüstü çok sayıda Arap ve Bizans sikkeleri açıkça göstermektedir.

Kiev bölgesinde Ruslar, güneyde Dinyeper, doğuda Volga, kuzeyde ise Batı Dvina ya da Bosna Körfezi'nin bitişiğindeki göllerin belirlediği doğrultuyu izliyorlardı. Yahudi ve Arap gezginlerinden ve Bizanslı yazarlardan sağlanan bilgi, arkeolojik kayıtlardan elde edilen bilgiyi desteklemektedir. Burada, Konstantin Porfirogenetus'un, dokuzuncu yüzyılda verdiği bilgilerin kısa bir özeti yeterli olacaktır. Porfirogenetus, Rusların her yıl buzlar çözüldükten sonra, Kiev'de gemilerini topladıklarını anlatıyor. Filoları yavaş yavaş Dinyeper'den aşağı doğru iniyor, nehrin sayısız çağlayanlarının yarattığı engelleri önlemek için yelkenlilerin kıyı boyunca ağır ağır yol almaları gerekiyordu. Bir kez denize ulaşınca, yelken açarak kıyı boyunca uzun ve tehlikeli yolculuklarının son hedefi olan Konstantinopolis'e doğru yol alıyorlardı. Orada Rus tacirlerinin özel bir mahallesi vardı; ticarî an-

laşmalar yapıyorlardı. Bunların en eskisi, tüccarların halkla ilişkilerini düzenleyen anlaşma, dokuzuncu yüzyıla dek geri gider. Birçokları kentin büyüsüne kapılarak orada yerleşiyor ve tıpkı daha önce Roma lejyonlarındaki Almanlar gibi, İmparatorluk Muhafız Alayı'nda görev alıyorlardı.

İmparatorlar Kenti *(Czarograd)*'nin, Ruslar için etkisi yüzyıllar boyu süren bir büyüsü vardı. Hıristiyanlığı buradan almışlardı (957-1015). Sanatlarını, yazılarını, para kullanmayı ve yönetim örgütünün büyük bir bölümünü buradan almışlardı. Bizans'la ticaretin, Rusların toplumsal yaşamında oynadığı rolü göstermek için başka birşeye gerek yoktur. Bu rol, Rusların toplumsal yaşamında öylesine önemli bir yer alıyordu ki, Rus uygarlığını onsuz açıklamak olanaksız olurdu. Kuşkusuz bu alışverişin biçimleri çok ilkeldi, ama önemli olan bu ticaretin biçimleri değil, yarattığı etkiydi.

Ortaçağ'ın sonlarında Ruslar arasında toplumun yapısını bu ticaret belirliyordu. Karolenj Avrupa'sındaki çağdaşlarının daha önce belirtilen durumunun tam tersine, taşınmaz malların yalnızca önemi değil, kavramı bile Ruslarca bilinmiyordu. Zenginlik kavramları yalnızca kişisel mallardan oluşuyordu; bu malların en değerlisi kölelerdi. Toprağı denetimleri altına alarak ürünlerinden yararlanma dışında toprağa ilgi duymuyorlardı. Bu anlayış, savaşçı-fatihler sınıfının anlayışı olsa bile, böylesine uzun zaman sürdürülmesinin nedeni, bu savaşçıların aynı zamanda tüccar olmalarıydı. Bu arada, Rusların, başlangıçta askerî gerekler nedeniyle ortaya çıkan *gorod*'larda yoğunlaşmalarının, başlı başına ticarî gereksinimlerine çok iyi uyduğunu ekleyebiliriz. Boyun eğdirilen halkları boyunduruk altında tutmak amacıyla barbarlarca yaratılan bir örgüt, Rusların Bizans ve Bağdad'ın ekonomik çekiciliğini önemsemelerinden sonra benimsedikleri yaşam biçimine çok iyi uyuyordu. Rusların or-

taya koydukları bu örnek, bir toplumun kendisini ticarete vermeden önce mutlaka bir tarımsal aşamadan geçmesinin gerekmediğini göstermektedir. Burada ticaret özgün bir olgu olarak görünüyor. Eğer böyle ise, bunun nedeni, Rusların Batı Avrupa gibi kendilerini dış dünyadan kopmuş bulacakları yerde, tersine, daha başlangıçtan beri dış dünyaya itilmiş, daha doğru bir sözcükle, dış dünya ile ilişki içine girmeye *çekilmiş* olmalarıdır. Rusların toplumsal durumu Karolenj İmparatorluğu'nunki ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan büyük çelişkiler bundan ileri gelmektedir; toprak sahibi soylu sınıf yerine tüccar bir soylu sınıf; toprağa bağlı serfler yerine, iş araçları sayılan köleler; kırsal alanda yaşayan bir nüfus yerine, kentlerde toplanan bir nüfus; son olarak, basit bir tüketim ekonomisi yerine, bir değişim ekonomisi, düzenli ve sürekli ticarî etkinlik.

Bu belirgin çelişkilerin, Rusya'ya pazarlar sunarken, Karolenj İmparatorluğu'nu pazarlardan yoksun bırakan koşulların sonucu olduğunu tarih açık seçik olarak göstermektedir. Gerçekten de, Rusların ticarî etkinliği, ancak, Konstantinopolis ve Bağdad yollarının onlara açık olduğu sürece sürmüştür. Bu ticaret, onbirinci yüzyılda Peçeneklerin yol açtığı bunalıma karşı koymaya yazgılı değildi: Bu barbarların Hazer Denizi ve Karadeniz kıyıları boyunca giriştikleri saldırılar, sekizinci yüzyılda Akdeniz'deki İslâm istilâsının Batı Avrupa için doğurduğu sonuçlara benzer sonuçları da birlikte getirmiştir.

Tıpkı İslâm istilâsının Galya ve Doğu arasındaki ulaşımı kesmesi gibi, Peçenek akınları da Rusya ve onun yabancı pazarları arasındaki ulaşımı kesmiştir. Her iki bölgede de, bu kopmanın sonuçları birbirine tıpatıp denk düşmektedir. Galya'da olduğu gibi, Rusya'da da ulaşım araçlarının yok olması, kentlerin boşalması ve halkın yakın yerlerde geçim kaynağı aramaya zorlanmasıyla birlikte, ticarî ekonomi dö-

neminin yerini tarımsal ekonomi dönemi aldı. Ayrıntılardaki farklara karşın, her iki durumda da görünüm aynıydı. Barbarlarca yakılıp yıkılan, altüst edilen güney bölgeleri, önemlerini, kuzey bölgelerine bıraktılar. Kiev, tıpkı Marsilya'nın düşüşü gibi gerilemeye başladı; Frank Devleti'nin merkezinin Karolenj sülâlesinin gelişiyle, Ren havzasına taşınması gibi, Rus Devleti'nin merkezi de Moskova'ya taşındı. Son olarak, koşutluğu daha da kesinleştirmek için, Rusya'da da, tıpkı Galya'da olduğu gibi, bir toprak sahibi soylu sınıf ortaya çıktı ve dışsatım olanaksızlığının, üretimi mülk sahiplerinin ve köylülerin gereksinimleriyle sınırlandırmaya zorladığı dirlik sistemi örgütlendi.

Böylece, her iki durumda da, aynı nedenler aynı sonuçları doğurmuştur. Ancak, bu sonuçlar aynı tarihte ortaya çıkmamıştır. Karolenj İmparatorluğu'nun yalnızca dirlik düzenini bildiği bir dönemde, Rusya geçimini ticaretten sağlıyordu. Buna karşılık, Rusya, bu yönetim biçimini, tam yeni pazarlar bulan Avrupa'nın onu bir yana bıraktığı sırada başlattı. Bunun nasıl gerçekleştiğini ileride inceleyeceğiz. Şimdilik, Karolenj dönemi ekonomisinin bir iç evrim sonucu olmadığını, Akdeniz'in Müslümanlarca kapatılmasından ileri geldiği yolundaki kuramı, Rusya örneği ile kanıtlamış olmak yeterlidir.

III. Kentin Kökenleri

Batı Avrupa'nın dokuzuncu yüzyıl boyunca gelişerek dönüştüğü tarına dayalı uygarlıkta kentlerin varolup olmadıkları ilgi çekici bir sorudur. Bu soruya verilecek yanıt, "kent" sözcüğüne verilen anlama bağlıdır. Bu sözcükle, halkının geçimini toprağı ekip biçmekle değil, ticaretle sağladığı bir yer anlatılmak isteniyorsa, yanıt "hayır" olacaktır. "Kent" sözcüğünden, hukuksal bir varlığı ve kendine özgü yasa ve kurumları olan bir toplumu anlıyorsak, sorunun yanıtı gene olumsuz olacaktır. Öte yandan, bir kenti, bir yönetim merkezi ve bir kale olarak düşünüyorsak, Karolenj döneminde, bu dönemi izleyen yıllarda olduğunca çok sayıda kent bulunduğu açıktır. Bu, o zamanki kentlerin orta ve yeni çağlardaki kentlerin belli başlı iki özelliği olan, orta sınıf halk ile toplumsal örgütten yoksun olduklarını söylemenin bir başka yoludur.

İlkel de olsa, her dengeli toplum, üyelerine toplanma ya da buluşma merkezleri sağlama gereğini duyar. Dinsel törenlerin yerine getirilmesi, pazarların kurulması, siyasal ve hukuksal toplantılar zorunlu olarak bunlara katılmak iste-

yen ya da katılmak zorunda olan kişilerin toplanması için belli yerler ayrılmasına yol açar.

Askerî gereksinimlerin daha da olumlu bir etkisi vardır. Halk, bir istilâ durumunda, her an için düşmana karşı bir korunma sağlayan sığınaklar hazırlamak zorundadır. Savaş, insanlık kadar eskidir; kale yapımı ise hemen hemen savaş kadar eski... Gerçekten, öyle görünüyor ki, insanoğlunun yaptığı ilk yapılar koruyucu duvarlar olmuştur. Bugün bile, bu eğilime rastlanmayan hemen hemen hiçbir yabanıl soy yoktur geçmişte de ne denli geri gidersek gidelim, durum değişmez. Yunanlıların *acropoles*'i, Etrüsklerin, Latinlerin ve Galyalıların *oppida*'sı*, Almanların *burgen*'ı, Slavların *Gorod*'ları, tıpkı Güney Afrikalı zencilerin *kraal*'leri gibi, başlangıçta, toplanma ve özellikle korunma yerlerinden başka birşey değildi. Bunların plan ve yapıları, doğal olarak, arazinin elverişliliğine ve eldeki yapı malzemesine bağlıydı. Ama genel düzenlenişleri her yerde aynıydı. Ağaç gövdeleri, çamur ya da taş bloklarından yapılmış surlarla çevrili, bir hendekle korunan ve kapılardan içine girilen dörtköşe ya da daire biçiminde bir alandan oluşuyordu. Kısaca, kapalı bir yerdi. Çağdaş İngilizcede ve çağdaş Rusçada kent anlamına gelen sözcüklerin *(town ve gorod)*, başlangıçta, kapalı yer anlamına gelmesi ilginçtir.

Olağan zamanlarda bu kapalı yerler boş kalıyordu. Halk buralara yalnızca dinsel ya da yönetsel törenler için, yahut savaş onları sürüleriyle birlikte oraya sığınmaya zorladığında gidiyordu. Ama yavaş yavaş uygarlık ilerledikçe, bu kentlerin aralıklı olarak canlanması sürekli bir canlılığa dönüştü. Anıtlar yükseldi; yönetici ya da başkanlar konaklarını kurdular; tüccar ve zanaatçılar oraya yerleşmeye geldiler. Başlangıçta yalnızca ara sıra kullanılan bir toplanma merkezi

(*) Metinde çoğul olarak geçen, Yunanca *acropoles* ve Latince *oppida* sözcüklerinin tekilleri, *acropolis* ve *oppidum*'dur – ç.n.

olan yer, bir kent, gelenek olarak adını aldığı kabilenin tüm topraklarının yönetsel, dinsel, siyasal ve ekonomik merkezi durumuna geldi.

Bu, birçok toplumlarda, özellikle klasik antik çağda kentlerin siyasal yaşamının, niçin surlarla çevrili alanla sınırlanmış olmadığım açıklar. Gerçekten de kent, kabile için yapılmış olup ister surların içinde, ister dışında otursun, herkes eşit olarak kentin yurttaşıydı. Ne Yunanistan'da ne de Roma'da, Ortaçağ'm dar anlamda yerel ve özerklik yanlısı kentsoylularına benzer bir durum vardı. Kentin yaşamı, ulusal yaşamla karışmıştı. Kentin hukuku, tıpkı kentin dini gibi, başkenti olduğu ve bu başkentle birlikte tek bir özerk cumhuriyet oluşturan tüm insanlar için ortaktı.

Demek ki, belediye sistemi antik çağda yapısal sistemle özdeşleşmişti. Roma, egemenliğini tüm Akdeniz dünyasına yaydığında, burayı imparatorluğunun yönetsel sisteminin temeli yapmıştı. Bu sistem, Batı Avrupa'da Germen istilâlarına karşı durdu.[1] Bu sistemin küçük ama belirgin kalıntılarına beşinci yüzyıldan çok sonraları Galya, İspanya, Afrika ve İtalya'da rastlanıyordu. Ancak, yavaş yavaş, toplumsal örgütün giderek artan güçsüzlüğü, sistemin belirgin özelliklerinin bir çoğunu ortadan kaldırmıştır. Sekizinci yüzyılda, artık ne *decuriones*, ne *gesta municipalia*, ne de *defensor civitatis* vardı. Aynı zamanda, İslâmiyetin Akdeniz'de ilerlemesi, kentlerde o güne değin hâlâ belli bir etkinlik sürdüren ticareti olanaksız kılarak bu kentleri kaçınılmaz bir gerilemeye sürükledi. Ama onları ölüme yargılı kılmadı. Kısıtlanmış ve güçsüz düşmüş de olsalar, yaşamlarını sürdürdüler. Toplumsal işlevleri bütün bütün ortadan kalkmadı. Zamanın tarımsal toplum düzeni içinde her şeye karşın temel önemlerini korudular. Daha sonra başlarına gelecekleri anlayabilmek için bu kentlerin oynadıkları rolün tam an-

1 Bkz. yukarıda, I. Bölüm.

lamıyla göz önünde tutulması gerekir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Kilise, piskoposluk sınırlarını Roma kentlerinin sınırlarına dayandırmıştı.[2] Barbarların saygı gösterdikleri kilise, imparatorluk eyaletlerinin barbarlarca ele geçirilmesinden sonra da, dayandığı kentsel sistemi sürdürmüştür. Ticaretin sönmesi ve yabancı tüccarların göçmelerinin Kilise örgütü üstünde hiçbir etkisi olmadı. Piskoposların oturdukları kentler yoksullaşmış, nüfusları azalmış, ancak piskoposlar bunun etkilerini duymamışlardır. Tersine, genel gönenç azaldıkça, piskoposların gücü ve etkisi kendini daha çok duyurma olanağı bulmuştur. Devletin ortadan kalkmış olması nedeniyle daha da büyük bir ayrıcalığı olan, kiliselerinde tapınanların bağışlarıyla desteklenen ve toplumu Karolenjlerle ortaklaşa yöneten piskoposlar, tinsel (manevî) yetkeleri, ekonomik güçleri ve siyasal etkinlikleri dolayısıyla egemen durumdaydılar.

Şarlman'm imparatorluğu çöktüğünde, piskoposların durumu bundan olumsuz olarak etkilenmek şöyle dursun, daha da güvenceli bir duruma geldi. Monarşinin gücünü ortadan kaldırmış olan feodal prensler, Kilise'nin gücüne dokunmadılar; çünkü Kilise'nin kutsal kökeni saldırılarına karşı onu koruyordu. Korkunç aforoz silahını kendilerine karşı kullanabilecek olan piskoposlardan korkuyorlardı. Düzenin ve adaletin doğaüstü koruyucuları olarak onlara saygı gösteriyorlardı. Bu nedenle, onuncu ve onbirinci yüzyılların kargaşası ortasında Kilise'nin üstünlüğü zarar görmemişti ve Kilise bu şansa değer görünüyordu. Tacın artık bastırmaya gücü yetmediği özel taht kavgaları belâsı ile savaşmak için piskoposlar, bölgelerinde "Tanrısal Barış" kurumunu örgütlediler.

Piskoposların bu ayrıcalığı, doğal olarak bunların oturdukları yerlere-yani, eski Roma kentlerine-oldukça büyük

2 Bkz. yukarıda 1. Bölüm

bir önem kazandırdı. Büyük bir olasılıkla, bu kentlerin nüfuslarının büyük bir çoğunluğunu yitirdiler. Bir zamanlar oldukları kentsel nitelik de ortadan kalktı. Ruhban sınıfından olmayanların oluşturdukları toplum artık kentlere en küçük bir gereksinme duymuyordu. Bu kentlerin çevresindeki büyük malikâneler kendi yaşamlarını sürdürüyorlardı. Salt tarımsal bir temele dayanan Devlet'in ise, kentlerin yazgısıyla ilgilenmesi için herhangi bir neden olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Karolenj prenslerinin saraylarının *(palatia)* kentlerde yer almayışı tipik ve aydınlatıcıdır. Bunların tümü de kırsal bölgelerde, hanedanın toprakları üzerinde bulunuyordu: Herstal'de, Jupille'de, Meuse vadisinde Meersen'de; Ren vadisinde Ingelheim'da; Sen vadisinde Attigny'de vb.

Aix-la-Chapelle'in ünü, burasının niteliği konusunda kişiyi yanılgıya sürüklememelidir. Şarlman yönetimi altındaki geçici görkemi, yalnızca bu kentin imparatorun gözde ikamet yeri olma şansından ileri geliyordu. Dindar Lui'nin saltanatından sonra önemini yitirdi. Aix-la-Chapelle ancak dört yüzyıl sonra gerçek bir kent olacaktı.

Devlet, kendisi adına yönetim yetkilerini kullanırken, Romalılardan kalma kentlerin varlıklarının sürdürülmesine hiçbir biçimde katkıda bulunamazdı. İmparatorluğun nasıl bir başkenti yoksa, imparatorluğun siyasal bölgelerini oluşturan eyaletlerin de bir merkezî kenti yoktu. Eyaletlerin gözetimi ile görevlendirilen kontlar, belirli bir yerde yerleşmemişlerdi. Yargı kurallarına başkanlık etmek, vergi ve asker toplamak için bölgelerinde sürekli olarak dolaşıyorlardı. Yönetimlerinin merkezleri, oturdukları yerler değil, kendileriydi. Bu nedenle, konutlarının bir kentte olup olmamasının büyük bir önemi yoktu. Bununla birlikte, bölgenin büyük toprak sahipleri arasından geldikleri için, bu kontlar malikânelerinde yaşamaya çok alışkındılar. Şatoları, tıpkı im-

paratorların sarayları gibi genellikle kırsal bölgelerde bulunuyordu.[3]

Bu duruma karşıt olarak, kilise disiplininin piskoposları zorladığı hareketsizlik, onları, sürekli olarak, kendi piskoposluklarının yer aldığı kente bağlıyordu. Bu nedenle, kentler sivil yönetimdeki işlevlerini yitirmiş olsalar bile, dinsel yönetimin kilit noktaları olarak görevlerini sürdürdüler. Her piskoposluk, katedralin bulunduğu kentin çevresindeki topraklardan oluşuyor ve onlarla sürekli ilişki içinde bulunuyordu. *Civitas* sözcüğünün dokuzuncu yüzyılın başından başlayarak uğradığı anlam değişikliği bu noktayı daha ilgi çekici bir biçimde aydınlatmaktadır. Sözcük, piskoposluk kenti ile eşanlamlı olmuştur. *Civitas Parisiensis** sözü, piskoposun oturduğu Paris kentinin kendisini olduğu kadar Paris piskoposluk bölgesini belirtmek için de kullanılıyordu. Böylece, bu çifte kavramla, Kilise'nin kendi amaçları için benimsediği eski kentsel sistemin anısı korunuyordu.

Kısaca, yoksullaşmış ve nüfusu azalmış Karolenj kentlerinde meydana gelen olaylarla, daha önemli bir alanda, Roma'da, dördüncü yüzyılda Ölümsüz Kent dünyanın başkenti olmaktan çıktığı zaman meydana gelen olaylar arasında çarpıcı bir koşutluk vardır. Bu kenti, önce Ravenna, sonra da Konstantinopolis için bırakmakla, imparatorlar onu Papa'ya bırakmış oluyorlardı. Roma kenti, devletin yönetiminde artık oynamaz olduğu rolü, şimdi Kilise'nin yönetiminde sürdürüyordu.

İmparatorluk kenti, papalık kenti olmuştu. Kentin tarihsel saygınlığı, Ermiş Peter'in ardılının saygınlığım artırıyordu. Çevreden soyutlanınca daha büyük görünüyordu; aynı

3 Bu, özellikle Kuzey Avrupa için doğrudur. Bu durumun tersine, Roma kentsel örgütünün tümüyle ortadan kalkmadığı Güney Fransa ve İtalya'da kontlar genellikle kentlerde oturuyorlardı.

(*) *Civitas Parisiensis* (Lat.) Paris kenti anlamına gelir – ç.n.

zamanda daha da güçlü olmuştu. İnsanlar artık yalnız onu görüyorlardı; eski yöneticilerin yokluğunda yalnız ona boyun eğiyorlardı. Roma'da oturmayı sürdürecek, kenti, *kendi* Roma'sı yapmıştı; tıpkı her piskoposun, oturduğu kenti, *kendi* kenti yapması gibi.

Aşağı İmparatorluğun son günlerinde, özellikle de Merovenj döneminde, piskoposların kent halkı üstündeki nüfusu sürekli olarak arttı. Kentsel toplumun gittikçe artan düzensizliğinden yararlanarak, piskoposlar, yurttaşların tartışmak zahmetine katlanamadıkları, Devlet'in ilgilenmediği, dahası, yadsımak için gerekli araçlara sahip olmadığı bir yetkiyi kendilerine tanıdılar. Dördüncü yüzyıldan sonra ruhban sınıfının yargılama ve vergi konularında yararlanmaya başladığı ayrıcalıklar, durumlarını daha da sağlamlaştırdı. Frank krallarının rahipler yararına ayrıcalık beratları vermeleriyle durumları daha göze çarpıcı oldu. Bu beratlar sayesinde, piskoposlar, kontların Kilise topraklarına karışmasından kurtulmuş oluyorlardı. O zamandan-sekizinci yüzyıl-başlayarak piskoposlara halk ve toprakları üstünde tam bir egemenlik yetkisi verildi. Din adamları üstünde daha önce sahip oldukları kilise hukukuna göre yargılama yetkisine, ruhban sınıfı dışında kalan kimseleri yargılama yetkisi de eklendi. Bu yetki, piskoposlarca oluşturulan ve merkezleri doğal olarak onların oturdukları kentlerde bulunan bir yargı kuruluna verilmişti.

Dokuzuncu yüzyılda ticaretin ortadan kalkmasıyla kent yaşamının son izleri de yok olup, beledî nüfusun son kalıntıları ortadan kalkınca, piskoposların zaten alabildiğine geniş olan etkileri rakipsiz bir duruma geldi. Bundan böyle, kentler tümüyle piskoposların denetimi altına girdi. Gerçekten de, bu kentlerde hemen hemen yalnızca, az ya da çok dolaysız olarak, Kilise'ye bağımlı kişiler bulunuyordu.

Elimizde kesin bilgi olmasa da, bu halkın niteliğini kestir-

me olanağı vardır. Katedral ve çevredeki öteki kilise topluluklarına bağlı din adamları, özellikle dokuzuncu yüzyıldan sonra, piskoposluk bölgesi içinde kurulmuş, zaman zaman çok sayıda manastırlardaki rahipler; kilise okullarının öğretmen ve öğrencileri; son olarak da, dinsel topluluğun gereksinimleri ve ruhanî meclislerin günlük yaşamı için zorunlu olan, özgür ya da köle durumunda hizmetkâr ve zanaatkârlardan oluşuyordu bu halk.

Kasabada hemen hemen her zaman, çevredeki köylülerin ürünlerini getirdikleri haftalık pazarlar kuruluyordu. Hatta, kimi zaman yıllık panayırlar yer alıyordu. Kapılarda, içeri giren ya da dışarı çıkan her şeyden bir pazar vergisi almıyordu. Surların içinde bir darphane işliyordu. Bundan başka, piskoposun vasalları, temsilcisi ya da kale komutanının oturduğu kaleler vardı. Son olarak, bütün bunlara, belli zamanlarda kiracı çiftçilerin getirdikleri ürünlerin depolandığı ambar ve mahzenleri de eklemek gerekir. Büyük yıllık şenliklerde, piskoposluk halkı kasabaya doluşuyor ve birkaç gün alışılmamış bir gürültü patırtıyla kasabayı canlandırıyorlardı.[4]

Bu küçük dünya tümüyle piskoposu, hem tinsel hem de dünyasal başı olarak kabul etmişti. Dinsel ve laik yetke onun kişiliğinde birleşmiş, daha iyi bir anlatımla, karışmıştı. Piskopos, kenti ve piskoposluk bölgesini, papazlardan oluşan bir Kurul'un ve dinsel hukukun yardımıyla, Hıristiyan ahlâkının ilkelerine göre yönetiyordu. Başpiskoposun yönettiği kilise mahkemesi, Devlet'in güçsüzlüğü, daha çok da ka-

4 Dokuzuncu ve onuncu yüzyıl kasabaları henüz yeterince incelenmemiştir. Burada ve daha ileride, bu kasabalara ilişkin olarak söylenenler, buyrultulardaki çeşitli pasajlardan ve ermişlerin kayıtları ile yaşam öykülerindeki dağınık metinlerden alınmıştır. Galya'dakilerden sayıca daha az ve daha az önemli olan Almanya'daki kasabalar için okuyucu S. Reitschel'in ilgi çekici yapıtına bakmalıdır: *Die Civitas auf deutschem Boden bis zum Ausgange der Karolingerzeit*, Leipzig, 1894.

yırması sayesinde, etkinlik alanını görülmemiş bir biçimde genişletmişti. Bu mahkemeye yalnızca tüm din adamları en küçük ayrıntılarda bile bağlı olmakla kalmıyorlardı; din adamları sınıfı dışında kalan halkı ilgilendiren evlilik, vasiyetname, medenî durum vb. konularda da yargı yetkisi bu mahkemeye aitti. Kale komutanı ya da temsilcinin başkanlık ettiği laik mahkemenin alanı da, buna benzer bir kapsam genişlemesinden yararlanmıştı. Dindar Lui'nin saltanatından sonra, bu mahkemenin yargı yetkisi, kamu yönetiminin giderek belirginleşen düzensizliklerinin açıkladığı ve haklı çıkardığı yetki aşımlarıyla yavaş yavaş genişlemişti. Bu mahkemeye bağlı olanlar yalnızca ayrıcalık beratlarından etkilenenler değildi. En azından, kentin gerçek sınırları içinde herkesin bu mahkemenin yargı yetkisine girdiği ve kontun özgür insanlar üstünde hâlâ *kuramsal olarak* sahip olduğu yargı yetkisinin yer aldığı kesin görünmektedir.[5] Bundan başka, piskopos, çok üstünkörü olarak tanımlanmış zabıta yetkisine de sahipti; bu yetkiye dayanarak, pazar yerlerini denetliyor, vergi toplanmasını düzenliyor, köprü ve surların bakımıyla ilgileniyordu. Kısaca, kent yönetiminin, düzenin, barışın ve kamu yararının koruyucusu olarak, piskoposun, yasalara ya da ayrıcalığına dayanarak karışmadığı tek bir alan kalmamıştı. Teokratik bir yönetime küçük ölçüde bile olsa katılmak için artık istek göstermiyordu. Ara sıra kentte bir kargaşalığın patlak verdiği gerçektir. Piskoposlar, saraylarında saldırıya uğruyorlar, hatta kimi zaman kaçmak zorunda kalıyorlardı. Ama bu olaylarda en küçük bir belediye ruhunun izine rastlamak, gerçeğin sınırlarını zorlamak olur. Bu olaylar, daha çok dalavereler ya da kişisel rekabetle açıklanabilir.

5 Doğal olarak, ben yalnızca genel durumun niteliklerini saptamaya çalışıyorum. Birçok kural dışı durumların olabileceğinin bilincindeyim; ancak bunlar, eldeki verilerin incelenmesinden elde edilen genel izlenimi değiştiremez.

Bu olayları onbirinci onikinci yüzyıllarda ortaya çıkan toplumsal hareketin öncüsü saymak tam anlamıyla yanılgıya düşmek olur. Üstelik, çok seyrek olarak ortaya çıkıyordu bu olaylar. Herşey piskoposluk yönetiminin genellikle iyilikçi ve halkça benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

Bu yönetim, yukarıda belirtildiği gibi, kentin sınırlarıyla sınırlanmıyordu. Bütün piskoposluk bölgesine yayılmıştı. Yönetimin merkezi kentti; ama alanı piskoposluk bölgesiydi. Bu yönetimde, kentsel nüfusun en küçük bir ayrıntıda bile ayrıcalıklı bir durumu yoktu. Altında yaşadığı yönetim, kamu hukukunun yönetimiydi. Bu yönetimin kapsamına giren şovalyeler, serfler ve özgür kişiler, soydaşlarından yalnızca bir yerde toplanmış olmalarıyla ayrılıyorlardı. Ortaçağ burjuvazisinin ileride sahip olacağı özel yasaların ya da özerkliğin henüz izine bile rastlanamazdı. Çağdaş metinlerin, kentte oturanları belirlemek için kullandıkları *civis* (yurttaş) sözcüğü, basit bir topografik addan başka birşey değildi; henüz yasal bir anlam kazanmamıştı.

Bu kentler, piskoposluğun oturma yerleri oldukları kadar birer kaleydiler. Roma İmparatorluğu'nun son günlerinde bu kentler, barbarlara karşı korunmak için duvarlarla çevrilmişti. Hemen hemen her yerde, hâlâ bu duvarlara rastlanıyor, piskoposlar bunları ayakta tutmak, ya da onarmak için daha büyük bir çabayla uğraşıyorlardı. Çünkü dokuzuncu yüzyılda, Müslümanların ve İskandinavların akınları, korunma gereksinimini gittikçe daha etkin olarak kanıtlıyordu. Böylece, eski Roma duvarları, kentleri yeni tehlikelere karşı korumayı sürdürüyorlardı. Genel bir kural olarak, bu kapalı alanlar, yanlarında kuleler bulunan duvarlarla çevrili, dışarıyla iletişimi sayıları genellikle dördü bulabilen kapılar aracılığıyla sağlanan bir dikdörtgen biçimini almıştı. Böyle kapalı bir alan çok sınırlı olup, kenarlarının uzunluğu çok seyrek olarak dört beş yüz metreyi geçiyordu. Üs-

telik, bu alan tümüyle bayındır olmaktan çok uzaktı; evlerin arasında ekili tarlalar ve bahçeler vardı. Merovenj döneminde hâlâ duvarların ötesine taşan etekleri *(suburbium)* ortadan kalkmıştı. Duvarların sağladığı savunma sayesinde, bu kentler kuzeyden ve güneyden gelecek saldırılara hemen hemen her zaman başarıyla karşı koyuyorlardı. Burada, 885 yılında, İskandinavların ünlü Paris kuşatmasını anımsamak yeterli olacaktır.

Piskoposluk kentleri, barbarların yaklaşması üzerine, doğal olarak komşu halklar için bir sığmak ödevi görüyordu. Çok uzaklardan bile sığınmak için rahipler geliyordu. Örneğin, 887'de, St. Vaas'tan Beauvais'ye ve St. Quentin'den Laon'a sığınanlar gibi.

Bu nedenle, dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına alabildiğine iç kapayıcı bir nitelik kazandıran güvensizlik ve kargaşa ortasında, gerçek anlamda bir koruma görevini yerine getirmek kentlere düşmüştür. Bu kentler, istilâya uğramış, haraca bağlanmış ve yıldırılmış bir toplumun, sözcüğün tam anlamıyla siperiydi. Çok geçmeden, başka bir nedenle, bu rolü oynamakta yalnız kalmayacaklardı.

Dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan kargaşanın, Frank Devleti'nin kaçınılmaz parçalanışını çabuklaştırdığı açıktır. Bölgelerinin en büyük toprak sahibi olan kontlar, içinde bulundukları koşullardan yararlanarak kendilerine tam bir özerklik tanıdılar; görev yerlerini kalıtım yoluyla geçen emlâke dönüştürdüler. Malikâneleri üzerinde kullandıkları özel yetkileriyle, onlara verilen kamusal yetkileri birleştirerek ellerine aldılar; son olarak da, ele geçirebildikleri tüm eyaletleri egemenlikleri altında tek bir prenslikte birleştirdiler. Böylece, Karolenj İmparatorluğu, dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra, yerel hanedanların uyrukluğunda ve Tac'a yalnızca feodal saygının pamuk ipliğiyle bağlı birtakım ülkelere bölündü. Devlet bu dağılmaya karşı koya-

mayacak ölçüde güçsüzdü. Bu parçalanma, kuşkusuz, şiddet ve iğrenç ihanetlerle gerçekleştirilmişti. Ne var ki, bütünüyle toplumun yararına oldu. İktidarı ele geçirir geçirmez, prensler, bu iktidarın zorladığı yükümlülükleri üstlendiler. En açık çıkarları, artık *onların* olan toprakları ve insanları savunmak ve korumaktı. Kişisel güç kazanmak için duydukları salt bencil kaygının kendilerine yüklediği görevi başarıyla yerine getiriyorlardı. Güçleri artıp sağlamlaştıkça prensliklerine, kamu düzenini ve barışı güvence altına alacak bir örgüt sağlama düşüncesi zihinlerini gittikçe daha çok işgal ediyordu.

Açıkça beliren ilk gereksinim, komşu prensliklere karşı olduğu kadar Müslüman ve İskandinavlara karşı da savunma gereksinimiydi. Bu nedenle, dokuzuncu yüzyılın başında her yerde kaleler yükselmişti.[6] Çağdaş metinler bunlara çok çeşitli adlar vermektedir: *castellum, castrum, urbs, municipium;* bu adların en alışılmışı ve herhalde en teknik olanı, *burgus* sözcüğüdür. Aşağı İmparatorluk Latince'sinden Almanca'ya geçen bu sözcük tüm modern dillerde korunmuştur: *burg, borough, borgo.*[7]

Ortaçağ sonlarında kurulmuş olan bu kasabalardan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Bununla birlikte, bilgi kaynakları, bunların oldukça doğru bir görüntüsünü elde etmeyi olanaklı kılmaktadır. Bunlar, çevreleri oldukça sınırlı, genellikle daire biçiminde, bir hendekle çevrili, duvarlarla kuşatılmış kapalı yerlerdi. Tam ortada, saldırılara karşı son sığınak olan, bir kule ve burç bulunuyordu. Burada sürekli olarak bir şovalye garnizonu *(milites castranses)* bulundurulu-

6 İskandinavların gelişinden önce, piskoposluk kentlerinin dışında kalelerle sağlamlaştırılmış yerler hiç yoktu, ya da çok azdı. Hariulphe, *Chronique de l'abbaye de Saint-Riquier,* edit. F. Lot, Paris, 1894, s. 118.

7 Bu sözcüklerin anlanu için bkz. K. Hegel, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde,* 1892, Cilt XVIII ve G. Des Marez, "Le Sens juridique du mot *oppidum," Fests Chrift für H. Brunner,* Berlin 1910.

yordu. Bu garnizon, kale kumandanının *(castellanus)* buyruğuna verilmişti. Prensin, ülkesindeki kasabaların her birinde bir evi *(domus)* vardı. Savaşın ya da yönetim görevlerinin zorunlu kıldığı sürekli konut değişiklikleri sırasında Prens yanındakilerle birlikte bu evlerde kalıyordu. Çoğu kez, yanıbaşmda, din adamlarını barındırmak için gerekli yapıların bulunduğu bir şapel ya da kilisenin çan kulesi kalenin mazgalları üzerinde yükseliyordu. Bazan bunun yanında belli zamanlarda burada toplanmak üzere dışarıdan gelen yargı kurulları için düşünülmüş yapılara da rastlanıyordu. Son olarak, bir kuşatma durumunda bu kuşatmanın gereksinimlerini karşılamak ve orada kaldığı sürece prensin geçimini sağlamak için prensin yönetimi altındaki komşu malikânelerden gelen ürünlerin saklandığı bir ambarla mahzen hiçbir zaman eksik olmuyordu. Öte yandan, bölgedeki köylülerin yükümlü oldukları aynî ödemeler, garnizonun geçimini sağlıyordu. Surların bakımı da, yasa gereği bu işi yapmakla yükümlü olan bu köylülere bırakılmıştı.

Gerçi, yukarıda çizilen görüntü, doğal olarak, ayrıntılarda ülkeden ülkeye değişiyordu; ancak her yerde aynı temel özelliklere rastlanıyordu. Flandr'daki *burg'lar ile Anglo-Sakson İngiltere'deki borough'lar arasında çarpıcı bir benzerlik vardır.*[8] Bu benzerlik, aynı gereksinimlerin her yerde aynı sonuçları doğurduğunu kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde kanıtlamaktadır.

Kolayca görülebileceği gibi, burg'lar her şeyden önce, as-

8 F.W. Maitland, *Township and borough,* 1898. Okuyucu, batıdaki *burg*'larla, onuncu yüzyılda, Kuşbaz Henry tarafından Slavlara karşı savunma amacıyla Elbe ve Saale boyunca kurulanları karşılaştırmalıdır. D. Schäfer, "Die Milites agrarii des Witukinds" *Abhandlungen der Berliner Akademie,* 1905, s. 572. Burg'ların toplumsal rolü konusunda, kendimizi, tümüyle karakteristik görünen aşağıdaki metinle sınırlıyoruz; metin, 996'da, Cateau Cambresis'in kuruluşuyla ilgilidir: *"ut esset obstaculum latronibus praesidiumque libertatis circum et circa rusticanis cultoribus."* "Gerta episcoporum Cameracensium," *Monumenta Germaniae Historica,* C. VII s. 450.

kerî kuruluşlardı. Ancak, kısa bir süre sonra bu ilk işleve, yönetim merkezi olma işlevi eklendi. Kale kumandanı, yalnızca kale garnizonundaki şovalyelerin kumandanı olmakla kalmıyordu. Prens, ona, burg duvarlarının çevresindeki, onuncu yüzyılda kale bölgesi adını almış olan az ya da çok geniş bir bölgede malî ve hukukî yetke vermişti. Başpiskoposluk nasıl kasabaya bağlanmışsa, kale bölgesi de kale-kente (burg'a) öyle bağlanmıştı. Burada yaşayanlar savaşta kalekentte bir sığmak buluyor; barış zamanında ise, yargı kurullarına katılmak ya da yükümlü oldukları vergileri ödemek için oraya gidiyorlardı. Bununla birlikte, kale-kent, en küçük bir kentsel özellik taşımıyordu. Nüfusu, özünü oluşturan şovalye ve rahiplerin dışında, yalnızca bunların hizmetinde çalışan çok az sayıda insandan oluşuyordu. Halkı, kent halkı değil, kale halkıydı. Böyle bir ortamda ne ticaret ne de sanayi olanaklıydı; hatta düşünülemezdi bile. Bu halk hiçbir şey üretmiyor, çevre bölgelerden sağlanan gelirlerle geçiniyordu; Basit bir tüketici rolünden başka bir ekonomik rolü yoktu.

Bu nedenle, Karolenj dönemiyle başlayan dönemde, sözcüğün ne toplumsal, ne ekonomik ne de yasal anlamında kentlerin varolmadığı sonucunu çıkarmak yerinde olur. Kasaba ve kale-kentler, yalnızca istihkâm ve yönetim merkezleriydi. Buralardaki halkın ne özel yasaları, ne de kendi kurumları vardı; onları toplumun geri kalan bölümünden ayıracak kendine özgü bir yaşama biçimleri de yoktu.

Ticarî ya da sınaî etkinlik onlara tümüyle yabancıydı. O zamanın tarımsal uygarlıklarından hiçbir bakımdan farklı değildiler. Son olarak, oluşturdukları gruplar çok küçük bir önem taşıyordu. Elde güvenilir bilgi olmadığından kesin sayı verilememekle birlikte, her şey, kale-kentlerin nüfusunun hiçbir zaman birkaç yüz kişiyi aşmadığını, kasabalarınkinin ise belki de iki üç bini geçmediğini göstermektedir.

Bununla birlikte, kasaba ve kale-kentler, kentlerin tarihinde temel bir rol oynamışlardır. Bunlar, sözgelimi, kentlere varan basamaklardı. Onuncu yüzyıl boyunca ilk belirtileri ortaya çıkan ekonomik canlanmanın kendini açıkça ortaya koymasından sonra bunların duvarları çevresinde kentler biçimlenmeye başlayacaktı.

IV. Ticaretin Canlanması

Dokuzuncu yüzyılın sonu, Akdeniz'in kapatılmasından sonra, Batı Avrupa'nın ekonomik gelişiminin en düşük düzeye indiği andır. Bu yüzyılın sonu aynı zamanda, barbar akınlarının yol açtığı toplumsal düzensizliğin ve buna eşlik eden siyasal kargaşanın en yüksek noktaya ulaştığı andır.

Onuncu yüzyıl, bir toparlanma dönemi değilse de, en azından bir denge ve göreli barış dönemiydi. Normandiya'nın Rollo'ya boyun eğmesi (912), batıda büyük İskandinav akınlarına son verirken, doğuda ve Kuşbaz Henry ve Otto I, Elbe boyunca Slavları, Tuna vadisinde Macarları durdurdular (934-955). Aynı zamanda, monarşinin kesinlikle yerini almış olan feodal sistem, Fransa'da, eski Karolenj düzeninin yıkıntıları üstünde kuruldu. Almanya'da, tam tersine, toplumun biraz daha sonraki gelişimi, Saksonya Hanedanı'ndan gelen prenslerin laik soyluların haklarına el uzatmalarına karşı direnmelerini sağlamıştır. Bu prensler, kendilerinden yana olan piskoposların güçlü etkisinden yararlanarak monarşinin üstünlüğünü yeniden sağlamışlardır. Roma İmparatoru unvanını alarak Şarlman'ın kullan-

mış olduğu evrensel yetkiye sahip çıkmışlardır.

Bütün bunlar şiddetli çatışmalara yol açmaksızın başarılamamış olsa bile, kesinlikle iyi sonuçlar doğurmuştur. Avrupa'nın, acımasız göçebe yığınlarının saldırılarına uğraması sona ermişti. Avrupa, geleceğe güvenini yeniden kazanmış, bu güvenle de yüreklilik ve tutkuya kavuşmuştu. Halkın yeniden eşgüdümlü bir etkinlik kazandığı tarihin, onuncu yüzyıl olduğunu söylemek yerinde olur. Bu tarihte, toplumsal yetke sahipleri de kendilerine düşen rolü bir kez daha yerine getirmeye başladılar. Bundan böyle, gerek feodal gerekse piskoposluk prensliklerinde, halkın koşullarını düzeltmek için girişilen örgütlü bir çabanın ilk belirtilerine rastlanabiliyordu. Anarşiden güçlükle sıyrılmış olan bu dönemin başlıca gereksinimi, toplumun tüm gereksinimlerinin en önemlisi olan barış gereksinimiydi.

İlk Tanrısal Barış, 989 yılında ilan edildi. O sıkıntılı yılların en büyük belâsı olan özel savaşlar, Fransa'da toprak sahibi kontlar, Almanya'da ise imparatorluk Kilise'sinin yüksek dereceli din adamlarınca amansız bir biçimde yürütülüyordu.

Görünüş hâlâ karanlık olsa bile, onbirinci yüzyılın sunduğu görünüm, ana çizgileriyle onuncu yüzyılda da görülüyordu. 1000 yılının dehşetiyle ilgili ünlü efsane, bu bakımdan simgesel bir anlam taşıyordu. İnsanların 1000 yılında dünyanın sonunun gelmesini bekledikleri kuşkusuz doğru değildir. Bununla birlikte, bu tarihte başlayan yüzyılın, bundan öncekinin tersine, başlıca özelliği yeniden canlanan bir faaliyet olmuştur. Bu özellik öylesine belirgindi ki, uzun zaman bir bunalım karabasanı altında ezilmiş olan bir toplumun güçlü ve sevinçli uyanışı sayılabilirdi. Her malikâneden enerji ve iyimserlik fışkırıyordu. Cluny reformu ile yeniden canlandırılan Kilise, kendini, yönetimine sızmış olan yolsuzluklardan arıtmaya ve imparatorluğun kendisini için-

de tuttuğu bağı koparmaya girişti. Kilise'nin esin kaynağı olduğu mistik bir çaba, topluluğu canlandırmış, onları Hıristiyanlığın Müslümanlıkla çarpışmasına yol açan yiğitçe ve görkemli Haçlı Seferleri girişimlerine atılmaya ve başarı kazanmaya itmiştir. Norman şovalyeleri Güney İtalya'da Bizanslılar ve Müslümanlarla savaşmışlar ve orada, daha sonra Sicilya Krallığı'nı oluşturacak olan prenslikler kurmuşlardır. Normanların, kuzeydeki Fleming ve Fransızlarla bağlaşık olan başka bir bölüğü de, Dük William'ın önderliğinde İngiltere'yi ele geçirmişlerdir. Pirenelerin güneyinde, Hıristiyanlar İspanya'daki Müslümanları önlerine kattılar; Toledo ve Valensiya'yı ele geçirdiler (1072-1109).

Bu tür girişimler, toplumun yalnızca gönül gücünü değil, sağlığını da kanıtlar. Onbirinci yüzyılın belirgin özelliklerinden biri olan yerli güç olmasaydı, kuşkusuz bu girişimler gerçekleşemezdi. Ailelerin verimliliği, o tarihte köylüler arasında olduğu kadar soylular arasında da yaygındı. Her yerde çok sayıda genç kuşak erkekleri, üstünde doğdukları topraklarda kendilerine yer bulamayacak ölçüde kalabalık hissediyorlar, şanslarını başka ülkelerde denemek için büyük bir istek duyuyorlardı. Her yerde para ya da iş arayan serüvencilere rastlanıyordu. Ordular, emeklerini her isteyene kiralayan "coterelli" ya da "brabantiones" denen paralı askerlerle doluydu. Onikinci yüzyıl başlarında; Flandr ve Hollanda'dan yola çıkan bölük bölük köylüler, Elbe'nin iki yakasındaki toprakların *(Mooren)* sularını kurutmaya gidiyorlardı. Avrupa'nın her yerinde alabildiğine büyük bir işgücü vardı; o zamandan başlayarak toprağı tarıma açmayı ve nehir sularını setlerle çevirmeyi öngören büyük çapta tarım projelerinin sayıca artması kuşkusuz bu büyük içgücüyle açıklanabilir.

Roma döneminden onbirinci yüzyıla değin, ekili toprak alanının gözle görülür biçimde genişlediği söylenemez. Ma-

nastırlar, Germen ülkeleri dışında, mevcut koşulları pek değiştirmemişlerdi. Hemen hemen tümü de eski dirlikler üstünde kurulmuş, bunların kapsamına giren koruluk, fundalık ve bataklıkları azaltmak için hiçbir şey yapmamışlardı. Ancak, nüfus artışı bir kez bu verimsiz topraklardan yararlanmaya olanak verince durum bambaşka oldu. 1000 yılı dolaylarında, toprakları tarıma açma dönemi başlamış, sürekli bir artışla, onikinci yüzyıl sonuna değin sürmüştü. Üstünde yaşayanların sayıca artması sayesinde Avrupa kendi kendini "kolonileştirmişti". Prensler ve büyük toprak sahipleri, işleyecek toprak arayan "genç oğullarının" doluştukları yeni yeni kasabalar kurmaya yöneldiler. Büyük ormanlar tarıma açıldı. Flandr'da yaklaşık olarak 1150 yılında, ilk *polder*'ler (denizden kazanılan topraklar) ortaya çıktı. 1098 yılında kurulan Sarnıççılar Tarikatı, kurulur kurulmaz tarımsal tasarılara ve toprakları tarıma açmaya yöneldi.

Nüfus artışının ve bu artışın hem nedeni, hem de sonucu olan genel faaliyetin artmasının daha en baştan tarımsal ekonominin yararına olduğu kolayca görülebilir. Ancak, bu durumun çok geçmeden ticaret üstünde de etkisini göstermesi gerekirdi. Gerçekten de, onbirinci yüzyıl bizi gerçek bir ticaret canlılığıyla karşı karşıya getiriyor. Bu canlanma, biri güneyde, biri de kuzeyde bulunan iki etkinlik merkezinden hız alıyordu: bir yanda Venedik, öte yanda Flaman kıyıları. Başka bir deyişle, bu canlılık dışarıdan gelen bir dürtünün sonucuydu. Bu iki merkez de, dış ticaretle bu ticarî canlılığın ortaya çıkmasına ve yayılmasına yol açmışlardır. Bu gelişme, belki başka bir yoldan da ortaya çıkabilirdi. Ticarî etkinlik, ekonomik yaşamın genel eğiliminden ötürü canlandırılabilirdi. Ancak gerçek böyle değildi. Batı ticareti nasıl dış pazarların kapanması üzerine ortadan kalkmışsa, bu pazarların yeniden açılmasıyla da canlanmıştır.

Daha başlangıçta etkisi duyulan Venedik'in, Avrupa'nın

ekonomik tarihinde kendine özgü bir yeri vardır. Tire gibi, Venedik de yalnızca ticarî bir nitelik gösterir. Burada ilk yerleşenler, Hun, Got ve Lombard akınlarından kaçarak (beşinci ve altıncı yüzyıllarda) Rialto, Olivolo, Spianalunga, Dorsoduro kıyılarındaki gölcüklerin kıraç adacıklarında sığınak aramışlardı. Bu bataklıklarda varlıklarını koruyabilmek için yaratıcı güçlerini sonuna değin kullanmaları ve Doğa ile savaşmaları gerekiyordu. Her şey eksikti: içecek su bile yoktu. Ama işleri çekip çevirmeyi bilen bir halkın varolması için deniz yeterliydi. Balıkçılık ve tuz üretimi Venediklilere hemen bir geçim kaynağı sağladı. Komşu kıyılarda yaşayanlarla ürünlerini değiş tokuş ederek buğday sağlayabiliyorlardı.

Böylece, içinde yaşadıkları koşullar onları ticarete zorluyordu. Onlar da, ticaretin sınırsız olanaklarını kâra dönüştürmek için gerekli güce ve zekâya sahiptiler. Yaşadıkları adacıklar sekizinci yüzyılda özel bir piskoposluk bölgesi oluşturmaya yetecek ölçüde yoğun bir nüfusa sahipti.

Kentin kurulduğu tarihte, İtalya'nın tümü hâlâ Bizans İmparatorluğu'na bağlıydı. Ada konumunda oluşu, birbiri ardı sıra yarımadayı istilâ edenlerin -önce Lombardlar, sonra Şarlman, en sonunda da Alman imparatorları- ülkeye egemen olma girişimlerinde başarısızlığa uğramalarına yol açtı. Bu nedenle Venedik, Konstantinopolis'in egemenliği altında kaldı; böylece Adriyatik Denizi'nin üst ucunda ve Alplerin eteklerinde Bizans uygarlığının çevreden soyutlanmış bir ileri karakolunu oluşturuyordu. Batı Avrupa, böylece, bir yandan kendisini doğudan koparırken, bir yandan da doğunun bir parçası olmaya devam etti. Bu durumun çok büyük bir önemi vardır. Bunun sonucu olarak, Venedik, Konstantinopolis yörüngesinin ağırlık merkezini oluşturmayı sürdürdü. Denizin ötesinde bu büyük kentin çekiciliğinin etkisi altında kalan Venedik, bu kentin etkisiyle

kendisi de serpilip büyüdü.

Konstantinopolis, onbirinci yüzyılda bile yalnızca büyük bir kent değil, aynı zamanda bütün Akdeniz havzasının en büyük kenti olarak görünmektedir. Burada oturanların sayısı neredeyse bir milyona ulaşıyordu ve halkı eşi görülmemiş bir biçimde faaldi. Bu kent, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde Roma halkının yaptığı gibi, üretmeden tüketemediği bir çabayla yalnızca ticarete değil, sanayiye de adanmıştı. Çünkü Konstantinopolis, siyasal başkent olduğu kadar, büyük bir liman ve birinci sınıf bir imalat merkeziydi. Burada, her türlü yaşam ve toplumsal etkinlik biçimine rastlanıyordu. Bu kent, Hıristiyan dünyasında tek başına, temelde kentsel bir uygarlığın tüm karmaşıklık ve eksiklikleri, ama aynı zamanda tüm incelikleriyle büyük modern kentlerin görünümüne benzetilebilen bir görünüm ortaya koyuyordu. Ardı arkası kesilmeyen deniz ulaşımı, kenti Karadeniz kıyıları, Küçük Asya, Güney İtalya ve Adriyatik kıyılarıyla ilişki içinde tutuyordu. Savaş filoları, onsuz yaşayamayacağı bir deniz egemenliği sağlıyordu ona. Gücünü koruduğu sürece İslâmiyet karşısında Doğu Akdeniz'in tüm suları üstünde egemenliğini sürdürebiliyordu.

Venedik'in Avrupa'dan böylesine farklı bir dünya ile bağlaşıklık kurmaktan nasıl yararlandığını anlamak kolaydır. Venedik, bu dünyaya ticaretinin gelişmesini borçlu olmakla kalmıyordu; Ortaçağ Avrupa'sında ona ayrı bir yer sağlayan yüksek uygarlık biçimlerini, o kusursuz tekniği, o girişimciliği, o siyasal ve yönetsel örgütlenmeyi ilk kez ondan öğrenmişti. Sekizinci yüzyılda, Venedik gittikçe daha büyük bir başarıya kendini Konstantinopolis'e erzak sağlamaya adıyordu. Venedik gemileri, oraya doğuda ve batıda kendisine komşu olan ülkelerin ürünlerini taşıyordu: İtalya'dan buğday ve şarap; Dalmaçya'dan kereste; göl bölgelerinden tuz ve Papa ile İmparator'un yasaklamasına karşın, Adriya-

tik kıyılarındaki Slav halklar arasından kolayca sağladığı köleler. Buna karşılık, oradan, Bizans'ta üretilen değerli dokumalarla, Asya'nın Konstantinopolis'e sağladığı baharat getiriyordu. Daha onuncu yüzyılda limanın etkinliği olağanüstü boyutlara ulaşmıştı. Ticaretin genişlemesiyle birlikte kazanç sevgisi karşı konulmaz bir duruma geldi. Venediklilerin vicdanlarını tedirgin eden hiçbir şey yoktu. Dinleri, işadamlarının diniydi. Müslümanlarla iş görmek kazançlıysa, onların İsa'nın düşmanları olmasının Venediklîler için çok az önemi vardı. Dokuzuncu yüzyıldan sonra, Halep, Kahire, Şam, Keyrevan ve Palermo'ya daha sık gider oldular. Ticaret anlaşmaları, İslâm pazarlarında Venedikli tüccarlara ayrıcalıklı bir durum sağlıyordu.

Onbirinci yüzyıl başlarında, Venedik'in gücü, serveti gibi olağanüstü bir gelişme gösteriyordu. Dük Pietro II Orseolo'nun yönetiminde, Venedik, Adriyatik'i Slav korsanlardan temizlemiş, İstria'ya boyun eğdirmiş, Zara, Veglia, Arbe, Trau, Spalato, Curzola ve Lagosta'da yerleşim merkezleri ya da askerî tesisler kurmuştu. Diyakon John, *Venetia Aurea*'nın* görkem ve parlaklığından övgüyle söz eder. Apuleialı William ise, kentin, "paraca da, insanca da zengin" olduğunu övgüyle belirterek, "dünyada hiçbir halkın, denizcilikte onlardan daha yiğit, denizde gemi yönetme sanatında onlardan daha becerikli olmadığını" açıklıyor.

Venedik'in merkezi olduğu güçlü ekonomik akımın, yalnızca gölcüklerle ayrıldığı İtalya ülkelerine iletilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktu. Oradan, kendi tükettiği ya da dışarıya sattığı buğday ve şarap sağlıyor; denizcilerin Po rıhtımlarına gittikçe daha çok miktarda boşalttığı doğu ürünleri için doğal olarak yeni bir pazar yaratmaya çalışıyordu. Pavia ile ilişki kurmuş, çok geçmeden bu kent de Venedik'in bulaşıcı etkinliğiyle canlanmıştır. Alman imparatorlarından ön-

(*) *Latince, "Altın Venedik" anlamına gelir – ç.n.*

ce yakın kentler, sonra bütün İtalya için serbest ticaret hakkı almış, bunun yanı sıra limana gelen tüm malları taşıma tekelini de elde etmiştir.

Onuncu yüzyıl boyunca, Lombardiya, Venedik örneğinden esinlenerek ticarî yaşama yöneldi. Ticaret hızla Pavia'dan komşu kentlere yayıldı. Bu kentlerin tümü, Venedik'in olağanüstü bir örneğini verdiği ve çıkarı gereği buralarda uyandırdığı trafiğe katılmak için acele ediyorlardı. Girişimcilik kentlerde birbiri ardı sıra gelişiyordu.

Venedik'le ticaret ilişkilerinin gelişmesini sağlayan, yalnızca toprak ürünleri değildi. Sanayi daha şimdiden belirmeye başlıyordu. Örneğin, onbirinci yüzyılda, Lucca kumaş üretimine yöneldi ve bunu çok sonralara değin sürdürdü. Bilgi kaynaklarımız üzülünecek ölçüde kıt olmasaydı, Lombardiya'daki bu ekonomik canlanmanın ilk belirtilerine ilişkin olarak belki de çok daha fazla ayrıntı öğrenebilirdik.

Venedik'in etkisi İtalya'da ağır basmakla birlikte, bu etki kendini yalnızca orada duyurmuyordu. Spoleto ve Benevento'nun ötesinde yarımadanın Bizans İmparatorluğu'nun nüfuzu altında kalan güney kesimi durgundu. Bu durgunluk on birinci yüzyılda Normanların gelişine değin sürdü. Bari, Tarentum, Napoli, özellikle de Amalfi, Konstantinopolis'le Venedik'inkine benzer ilişkiler sürdürüyorlardı. Bu kentler çok canlı ticaret merkezleriydi; Venedik kadar onlar da Müslüman limanlarıyla alışveriş yapmakta duraksamıyorlardı.

Bu kentlerin taşımacılığı, kuşkusuz daha kuzeyde yer alan kıyı kasabalarında yaşayanlar arasında eninde sonunda rakiplerle karşılaşmaya yazgılıydı. Gerçekten de, onbirinci yüzyılın başlangıcından sonra, önce Cenova'nın, kısa bir süre sonra da Piza'nın dikkatlerini denize çevirdiklerini görüyoruz. 935 yılında Müslüman korsanlar Cenova'yı yeniden yağmalamışlardı. Ama, buna karşılık, Cenova'nın saldırıya geçeceği an yaklaşıyordu. Venedik ve Amalfi gibi, Ceno-

va'nın da, İnanç'mm düşmanlarıyla ticarî anlaşmalar yapması sözkonusu olamazdı. Batı'nın dinsel konularda gizemci, kılı kırk yaran tutumu buna izin vermiyordu; bundan başka, yüzyıllar boyunca büyük bir nefret birikimi oluşmuştu. Deniz yolu ancak silâh yoluyla açılabilirdi.

1015-1016 yılında, Cenova, Piza ile işbirliği yaparak Sardinya'ya karşı sefere girişti. Yirmi yıl sonra, 1034 yılında, Afrika kıyısındaki Bona'yı bir süre için ele geçirdiler; Pizalılar ise, 1062 yılında zafer kazanarak Palermo limanına girdiler ve kentin askerî tersanesini yok ettiler.

1087 yılında, Cenova ve Piza kentlerinin donanmaları, Papa III. Viktor'un yüreklendirmesiyle, Mehdiye'ye saldırdı. Bütün bu seferler, dinsel coşkudan olduğu ölçüde, serüvenci ruhtan kaynaklanıyordu. Venediklilerin tam tersi bir görüşle, Cenovalılar ve Pizalılar, kendilerini İsa'nın ve Kilise'nin askerleri, İslâmiyet'e karşı çıkan kişiler olarak görüyorlardı. Cebrail'in ve Ermiş Peter'in, İnançsızlara karşı savaşa girişmeleri için kendilerine öncülük ettiklerini gördüklerine inanıyorlardı; ancak, "Muhammed'in din adamlarım" öldürüp Mehdiye camiini yağma ettikten sonra, kendileri için yararlı bir ticaret anlaşması imzaladılar. Bu yenginin ardından yapılan Piza Katedrali, hem yenenlerin gizemciliğini, hem de gemilerinin onlara taşımaya başladığı zenginlikleri simgeliyordu. Afrika'dan gelen sütunlar ve değerli mermerler katedrali süslemek için kullanılmıştı - katedralin görkemi ile, bollukları dedikoduya ve imrenmeye yol açan Müslümanlardan Hıristiyanlığın öç alışım kanıtlamak istiyorlardı sanki. En azından, coşkulu bir çağdaş şiirin dile getirdiği duygular şunlardı:

Unde tua in aeternum splendebit ecclesia
Auro, gemnis, margaritis et palliis splendida *

(*) "Kilisen sonsuza dek sürdürecek gözalıcılığını
Altınla, değerli taşlarla, inciler ve değerli kumaşlarla pırıl pırıl parlayarak."

Böylece, Hıristiyanlığın karşı saldırısı karşısında İslâmiyet yavaş yavaş geriliyordu. Birinci Haçlı Seferi (1096), İslâmiyet'in ilk kesin gerilemesini belirliyordu. 1097 yılında bir Ceneviz donanması Antakya'ya doğru yola çıkarak Haçlılara destek ve malzeme götürüyordu. İki yıl sonra, Piza, "Papa'nın buyruğu ile", Kudüs'ü kurtarmak için gemiler gönderdi. O zamandan başlayarak, tüm Akdeniz, batılı gemilere açılmıştı, daha doğrusu yeniden açılmıştı. Roma döneminde olduğu gibi, temelde bir Avrupa denizi olan bu denizin bir ucundan öte ucuna ulaşım yeniden sağlanmıştı.

İslâm İmparatorluğu, deniz açısından sona ermişti. Kuşkusuz, Haçlı Seferi'nin siyasal ve dinsel sonuçları oldu. Kudüs Krallığı ile Urfa ve Antakya prenslikleri, on ikinci yüzyılda Müslümanlarca geri alındı. Ama deniz, Hıristiyanların elinde kaldı. Akdeniz'de ekonomik üstünlüğü tartışmaya yer vermeyecek biçimde ellerinde tutanlar Hıristiyanlardı. Levant'ın limanlarındaki taşımacılık yavaş yavaş tümüyle bunların denetimi altına girdi. Suriye, Mısır ve İyon Denizi adalarındaki limanlarda ticarî kuruluşları şaşılacak bir hızla çoğaldı. Korsika (1091), Sardinya (1022) ve Sicilya (1058-1090)'nın ele geçirilmesi, dokuzuncu yüzyıldan beri Müslümanların batıyı abluka altında tutmalarını sağlayan harekât üslerini onların elinden aldı. Cenova ve Piza gemileri denizyollarını açık tutuyorlardı. Bu gemiler gerek kervanlarla gerekse Kızıl Deniz ve İran Körfezi'nden gemilerle taşınan Asya ürünlerinin doğudaki yazarlarına egemen oldular ve büyük Bizans limanına sık sık uğramaya başladılar. Amalfi'nin Normanlarca ele geçirilmesi (1073), bu kentin ticaretine son vererek, Cenevizlileri ve Pizalıları Amalfi'nin rekabetinden kurtardı.

Ceneviz ve Pizalıların gelişmesi Venedik'in kıskançlığını uyandırmakta gecikmedi. Kendi tekeline alma hakkını iddia ettiği bir ticareti yeni gelenlerle paylaşmaya katlanamıyor-

du. Onlarla aynı dinsel inanca bağlı olmasının, aynı halktan olmasının ve aynı dili konuşmasının önemi yoktu; rakipleri olalı beri, onları yalnızca düşman olarak görüyordu. 1100 yılının ilkbaharında, Piza'nın Kudüs'e göndermiş olduğu filonun dönüşünü beklemek için Rodos önlerinde pusuya yatan küçük bir Venedik donanması Piza filosuna habersizce saldırarak, hiç acımadan çok sayıda gemi batırdı. Kıyı kentleri arasında, dirlikleri sürdükçe sürecek olan çatışma böylece başladı. Akdeniz, Roma döneminde Kayzerlerin İmparatorluğu'nun sağladığı barışı artık bir daha görmeyecekti. Çıkar ayrılıkları, bundan böyle üstünlük sağlamak için birbirleriyle yarışanlar arasında kimi zaman gizli, kimi zaman açıkça ortaya konan bir düşmanlığı besleyecekti. Ortaçağ'da İtalyan cumhuriyetleri arasındaki kavgayı, modern çağlarda, Akdeniz'in kıyılarını yaladığı devletler arasındaki sürekli çekişme hâlâ yinelemektedir.

Deniz ticareti gelişirken, doğal olarak daha yaygınlaştı. Onikinci yüzyılın başında Fransa ve İspanya kıyılarına ulaştı. Merovenj döneminin sonunda içine düştüğü uzun süren durgunluğun ardından, eski Marsilya limanı yeniden canlandı. Katalonya'da, Aragon krallarının Müslümanları sürüp çıkardıkları Barselona'da, deniz yolunun açılmasından yararlandı. Bununla birlikte, kuşkusuz bu ilk ekonomik canlanmada İtalya üstünlüğü koruyordu. Doğuda Venedik, batıda Piza ve Cenova'dan Akdeniz'in tüm ticarî faaliyetlerinin yöneldiği ve bütünleştiği Lombardiya görülmemiş bir bolluk içinde yüzüyordu. Bu olağanüstü ovada, tıpkı gür ekinler gibi kentler fışkırıyordu. Toprağın verimliliği, bu kentlerin alabildiğine genişlemesine olanak sağlıyor, aynı zamanda pazar bulma kolaylığı hammaddelerin dışalımı ile işlenmiş ürünlerin dışsatımını kolaylaştırıyordu. Burada ticaret, sanayinin doğuşuna yol açmış ve sanayi geliştikçe de, Bergama, Cremona, Lodi, Verona ve tüm eski kent-

ler, tüm eski Roma *municipia*'sı,* antik çağdaki yaşamlarından çok daha canlı olan yeni bir yaşama kavuştu. Çok geçmeden, üretim fazlası ve sahip oldukları taze güç bu kentleri dış ülkelere yayılmaya itti. Güneyde, Toskana ele geçirildi. Kuzeyde Alpleri aşan yeni yollar açıldı. Splügen, St. Bernard ve Brenner geçitlerinden geçen tüccarlar, denizden aldıkları sağlam itici gücü, Kara Avrupa'sına ulaştırıyorlardı. Irmakların belirlediği doğal yolları izliyorlardı: doğuda Tuna, kuzeyde Ren, batıda ise Ron. 1074 yılında Paris'te İtalyan tüccarlarından söz ediliyordu; bunlar kuşkusuz Lombardlardı. Daha onikinci yüzyılın başında Flandr panayırları oldukça büyük sayıda yurttaşlarını çekmeye başlamıştı.

Güneylilerin Flandr kıyısında belirmelerinden daha doğal birşey olamazdı. Bu, ticaretin kendiliğinden ticareti çekmesinin bir sonucuydu.

Karolenj döneminde, Hollanda'nın başka hiçbir yerde rastlanmayan bir ticarî etkinliği olduğunun kanıtlandığı yukarıda belirtilmişti.[1] Bu olgu, bu ülkeden geçen ve burada denize dökülmeden önce birleşen çok sayıda ırmaklarla kolayca açıklanmaktadır: Ren, Meuse ve Scheldt. İngiltere ve İskandinav ülkeleri, geniş ve derin koyları olan bu ülkeye öylesine yakındılar ki, İngiliz ve İskandinav denizcileri, doğal olarak, erken bir tarihte bu ülkeye uğramaya başlamışlardı. Yukarıda gördüğünüz gibi, Duurstede ve Quentovic limanları önemlerini buna borçluydular. Ancak, bu önem geçiciydi. İskandinav istilâları döneminde varlığını sürdüremedi. Bir ülkeye ne denli kolay girilebilirse, o ülke istilâcıları o denli kendine çeker ve o denli yakılıp yıkılmaya uğrar. Venedik'te, ticarî zenginliği güvence altına alan coğrafî du-

(*) *Municipium*, çoğ. *municipia* (Lat.) Eski Roma'da kasaba; özellikle İtalya'da, halkı Roma yurttaşı olmakla birlikte, kendi yöneticileri ve kendi yasaları olan, çağdaş bir deyişle, yerel özyönetim hakkına sahip kasaba – ç.n.

1 Bkz. II. Bölüm.

rum, burada doğal olarak ülkenin yakılıp yıkılmasına katkıda bulunacaktı.

İskandinav istilâları, İskandinav halklarının duydukları yayılma gereksiniminin yalnızca ilk belirtisiydi. Kabına sığamayan enerjileri, onları ileriye, bir yandan Batı Avrupa'ya, bir yandan da Rusya'ya doğru, yağma ve fetih serüvenlerine itmişti. Bunlar yalnızca korsan değildiler. Tıpkı daha önce Germen kabilelerinin Roma İmparatorluğu için yaptıkları gibi, kendi anayurtlarından daha zengin ve daha verimli ülkelere yerleşmek ve orada, kendi ülkelerinin artık besleyemediği nüfus fazlası için yerleşme yerleri kurma emelini besliyorlardı. Sonunda bu girişimlerinde başarı sağladılar. Doğu'da, İsveçliler, Neva, Ladoga gölü, Lovat, Volchof, Dvina ve Dinyeper yoluyla Baltık'tan Karadeniz'e uzanan doğal yollar boyunca bu topraklara ayak bastılar. Batıda, Danimarkalılar ve Norveçliler, Humber'in kuzeyindeki Anglo-Sakson krallıklarını kolonileştirdiler. Fransa'da, Basit Şarl'ın, Kanal üstündeki toprakları onlara bırakmasını sağladılar. Bu topraklar, Normandiya adını onlardan aldı.

Bu başarıların sonucu olarak, İskandinav etkinliği yeni bir doğrultuya yöneldi. Onuncu yüzyıl başından başlayarak, savaşı bırakıp, kendilerini ticarete adadılar. Gemileri kuzeydeki tüm denizleri yarıp geçiyordu; bu denizlerin kıyısında yaşayan halklar arasında kendilerinden başka denizci olmadığı için, rakiplerinden korkmalarına hiçbir neden yoktu. Barbar denizcilerin gözüpekliği ve becerikliliği konusunda bir fikir edinmek için, bunların serüven ve kahramanlıklarını anlatan eğlenceli destanları incelemek yeterlidir.

Her ilkbaharda denize açılırlardı. Onlara, İzlanda'da, İngiltere'de, Flandr'da, Elbe, Weser ve Vistül nehirlerinin ağızlarında, Bosna Körfezi'nin üst kısmında ve Finlandiya Körfezi'nde rastlanıyordu. Dublin'de, Hamburg'da, Schwerin'de, Gotland adalarında yerleşim merkezleri vardı; bun-

lar sayesinde, Bizans ve Bağdad'dan başlayarak, Kiev ve Novgorod yoluyla Rusya'ya geçen ticaret akımı Kuzey Denizi kıyılarına dek uzanıyor, orada olumlu etkisini duyuruyordu. Yunan ve Arap imparatorluklarının üstün uygarlıklarının, İskandinavlar aracılığıyla Kuzey Avrupa üstünde yarattıkları etkiden daha ilginç bir olgu tarih boyunca hemen hemen yok gibidir. Bu açıdan, İskandinavların rolü, iklim, toplum ve kültür ayrılıklarına karşın, Venedik'in Avrupa'nın güneyinde oynadığı role çok benzer görünmektedir. Tıpkı Venedik gibi, bunlar da doğu ile batı arasındaki ilişkiyi yenilediler. Venedik'in ticarî etkinliği nasıl çok geçmeden Lombardiya'yı da bu etkinliğin içine karıştırmışsa, İskandinav gemileri de aynı biçimde Flandr kıyılarına ekonomik canlılık getirdiler.

Gerçekten, Flandr'ın coğrafî durumu, bu ülkeyi kuzey denizlerindeki ticaretin batıdaki odak noktası olmasını sağlayan çok elverişli bir duruma sokuyordu. Bu ülke, Kuzey İngiltere'den gelen ya da Baltık'tan çıktıktan sonra Boğaz'ı geçip güneye doğru yola koyulan gemilerin yolculuklarının son doğal durağını oluşturuyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, Quentovic ve Duurstede limanları istilâlar döneminden önce İskandinavların uğrağı olmuşlardı. Fırtınanın etkisiyle bu limanların önce biri sonra öteki ortadan silindi. Quentovic, yıkıntılarından doğrulup ayağa kalkamadı; onun yerini, Zwyn Körfezi üstündeki, konumu daha iyi olan Bruges aldı. Duurstede'ye gelince, İskandinav denizcileri onuncu yüzyılın başında burada yeniden belirdiler. Ancak, Duurstede limanının gönenci çok uzun sürmedi. Ticaret geliştikçe, Fransa'ya daha yakın olan ve Flandr kontlarınca daha tutarlı bir barış içinde olması sağlanan Bruges'in çevresinde gittikçe yoğunlaştı. Oysa, Duurstede yöresi, hâlâ yarı-barbar olan Frizyelilerin saldırılarına gereğinden çok açık olduğundan güvenlik içinde değildi. Ne olursa olsun,

Bruges'ün kuzey ticaretini gittikçe daha çok çektiği ve Duurstede'nin onbirinci yüzyıl içinde ortadan kalkmasının, Bruges limanının geleceğini güvence altına aldığı kesindir. Flandr Kontları II. Arnold ve IV. Baldwin (956-1035) paralarının, Danimarka, Prusya, hattâ Rusya'da oldukça çok sayıda bulunması, yazılı bilginin yokluğunda, Flandr'ın bu tarihten sonra İskandinav denizcilerinin yardımıyla bu ülkelerle yürüttüğü ilişkileri kanıtlamaktadır.

Yakın İngiliz kıyılarıyla iletişim kurmak, etkinliğin daha da artması demekti. Örneğin, İngiltere'den kovulan Anglo-Sakson Kraliçesi Emma, 1030 yıllarında Bruges'e yerleşti. Londra'daki, 991-1002 yılına ait pazaryeri ve vergilerini gösteren listede, Flamanlardan, bu kentte iş gören en önemli yabancı topluluk imişçesine söz edilmektedir.

Flandr'ın böylesine erken tarihlerde başlıca özelliği olan ticarî önemin nedenleri arasında, bu ülkede, oraya uğrayan gemilere dönüş için değerli yük sağlayabilecek bir yerli sanayiin varlığını da belirtmek gerekir. Romalılar döneminden, belki de daha öncesinden başlayarak, Morino ve Menapiolular yünlü kumaşlar dokuyorlardı. Bu ilkel sanayi, Roma fetihleriyle ilk kez ortaya konan teknik gelişmelerin etkisi altında geliştirilmişti. Kıyının nemli otlaklarında yetiştirilen koyunların kendine özgü incelikteki yünleri, başarı sağlamak için gerekli etkenlerden biriydi. Burada üretilen tünik *(saga)* ve pelerinler *(birri)* ta Alplerin ötesine dek gönderiliyordu. Hattâ, imparatorluğun son günlerinde, Tournai'de bir askerî giysi fabrikası bile vardı. Germen istilâsı bu sanayiye son vermedi. Beşinci yüzyılda Flandr'ı istilâ eden Franklar, kendilerinden önce burada yaşayanların yaptıkları gibi, bu sanayii sürdürdüler; dokuzuncu yüzyıl tarihçilerinin sözünü ettikleri Frizye pelerinlerinin Flandr'da yapıldığına kuşku yoktur. Öyle görünüyor ki, bu pelerinler, Karolenj döneminde düzenli ticare-

tin özünü oluşturan tek mamul üründü. Frizyeliler bunları, Scheldt, Meuse ve Ren yoluyla ulaştırıyorlardı. Şarlman, Halife Harun Reşid'in iltifatlarına armağanlarla karşılık vermek istediğinde, ona sunmak için *pallia fresonica*'dan* daha iyi birşey bulamadı. Yumuşaklıkları kadar güzel renkleriyle de dikkati çeken bu kumaşların, onuncu yüzyılda İskandinav gemicilerinin hemen ilgisini çekmiş olması gerekir. Kuzey Avrupa'nın hiçbir yerinde, daha değerli bir ürün yoktu; kuşkusuz bunlar en çok aranan dışsatım malları arasında, kuzeyin kürkleri, Arap ve Bizans ipekli dokumalarının yanında yer alıyordu. Bütün belirtiler, 1000 yıllarında Londra piyasasında adı geçen kumaşların Flandr'dan gelen kumaşlar olduğunu göstermektedir. Gemicilerin kendilerine sağladıkları yeni pazarlar, bu malların üretimine yeni bir hız vermekten geri kalmadı.

Böylece, dışarıdan kaynaklanan ticaret ve yerel olarak sürdürülen sanayi bir araya gelerek, onuncu yüzyıldan sonra Flandr'a, gelişimini daha sonra da sürdürecek olan bir ekonomik etkinlik sağlamıştır. Daha onbirinci yüzyılda meydana gelen ilerlemeler şaşırtıcı olmuştur. Flandr, bundan böyle kuzey Fransa'dan şarap alıyor, karşılığında onlara kumaş veriyordu. İngiltere'nin Normandiyalı William tarafından ele geçirilmesi, o zamana değin ağırlık merkezi Danimarka'nın yörüngesinde bulunan bu ülkeyi Kara Avrupa'sına bağlamış ve Bruges'ün Londra ile sürdüregeldiği ilişkileri daha da artırmıştır. Bruges'ün yanı sıra başka ticaret merkezleri ortaya çıktı: Ghent, Ypres, Lille, Douai, Arras, Tournai, Messines. Lille ve Ypres'de Throurout kontlarınca panayırlar kuruluyordu.

Kuzey gemiciliğinin olumlu etkilerinden yararlanan tek ülke Flandr değildi. Bu etkilerin yankısı Hollanda'da sona eren ırmaklar boyunca kendini duyurdu. Scheldt üze-

(*) Frizye pelerinleri – ç.n.

rindeki Cambrai ve Valenciennes, Meuse üzerindeki Liege, Huy ve Dinant'dan, daha onuncu yüzyılda ticaret merkezleri olarak söz ediliyordu. Ren üzerindeki Köln ve Mainz için de aynı şey sözkonusuydu. Kuzey Denizi'nin etkinlik bölgesinden daha uzak olan Manş ve Atlantik kıyılarının aynı önemi taşımadıkları görülüyor. İngiltere ile doğal olarak yakın ilişki içinde olan Rouen ve daha güneyde, gelişimi çok daha yavaş olan Bordeaux ve Bayonne dışında, bu kıyılardan hemen hemen hiç söz edilmemektedir. Fransa'nın iç bölgeleri ile Almanya'ya gelince, İtalya'dan yukarıya, ya da Hollanda'dan aşağıya doğru bu yönde yavaş yavaş yayılan ekonomik akım bu ülkeleri ancak çok küçük ölçüde etkilemiştir.

Batı Avrupa, yavaş yavaş ama kesin olarak ancak onikinci yüzyılda dönüşüme uğramıştı. Yalnızca insanın toprakla ilişkilerine dayanan bir toplumsal örgütün yazgılı kıldığı geleneksel hareketsizlikten, bu bölgeyi ekonomik kalkınma kurtarmıştır. Ticaret ve sanayi, tarımın yanı sıra kendine yer bulmakla kalmamış; tarımı etkilemiştir de. Tarımsal ürünler artık yalnızca toprak sahiplerinin ve toprağı işleyenlerin tüketimini karşılamakla kalmıyordu; değiş-tokuş eşyası ya da hammadde olarak bunların genel sürümü de sağlanmıştı. O zamana değin tüm ekonomik etkinlikleri içine alan dirlik sisteminin katı sınırları yıkıldı ve toplum düzeni tümüyle daha esnek, daha etkin ve daha değişik bir tarzda biçimlendi. Antik çağda olduğu gibi bir kez daha kendini kente göre yönlendirdi. Ticaretin etkisi altında eski Roma kentleri yeni bir yaşam kazandılar; buralara yeniden insanlar yerleşti; ticaretle uğraşanlar askerî kalelerin çevresinde kümeleşiyor, deniz kıyılarında, nehir yakalarında, akarsu kavşaklarında, doğal iletişim yollarının kesişme noktalarında yerleşiyorlardı. Bunların her biri bir pazar oluşturuyor, taşıdığı önemle orantılı olarak çevrenin ilgisi-

ni çekiyor ya da ta uzaklarda kendini duyuruyordu.

İrili ufaklı bu kentlere her yerde rastlanıyordu; ortalama olarak, her yüz yirmi beş kilometre karede bir kent vardı. Gerçekten de bunlar toplum için vazgeçilmez olmuşlardı. Topluma, artık onsuz olamayacağı bir işbölümü getirmişlerdi. Onlarla kırsal bölgeler arasında karşılıklı bir hizmet alışverişi kuruldu. Gittikçe daha yakın bir dayanışma onları birbirine bağlıyordu; kırsal bölgeler kentlerin beslenme gereksinimini karşılıyor, buna karşılık kentler de onlara ticarî mallarla mamul eşya sağlıyorlardı. Kentlinin fiziksel yaşamı köylüye bağımlıydı, ama köylünün toplumsal yaşamı da kentliye dayanıyordu. Çünkü, kentli, onun önüne, daha rahat, daha ince bir yaşam biçimi seriyordu; öyle bir yaşam biçimi ki, köylüde istek uyandırarak gereksinimlerini çoğaltıyor ve yaşama düzeyini yükseltiyordu. Kentlerin ortaya çıkışı yalnızca bu bakımdan toplumsal gelişimin itici gücü olmakla kalmıyordu. Aynı ölçüde, bütün dünyaya yeni bir iş kavramının yayılmasına da katkıda bulunuyordu. Bundan önce, işgücü toprak kölesiydi; şimdiyse özgürleşmişti; bu olgunun, ileride gene ele alacağımız sonuçları sayısızdı. Son olarak, onikinci yüzyılın serpilip gelişmesine tanık olduğu ekonomik canlanmanın, sermayenin gücünü ortaya koyduğunu da eklemek gerekir. Tarih boyunca belki de hiçbir dönemin, insanlığı böylesine derinden etkilemediğini göstermek için ileride yeterince söz söylenecektir.

Güçlenmiş, dönüşüme uğramış ve gelişme yoluna atılmış olan yeni Avrupa, kısaca söylemek gerekirse, Karolenj zamanındaki Avrupa'dan çok, eski Avrupa'ya benziyordu. Çünkü, temel özelliği olan, kentlerden oluşan bir bölge olma özelliğini antik çağdan kazanmıştı. Gerçi antik çağda kentlerin siyasal örgütlenmedeki rolü ortaçağdakinden daha büyüktü; ama buna karşılık ortaçağda kentlerin ekonomik etkisi, daha önceki dönemlerdeki etkisini kat kat aşı-

yordu. Genel olarak söylemek gerekirse, Roma İmparatorluğu'nun batı eyaletlerindeki ticaretle geçinen kentlerin sayısı oldukça azdı. Roma kenti bir yana bırakılırsa, Napoli, Milano, Marsilya ve Lyons dışında hemen hemen başka kent yoktu. Venedik, Piza, Cenova ya da Bruges gibi limanların ve Milano, Floransa, Ypres ve Ghent gibi sanayi merkezlerinin onuncu yüzyıl başındaki durumlarıyla karşılaştırılabilecek türden hiçbir kent yoktu o dönemde. Gerçekten, Galya'da, onikinci yüzyılda, Orleans, Bordeaux, Köln, Nantes, Rouen ve öteki eski kentlerin işgal ettikleri önemli yer, bu kentlerin imparatorlar yönetimindeki yerlerinden çok daha üstündü. Son olarak, Ortaçağ Avrupa'sında ulaşmış olduğu sınırları büyük ölçüde aşıyordu. Bu gelişme, Ren ve Tuna boylarında duracak yerde, Almanya'ya taşarak, Vistül'e dek ulaşıyordu. Hıristiyanlık döneminin başlarında ancak tek tük kehribar ve kürk tacirlerinin gezip dolaştığı, Afrika ortasındaki bölgeler atalarımıza ne denli çorak görünmüşse o denli çorak görünen bölgeler filizlenmişti. Hiçbir Roma ticaret gemisinin geçmediği Boğaz, şimdi gemilerin sürekli geçişleriyle canlanmıştı. Bu gemiler bir zamanlar Akdeniz'de dolaştıkları gibi, şimdi de Baltık ve Kuzey Denizi'nde dolaşıyorlardı. Bu iki denizin kıyılarındaki limanların sayısı hemen hemen aynıydı.

Ticaret, iki bölgede, Doğa'nın kendisine sunduğu kaynaklardan yararlanıyordu. Avrupa'nın kusursuz güzellikteki girintili çıkıntılı kıyılarının sınırını belirleyen iki iç denize ticaret egemen olmuştu. Tıpkı İtalyan kentlerinin Müslümanları Akdeniz'den püskürtmeleri gibi, Alman kentleri de onikinci yüzyıl boyunca İskandinavları Kuzey Denizi ve Baltık'tan püskürtmüşlerdi; bundan böyle, bu denizlerde Hansa kentlerinin gemileri dolaşıyordu.

Böylece, ticaretin yayılması, ilk kez iki noktada belirdi: Avrupa'nın doğu dünyası ile iletişim kurmasını sağlayan

Venedik ve Rus-İskandinav dünyası ile iletişimini sağlayan Flandr'da; buradan da, iyilik getiren bir salgın gibi tüm Avrupa kıtasına yayıldı. Kuzeyden gelen akımla güneyden gelen akım, iç bölgelere ulaşarak sonunda birleştiler. Bu iki akımın birleştikleri nokta, Bruges'den Venedik'e uzanan yolun ortasında, Champagne ovasında yer alıyordu. Burada, onikinci yüzyılda kurulmuş olan ünlü Troyes, Lagny, Provins ve Bar-sur-Aube panayırları, Ortaçağ Avrupa'sında onüçüncü yüzyıl ortalarına değin bir değiş tokuş ve sayışma yeri işlevini görmüşlerdir.

V. Tüccar Sınıfı

Herhangi bir şeyin kökenini saptama bakımından eldeki bilgiler hemen hemen her zaman doyurucu olmaktan çok uzaktır. Bu nedenle, ticaret akımını yaratan ve tüm Avrupa'ya yayılmasına yol açan tüccar sınıfının gelişmesinin tam bir görünümünü ortaya koymak olanaksızdır.

Belli ülkelerde, ticaret özgün ve kendiliğinden bir olgu olarak görünmektedir. Örneğin, tarihin başlangıcında, Yunanistan ve İskandinavya'da böyle olmuştur. Oralarda denizcilik en azından tarım kadar eskiydi. Her şey insanları denizcilikle uğraşmaya itiyordu: derin kıyı çizgilerinin elverişliliği, limanların bolluğu, ufukta görünen ve anayurdunki gibi verimsiz topraklardan çok az şey beklenebileceği için denizci yaşamını daha da kışkırtıcı gösteren adaların ve alçak düzeydeki kıyıların çekiciliği. Daha eski ve yeterli savunmadan yoksun uygarlıkların yakınlığı, zengin bir talanın çekiciliğini sunuyordu. İskandinavyalı Vikingler arasında olduğu gibi, Homeros döneminde Yunanlılar arasında da, korsanlık, deniz ticaretinin başlatıcısı olmuştur; bu iki iş, uzun süre uyum içinde gelişmiştir.

Oysa, Ortaçağ'da böyle bir şeye rastlanmıyordu. O yiğitçe ve barbarca mesleğin hiçbir izi yoktu. Beşinci yüzyılda Roma eyaletlerini istilâ eden Germen kabileleri denizcilik yaşamına tam anlamıyla yabancıydılar. Bunlar toprağa el koymakla yetiniyorlar; Akdeniz'deki seyrüsefer ise geçmişte olduğu gibi İmparatorluk zamanında da kendine düşen barışçı rolü oynamayı sürdürüyordu.

Akdeniz'in yıkımına yol açan ve bu denizi kapatan Müslüman istilâsı, hiçbir tepkiye yol açmadı. Durum olduğu gibi kabul edilmiş ve geleneksel pazarlarından yoksun bırakılmış olan Avrupa kıtası temelde bir kırsal uygarlık olarak kalmıştır. Yahudilerin, gezgin satıcıların ve ara sıra beliren tüccarların Karolenj döneminde hâlâ seyrek olarak sürdürdükleri ticaret; gereğinden çok güçsüz ve İskandinav ve Müslüman akımlarıyla iyiden iyiye yıldırılmış olduğundan, ilk belirtileri onuncu yüzyılda görülen ticarî canlanmanın öncüsü olduğu inancını desteklememektedir.

Tüccar sınıfının tarımla uğraşan yığınlar arasında yavaş yavaş geliştiğini varsaymak ilk bakışta doğal görünmektedir. Ancak hiçbir şey bu kuramı doğrulamamaktadır. Ortaçağ'ın sonlarına doğru, her ailenin babadan oğula kalan toprağa bağlı olduğu toplumsal örgütlenmede, insanları, toprağa sahip olmanın güvence altına aldığı geçim yolunun yerine, tüccarların şansa bağlı ve rizikolu geçim yolunu benimsemeye neyin itmiş olabileceğini anlamak güçtür. Dış dünya ile hiçbir ilişkisi olmayan, hiçbir yeniliğin, hiçbir merakın hayal gücünü harekete geçirmediği ve girişim eğiliminden belki de tümüyle yoksun olduğu geleneksel bir yaşama biçimine alışmış bir halk için, kazanç sevgisi ve koşullarını düzeltme isteği olsa olsa çok küçük bir önem taşıyabilirdi. Sık sık yerel pazarlara gitmelerine karşın, köylüler, bu pazarlardan, ticarete dayanan bir yaşam biçimine karşı onlarda istek uyandırmaya ya da hatta böyle bir yaşam biçiminin varolabileceğini tasarla-

ma eğilimi yaratmaya yetecek parayı hiçbir zaman kazanamıyorlardı. Öyle görünüyor ki, kendi yaşam biçimleri onlara doğal geliyordu. İnsanın, paraya çevrilebilir değerler elde etmek için toprağım satması kesinlikle akıllarına gelmiyordu. Toplumun durumu ve genel hayat görüşü böyle birşeye tam anlamıyla ters düşüyordu. İçlerinden herhangi birinin böylesine garip ve böylesine tehlikeli bir işlemi tasarladığını gösteren en küçük bir kanıt bile yoktur.

Kimi tarihçiler, büyük manastırların geçimleri için zorunlu malları dışarıdan sağlamak, kimi zaman da hasat ve bağ ürünleri fazlasını yakın pazarlarda satmakla görevlendirdikleri hizmetkârları, Ortaçağ tacirlerinin öncüleri olarak ileri sürmeye çalışmışlardır. Bu varsayım, içtenlikle ortaya konmakla birlikte, incelendiğinde geçerliğini yitirmektedir. Her şeyden önce, "manastır tacirleri", sayıca büyük önem taşıyan bir etki yaratamayacak kadar azdı. İkinci olarak bunlar başına buyruk değil, yalnızca efendilerinin hizmetinde çalışan kişilerdi. Bunlardan herhangi birinin kendi adına iş yaptığı açıkça ortaya konmamıştır. Bunlarla, burada kökenlerini araştırdığımız tüccar sınıfı arasında bağ kurmak için girişilen hiçbir çaba başarılı olmamıştır; kuşkusuz bundan sonra da olmayacaktır.

Kesinlikle söylenebilen tek şey, ticaret *mesleğinin,* Batı Avrupa'da yayılmasını beklemek için ortada henüz hiçbir nedenin olmadığı bir dönemde Venedik'te ortaya çıktığıdır. Cassiodorus, altıncı yüzyılda, Venediklileri daha o zaman bir denizci-tüccar halk olarak niteliyor. Dahası, Venedik'in daha sonra Karolenj ya da Bizans imparatorlarıyla yaptığı ticaret anlaşmaları, burada yaşayanların sürdürdükleri yaşamın niteliği konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır. Ne yazık ki, bu insanların sermaye birikimlerinin nasıl sağlandığı ve işlerinin nasıl yürütüldüğü konusunda elde hiçbir veri yoktur. Gölcükler üstündeki adacıklarında hazırla-

nan tuz, büyük olasılıkla önceleri kazançlı bir dışsatım ticaretinin özünü oluşturuyordu. Adriyatik kıyıları boyunca sürdürülen ticaret, özellikle de kentin Konstantinopolis ile ilişkileri, daha da büyük kâr sağlanması sonucunu doğurdu. Daha onuncu yüzyılda, Venedik ticareti teknik bakımdan olağanüstü boyutlara ulaşmıştır.

Avrupa'nın dışında kalan her yerde eğitimin ruhban sınıfının tekelinde olduğu bir dönemde, Venedik'te okuma-yazma yaygındı. Bu garip olgu ile ticaretin gelişmesi arasında yakın bir ilişki olduğu çok açıktır.

Ticaretin erken bir tarihte vardığı noktaya ulaşmasına yardımcı olan, çok büyük olasılıkla kredi sistemiydi. Bu noktayı destekleyen, onbirinci yüzyılın ilk yarısından daha öncesine ait herhangi bir kayıt yoktur. Ancak, denizcilikte kredi alışkanlığı daha bu dönemde öylesine gelişmişti ki, bunların başlangıcının çok daha erken tarihlere ait olması gerekir.

Venedikli tacirler, yüklerinin giderlerini karşılamak için gerekli olan parayı, genel olarak ortalama yüzde yirmi faizle bir kapitalistten ödünç almayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Gemi birkaç tacir tarafından ortaklaşa yüklenirdi; deniz yolculuğunun tehlikeleri nedeniyle deniz seferleri iri yarı ve özenle silâhlanmış tayfaların bulunduğu birkaç tekneden oluşan küçük filolardan meydana geliyordu. Her şey, kazancın olağanüstü büyük olduğunu gösterme eğilimindedir. Venedik belgeleri bu bakımdan hemen hemen hiç kesin bilgi vermese de, bu belgelerin suskunluğunu Cenova kaynaklarıyla giderebiliriz. Onikinci yüzyılda, deniz seferleri için borç alma, gemilerin donanımları ve iş yöntemleri her iki kentte de birbirine benziyordu. Bu nedenle de, Cenovalı denizcilerin ölçüsüz kazançları hakkındaki bilgilerimiz, onların Venedikli öncüleri için de geçerli olsa gerektir. Bu kazançlar hakkındaki bilgilerimiz ise, bu kentlerin her ikisinde de, enerji ve zekânın servet edinmelerine yardımcı oldu-

ğu kişilerin büyük sermayeler elde etmelerini, yalnızca ticaretin sağlamış olabileceğini belirtmeye yeterlidir.

Ancak, Venedikli tacirlerin hızlı ve erken bir tarihte oluşturdukları servetin gizi, kuşkusuz, bunların ticarî örgütlerini Bizans'ınkine ve Bizans aracılığıyla da antik çağın ticarî örgütüne bağlayan yakın ilişkide aranmalıdır. Gerçekten, Venedik, Batı'ya yalnızca coğrafi konumuyla bağlıydı; kendisini canlandıran yaşam ve esinleyen ruh bakımından Batı'ya yabancıydı. Aquileia ve komşu kentlerden kaçarak gölcükler bölgesinde ilk yerleşenler, oraya Roma dünyasının ekonomik teknik ve gereçlerini götürdüler. O zamandan başlayarak, kenti Bizans İtalya'sına ve Konstantinopolis'e bağlayan sürekli ve etkinliği gittikçe artan ilişkiler, bu önemli ticaret merkezini korumuş ve geliştirmiştir. Kısaca, Venedik ile bin yıllık uygarlık geleneğinin korunduğu doğu arasında ilişki hiçbir zaman kesilmedi. Venedikli denizciler, Müslüman istilâsına değin Marsilya limanı ve Treniyen Denizi'nde, alabildiğine etkin olan Suriyeli denizcilerin ardılları sayılabilirler. Onların, kendilerini büyük çapta ticarete alıştıracak uzun ve zahmetli bir çıraklığa gereksinimleri yoktu. Ticaret geleneğini hiçbir zaman yitirmemişlerdi; bu da, Venediklilerin Batı Avrupa'nın ekonomik tarihindeki kendine özgü yerlerini yeterince açıklar. Daha en başında gösterdikleri ve tadını çıkardıkları üstünlüğün nedeninin, antik çağın ticaret yasası ve âdetleri olduğunu yadsımak olanaksızdır. Derinlemesine bir araştırma, burada yalnızca öne sürülenleri bir gün kuşkusuz kanıtlayacaktır. Bu arada belirtmek gerekir ki, Venedik'in ilk yüzyıllardaki siyasal yapısının çok belirgin bir özelliği olan Bizans etkisi kuşkusuz kentin ekonomik yapısının da tohumlarını atmıştır. Avrupa'nın geri kalan bölümünde ticaret mesleğinin daha geç tarihlerdeki evrimi, ticaretin daha önceki izlerinin uzun zamanlardan beri yitip gittiği bir uygarlıktan kaynaklanmıştır. Venedik'te ise, bu meslek kentin

ortaya çıkışıyla aynı zamanda ortaya çıkmıştır: burada ticaret Roma dünyasından artakalmıştı.

Venedik, doğal olarak, onbirinci yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan öteki denizci kentler üstünde derin bir etki yapmıştır: önce Piza ve Cenova, daha sonra Marsilya ve Barselona. Ancak, bu kent, ticarî etkinliğin yavaş yavaş kıyılardan kıtanın içlerine doğru yayılmasını sağlayan tüccar sınıfının oluşumuna katkıda bulunmuş gibi görünmüyor. Burada, kendimizi çok daha başka bir olguyla karşı karşıya buluyoruz; antik çağın ekonomik örgütüyle herhangi bir ilişkisi olduğuna inanmamız için hiçbir dayanak bulunmayan bir olgu. Kuşkusuz, Venedik'li tacirlere, erken bir tarihte, yalnızca Lombardiya'da değil, Alpler'in kuzeyinde bile rastlanıyordu. Ancak, bunların herhangi bir yerde koloniler kurdukları açıkça bilinmiyor. Kara ticaretinin dayandığı koşullar, deniz ticaretinin koşullarından öylesine farklıydı ki, bu koşulların kara ticareti üstünde etki yaratmış olması olası değildir. Üstelik elimizde bunu gösteren bir belge de yoktur.

Meslekten tüccarlar sınıfının kara Avrupa'sında yeniden ortaya çıkışı, onuncu yüzyılda oldu. Bunların başlangıçta çok yavaş olan gelişimi, daha sonraki yüzyıl ilerledikçe hız kazandı. Aynı dönemde kendini gösteren nüfus artışı, kuşkusuz, doğrudan bu olgu ile ilişkilidir. Bu, sayısı gittikçe artan bireyleri topraktan koparak gezici ve tehlikelerle dolu bir yaşama bağlama sonucunu doğurdu; her tarımsal uygarlıkta, kendilerini artık toprağa kök salmış bulmayanların yazgısıdır bu. Toplumun her yanında bu durum, başıboş dolaşan, manastırlardan aldıkları sadakalarla günü gününe yaşayan, harman zamanı kendilerini başkalarına kiralayan, savaş zamanı ordulara giren, fırsat düşünce de, ne çapulculuk, ne de yağmacılıktan sakınan serseriler kalabalığının sayısını artırıyordu. Ticaretin ilk ustaları, kuşkusuz, bu başıboş maceracılar kalabalığı arasında aranmalıdır.

Yaşam biçimleri, halkın gönenç düzeyi, kuşkusuz onları kazanç umudu veren ya da şanslı bir başlangıç sunan yerlere doğru sürüklüyordu. Bıkıp usanmadan hac seferlerine katıldıkları gibi, limanlar, pazarlar, panayırlar da çekiyordu onları. Oralarda gemici, kürekçi, yükleme-boşaltma işçisi ya da hamal olarak kendilerini kiralıyorlardı. Aralarında, beklenmedik olaylarla dolu bir yaşam deneyinin pişirdiği çok sayıda enerji dolu insanlar vardı. Birçoğu yabancı dil biliyor, çeşitli ülkelerin töre ve gereksinimlerini yakından tanıyorlardı. Bir fırsat çıkmayagörsün - Tanrı bilir bir serserinin yaşamında sayısız fırsatlar vardır - bu fırsattan yararlanmak için çok iyi donanmışlardı. Her küçük kazanç, yetenek ve zekâyla her zaman büyük bir kazanca dönüştürülebilir. Bu, özellikle, ulaşımın yetersizliği ve satışa çıkarılan malların göreli azlığının doğal olarak fiyatları çok yüksek bir düzeyde tuttuğu bir dönemde geçerli olsa gerektir. Yetersiz ulaşım sistemi Avrupa'nın dört bir yanında, kimi zaman bir eyalette, kimi zaman bir başkasında kıtlığı artırıyor, yararlanmasını bilenler için zengin olma olanaklarını daha da çoğaltıyordu. Tam zamanında yerine ulaştırılan birkaç çuval buğday büyük kârlar sağlamaya yetiyordu. Becerikli, hiçbir çabadan kaçınmayan bir insan için kârlı iş olanakları ortaya seriyordu. Çok geçmeden bu dünyayı yalınayak dolaşan yoksullar kalabalığının ortasında yeni zenginler türedi. Elimizde, durumun gerçekten de böyle olduğunu kanıtlayan kaynaklar var. Burada, bunlar arasında en belirgin özellikte olan Finchaleli Ermiş Godric'in yaşamöyküsünü anmak yeterli olacaktır.

Onbirinci yüzyılın sonuna doğru Lincolnshire'de doğmuştu; yoksul bir köylü ailesinin çocuğu olduğundan, daha çocukluğundan beri bir geçim yolu bulmak zorunda kalmıştı. Her çağda rastlanan öteki bahtsızlar gibi, kıyılarda dalgaların getirdiği enkazı toplayarak kazanıyordu ekmeğini. Daha son-

ra, belki de kıyıda işe yarar birşey bulup gezgin satıcılığa başlayarak sırtında bir yükle ülkeyi dolaştı. Sonunda ufak bir sermaye biriktirdi ve günün birinde yolculukları sırasında rasladığı bir grup tacire katıldı. Onlarla birlikte, pazardan pazara, panayırdan panayıra, kentten kente dolaştı. Böylece, meslekten bir tacir olarak kısa zamanda meslekdaşları ile birleşip onlarla ortaklaşa bir gemi yükleyerek, İngiltere, İskoçya, Danimarka ve Flandr kıyılarında deniz ticareti ile uğraşmasını sağlamaya yetecek kadar büyük kârlar elde etti. Ortaklık alabildiğine gelişip zenginleşti. Az bulunur malları uzak ülkelere taşıyorlar; dönüşte de oradan aldıkları malları, talebin en yüksek olduğu, dolayısıyla da en yüksek kârların elde edilebileceği yerlerde elden çıkarmaya özen gösteriyorlardı. Birkaç yılın sonunda, bu kendi çıkarını gözeten, ucuza alıp pahalıya satma alışkanlığı, Godric'i çok varlıklı bir adam durumuna getirdi. O zaman, acıma duygusunun dürtüsüyle, birdenbire o güne değin sürdüğü yaşamdan vazgeçip mallarını yoksullara devretti ve inzivaya çekildi.

Godric'in öyküsü, gizemli sonucundan arındırıldığında, birçok başka kişilerin de öyküsüydü. Bu öykü, sıfırdan başlayan bir adamın, oldukça kısa bir sürede büyükçe bir para biriktirebileceğini çok açık bir biçimde göstermektedir. Koşullar ve şans bu servetin oluşumuna belki de büyük ölçüde katkıda bulunmuştu. Ama bu bilgileri borçlu olduğumuz, Ermiş Godric'in yaşamöyküsünün iyice vurguladığı gibi, onun başarısının temel nedeni, zekâ ya da daha çok işadamlığı sezgisi idi.[1] Öyle görünüyor ki, Godric, her dönem-

1 *"Sic itaque pure rilibus annis simpliciter domi transactis, caepit adolescentior prudentiores vitae excolore et documenta secularis providentiae sollicite et exercitate perdicere.* Unde non agriculturae delegit exercitia colere, sed potius quae sagacioris animi sunt rudimenta studuit, arripiendo exercere. *Hinc est quod mercatoris aemulatus studium, coepit mercimonii frequentare negotium, et primitus in mimoribus quidem et rebus pretii inferioris, coepit lucrandi officia discere; postmodum vero paulatim ad majoris pretii emolumenta adolescentiae suae ingenia promovere," Libellus de vita,* S. Godrici, s. 25.

de girişimci yaratılıştaki kişiler arasında hiç de seyrek olarak rastlanmayan ticaret içgüdüsüne sahip, kurnaz bir hesap adamıydı. Kâr tutkusu tüm davranışlarını yönetiyordu; kimilerinin ancak Rönesans'ta başladığına inanmamızı istedikleri o ünlü "kapitalist ruhu" (*spiritus capitalisticus*), onda kolayca görülebilmektedir. Godric'in işini yalnızca günlük gereksinimlerini sağlamak için sürdürdüğünü kabul etmek mantığa aykırı olur. Kazandığı parayı bir sandığın dibine istifleyecek yerde, ticareti sürdürmek ve geliştirmek için kullanıyordu. Elde ettiği kârları, döner sermayesini elden geldiğince süratle artırmak için işe yatırdığını söylemek, hiç de çok çağdaş bir deyim sayılmaz. Hatta, bu müstakbel keşişin vicdanının her türlü dinsel kaygıdan tam anlamıyla uzak olduğunu gözlemlemek oldukça şaşırtıcıdır. Her mal için en büyük kârı sağlayacak pazarı bulmak için gösterdiği çaba, Kilise'nin her çeşit spekülasyona karşı takındığı kınayıcı tutuma ve "âdil fiyat" ekonomik öğretisine tam anlamıyla ters düşüyordu.

Godric'in serveti yalnızca iş yeteneğiyle açıklanamaz. Hâlâ onbirinci yüzyıl toplumu gibi kaba olan bir toplumda, özel girişim ancak işbirliğine başvurarak başarıya ulaşabilir. Tacirin gezici varlığını tehdit eden yığınla tehlike, her şeyden önce ortak savunma için gruplar oluşturmayı zorunlu kılıyordu. Başka nedenler de, onu meslekdaşlarıyla birleşmeye zorluyordu. Pazar ve panayırlarda bir anlaşmazlık ortaya çıkacak olursa, bu meslekdaşları onun tanıkları ya da müttefikleri olarak mahkemede ona güvence sağlıyorlardı. Kendi kaynaklarıyla elde edemeyeceği malları onlarla ortaklaşa toptan satın alabiliyordu. Kendisinin bir bölümünü sağladığı toplu kredi, kendi kişisel kredisini artırıyor; bu sayede rakipleriyle giriştiği yarışmada daha kolaylıkla üstün gelebiliyordu. Godric'in yaşamöyküsü, kendi sözleriyle, bize öykü kahramanının bir tacirler toplulu-

ğuna katıldığı gün, servetinin artmaya başladığını anlatıyor. Bu adımı atarken, Godric, geleneğe uymaktan başka birşey yapmıyordu. Ortaçağ'da ticaret, başlıca özelliğini kervanların oluşturduğu ilkel biçimiyle biliniyordu. İster deniz, ister kara ticareti olsun, ancak bir loncanın üyelerinde uyandırdığı karşılıklı güven, onlara kabul ettirdiği disiplin, boyun eğdirdiği kurallarla olanaklı kılınabiliyordu. Bu özellik her zaman açıkça görünüyordu. Gemiler küçük filolar oluşturarak birlikte denize açılıyorlardı; tıpkı tacirlerin ülkede gruplar halinde dolaştıkları gibi. Onlar için güvenlik, ancak kuvvetle güvence altına alınırsa sağlanabiliyordu; kuvvet ise kolektifleşmenin bir niteliğiydi.

Onuncu yüzyılda izlerine rastlanabilen tüccar birliklerini Almanlara özgü bir olgu olarak görmek tam anlamıyla bir yanılgı olur. Avrupa'nın kuzeyinde, bu birlikleri belirtmek için kullanılan terimlerin *-gild ve hanse-* Almancadan kaynaklandığı doğrudur. Ancak ekonomik yaşamda bu işbirliği geleneğine her yerde rastlanıyordu. Ayrıntılar ne denli farklı olabiliyorsa da, özde bu birlikler her yerde aynıydı; çünkü her yerde bunları vazgeçilmez kılan koşullar aynıydı. Hollanda'da olduğu gibi, İtalya'da da ticaret ancak işbirliğiyle gelişebiliyordu. Roma dilinin konuşulduğu ülkelerdeki *frairie'ler, charité'ler,* tüccar *compagnie*'leri, Alman ülkelerindeki *gild*'lere ve *hanse*'lere tıpatıp benziyordu.[2] Ekonomik örgütlenmeyi belirleyen, "ulusal deha" değil, toplumsal gereklilikti. İlkel ticaret kurumları, feodal sistem kurumları ölçüsünde karmaşıktı.

Bilgi kaynakları, onuncu yüzyıldan başlayarak, Batı Avrupa'da sayıları gittikçe artan tüccar birlikleri hakkında çok iyi bir fikir edinmeyi olanaklı kılmaktadır. Bu birlikler,

2 Dalmaçya'da bile böyle bir örgüte rastlıyoruz. Bkz. C. Jirecek. "Die Bedeutung von Raguza in der Handelsgeschicte des Mittelalters," *Almanak der Akademie der Wissenschaften, in Wien,* 1899, s. 382.

ok, yay ve kılıçlarla donanmış, torbalar, çuvallar ve fıçılarla yüklü atları ve arabaları çevreleyen silahlı birlikler olarak düşünülmelidir. Kervanın başında bir bayrak taşıyıcı bulunurdu. *Hansgraf* ya da *Doyen* denen başkan, birlik üstünde yetke sahibiydi. Bu ortaklıklar, bir bağlılık andıyla birbirine bağlanmış "kardeşler"den oluşuyordu. Sıkı bir dayanışma ruhu tüm grubu canlandırıyordu. Mallar ortaklaşa alınıp satılıyor, kâr, herkesin birlikteki payına göre bölüştürülüyordu.

Bu ortaklıkların, genel kural olarak, çok uzun yolculuklar yaptıkları anlaşılıyor. Bu dönemde ticareti, bölgesel pazarla sınırlı, yerel bir ticaret olarak düşünmek kesin bir yanılgı olur. İtalyan tacirlerin, ta Paris ve Flandr'a dek gittikleri yukarıda görülmüştü. Onuncu yüzyılın sonunda, Londra limanını, Köln, Huy, Dinant, Flandr ve Rouen'lı tacirler düzenli olarak ziyaret ediyorlardı. O döneme ilişkin bir metinde, Verdunlü tüccarların İspanya ile ticaret yaptıklarından söz edilmektedir. Sen vadisinde Parisli ırmak tacirleri birliği, Rouen ile sürekli ilişki içindeydi. Godric'in yaşamöyküsü, Baltık ve Kuzey denizlerindeki uzak seferlerden söz ederken, meslekdaşlarının seferlerine de ışık tutmaktadır.

Ortaçağ'da ekonomik canlanışın belirgin özelliğini, büyük çaplı, ya da daha kesin bir söyleyişle, uzun mesafe ticareti oluşturmuştur. Tıpkı Venedik ve Amalfi, daha sonra da Piza ve Cenova gemilerinin uzun deniz seferlerine çıkmaları gibi, kara Avrupa'sı tacirleri de geniş alanlar üzerinde gezici bir yaşam sürdürüyorlardı. Bunun, onlar için büyük kârlar elde etmenin tek yolu olduğu açıktır. Yüksek fiyatlar elde etmek için, uzak yerlerde bol olan ürünleri araştırmaları gerekiyordu; sonra bunları az bulundukları için değerlerinin yüksek olduğu yerlerde kârla satıyorlardı. Yolculukları ne denli uzak olursa, o denli kârlı oluyordu. Kazanç isteğinin; her türlü tehlikeye açık olan gezici bir yaşamın güçlük-

lerini, risklerini ve tehlikelerini dengelemeye yetecek ölçüde güçlü olduğu kolayca anlaşılabilir. Kış süresi dışında Ortaçağ tacirleri sürekli olarak yollardaydılar. Onikinci yüzyıldan kalan İngilizce metinler, onları canlı bir anlatımla, *piepowdrous*, "ayağı tozlu" diye nitelendiriyordu.

Bu başıboş ticaret gezginleri, yaşam biçimlerinin garipliği ile, daha en başından, tüm geleneklerine ters düştükleri ve içinde kendilerine hiçbir yer ayrılmayan tarımsal toplumu şaşırtmış olsalar gerektir. Bu tüccarlar, toprağa bağlı insanlara canlılık getirmişler; geleneklere bağlı ve her sınıfın rolünü ve düzeyini belirleyen bir hiyerarşiye saygılı bu dünyaya, servetin toplumsal durum ile ölçülmek yerine yalnızca zekâ ve enerjiye bağımlı olduğu, kurnazlık ve akılcılığa dayalı bir etkinlik getirmişlerdir. Bu nedenle de, başkalarını öfkelendirmeleri şaşırtıcı değildir. Soylular, nereden geldiklerini kimsenin bilmediği ve onları küstahlaştıran servetlerine katlanamadıkları bu zıpçıktıları küçümsüyorlardı. Kendilerinden daha çok para sahibi olduklarını görmek onları çileden çıkarıyor; başları darda kalınca bu yeni zenginlerin keselerine başvurmak zorunda kalmaları onları küçültüyordu. Soylu ailelerin, ticarî işlemlere katılarak servetlerini artırmakta duraklamadıkları İtalya dışında, ticaretle uğraşmanın küçültücü olduğu önyargısı, Fransız Devrimi'ne değin, feodal kast'ın yüreğinde derinliğine kök salmış olarak kaldı.

Ruhban sınıfının tüccarlara karşı tutumu daha da olumsuzdu. Kilise'nin gözünde, ticaret yaşamı, ruhun güvenliği bakımından tehlikeliydi. Ermiş Jerome'a atfedilen bir metinde, "Tüccarın Tanrı'yı hoşnut etmesi çok güçtür" denmektedir. Kilise hukukçularının gözünde ticaret bir çeşit gasptı. Kâr peşine düşmeyi açgözlülük olarak mahkûm ediyorlardı. "Adil fiyat" kuramları, ekonomik yaşamın yadsınması, kısaca, ekonomik yaşamın doğal gelişimiyle bağdaşmayan bir

bağnazlığı kabul ettirmek amacına yönelikti. Her türlü spekülasyon onların gözünde günahtı. Bu katılık, yalnızca Hıristiyan ahlâkının dar anlamda yorumlanmasından ileri gelmiyordu. Büyük bir olasılıkla, Kilise'nin varoluş koşullarına da yorulabilirdi: Kilise'nin geçimi, gerçekten, yukarıda görüldüğü gibi, yalnızca, girişim ve kâr düşüncesine tam anlamıyla yabancı olan dirlik örgütüne bağlıydı. Buna, Cluny gizemciliğinin (mistisizmin) dinsel coşkuya bağladığı yoksulluk ülküsü de eklenince, Kilise'nin, daha en başından, kendisine bir utanç olgusu ve kaygı nedeni olarak görünen ticaretin canlanışına karşı neden meydan okuyucu ve düşmanca bir tutum aldığı kolayca anlaşılabilir.[3]

Bununla birlikte, bu tutumun bazı yararları olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Kuşkusuz, bu tutum kazanç tutkusunun sınırsız olarak yayılmasını önleme sonucunu doğurmuş; belli bir ölçüde, yoksulları varlıklılara, borçluları alacaklılara karşı korumuştur. Antik Yunan ve Roma'da halkı öylesine derinden etkilemiş olan borç felâketine karşı Ortaçağ toplumsal düzeni korunmuş; büyük bir olasılıkla Kilise bu mutlu sonuca geniş ölçüde katkıda bulunmuştur. Kilise'nin evrensel saygınlığı, ahlâkî bir dizgin işlevini yerine getiriyordu. Tüccarları, "âdil fiyat" öğretisine boyun eğdirecek ölçüde güçlü olmasa da Kilise, onların kendilerini tümüyle kazanç tutkusuna kaptırmalarını önleyecek ölçüde güçlüydü. Tüccarlar, yaşama biçimlerinin, ebedî kurtuluşlarını tehlikeye düşürmesinden ötürü kuşkusuz çok tedirgindiler. Öte dünyadaki yaşam korkusu vicdanlarını tedirgin ediyordu. Birçokları, ölüm döşeğinde, vasiyetnameleriyle hazır kurumları koruyorlar, ya da haksız kazançlarını geri vermek için servetlerinin bir bölümünü ayırıyorlardı. Ka-

3 "The Life of Saint Guidon of Anderlecht", *Acta Sanctorum*, C. IV, s. 42, *"ignobilis mercatura"*dan söz etmekte ve aziz'e ticaretle uğraşmasını salık veren bir taciri, *"diaboli minister"* (Şeytan'ın uşağı, çev.) diye nitelemektedir.

zancın karşı konulmaz kışkırtıcılıkları ile, tüm saygılarına karşın, mesleklerinin onları sürekli olarak çiğnemeye ittiği dinsel ahlâkın katı kuralları arasında ikiye bölünen vicdanlarında sık sık iç çatışmalar yer almış olsa gerektir; Godric'in ibret verici sonu buna tanıklık etmektedir.[4]

Tüccarların yasal durumu, sonunda, birçok bakımlardan şaşırttıkları toplumda onlara tam anlamıyla özel bir yer sağladı. Sürdükleri gezici yaşam nedeniyle her yerde yabancı gözüyle görülüyorlardı. Durup dinlenmeden dolaşan bu gezginlerin kökenini kimse bilmiyordu. Bunların çoğunluğu, kesinlikle, genç yaşta serüvenlere atılmak için yanlarından ayrıldıkları özgür olmayan ana-babalardan doğmuşlardı. Ama kölelik varsayılacak birşey değildi; kanıtlanması gerekirdi. Yasa, bir efendiye bağlanmayan herkese özgür kişiler gibi davranıyordu. Çoğunluğu kuşkusuz köle çocukları olan tüccarlara, her zaman özgür olagelmiş kişiler gibi davranmak gerekiyordu. Üstelik, doğdukları topraklardan ayrılmakla, gerçekte kendilerini özgür kılmış oluyorlardı. Nüfusun toprağa bağlı olduğu ve herkesin bir toprak sahibi efendiye bağımlı bulunduğu bir toplumsal örgütte, hiç kimse tarafından sahip çıkılmaksızın diledikleri yerlerde dolaşan bu tüccarlar garip bir görünüm ortaya koyuyorlardı. Özgürlük isteğinde bulunmuyorlardı; hiç kimse onların özgür olmadıklarını kanıtlayamadığı için, ister istemez özgürlük tanınmıyordu onlara. Denebilirse, özgürlüğü kullanma ve sınırlandırma yoluyla elde ediyorlardı. Kısaca, tıpkı tarımsal uygarlığın köylüyü, olağan durumu kölelik olan bir insana dönüştürmesi gibi, ticaret de, tüccarı, olağan durumu özgürlük olan bir insana dönüştürüyordu. O zamandan başlayarak, tüccarlar derebeylik ve toprak hukukuna bağlı olacak

4 Bir tüccarın, aynı dönemde Godric'inkine çok benzeyen bir biçimde dine dönüşünün örneği, "Vita Theogeri", *Monumenta Germaniae Historica*, C. XII, s. 457'de verilmektedir.

yerde, yalnızca kamu hukukuna bağlıydılar. Onları yargılama yetkisi yalnızca, çok sayıda özel mahkemelerin üstünde, hâlâ Frank Devleti'nin eski hukuksal yapısına sahip olan mahkemelere aitti.

Aynı zamanda kamu makamları da tüccarları koruyuculukları altına alıyorlardı. Topraklarında -karayollarının asayişini ve yolcuların güvenliğini de içine alan- barış ve kamu düzenini koruma göreviyle yükümlü olan yerel prensler, vasiliklerini tüccarları da kapsayacak biçimde genişlettiler. Bunu yaparken, yetkilerini elinden aldıkları Devlet'in geleneğini sürdürmekten başka birşey yapmıyorlardı. Şarlman'ın kendisi de, tarıma dayalı imparatorluğunda dolaşma özgürlüğünün korunmasına özen gösteriyordu. Yahudi olsun, Hıristiyan olsun, hacıların ve tacirlerin yararına kararnameler çıkarmıştı; Şarlman'ın ardıllarınca sağlanan kapitülasyonlar, onların da bu ilkeye bağlı kaldıklarına tanıklık etmektedir. Saksonya Sarayı'ndaki imparatorlar da Almanya'da aynı yolu izlemişler; Fransa kralları ise, iktidara geldiklerinde, aynı şeyi yapmışlardır. Bundan başka, prenslerin, ülkelerine yeni bir canlılık getiren ve pazar resmi gelirlerini büyük ölçüde artıran çok sayıda tüccarları çekmekte büyük çıkarları vardı. Daha erken tarihlerde, kontlar, eşkıyalara karşı etkin önlemler almışlar; panayırların iyi yönetilmesini ve ulaşım yollarının güvenliğini denetim altında bulundurmuşlardı. Onbirinci yüzyılda, bu alanda büyük gelişme sağlandı; tarihçiler, insanın, soyulma tehlikesini göze almaksızın yanında bir torba altınla dolaşabileceği bölgeler bulunduğunu belirtmektedirler. Kilise de, eşkıyaları aforozla cezalandırıyordu; onuncu yüzyılda Kilise'nin gerçekleşmesine önayak olduğu Tanrısal Barış, özellikle tüccarları koruyordu.

Ancak, tüccarların, kamu makamlarının koruma ve yargı yetkisi altına alınmaları yeterli değildi. Mesleklerinin yeni

oluşunun başka sonuçları da vardı. Tarıma dayalı bir ekonomi için düzenlenmiş olan bir hukuku daha esnek olmaya ve bu yeniliğin zorladığı temel gereksinimlere kendini uydurmaya zorladı. Yargılama usulü, katı ve geleneksel biçimciliğiyle, gecikmeleriyle, düello gibi ilkel kanıtlama yöntemleriyle, mutlak yeminin kötüye kullanılmasıyla dava sonucunu şansa bırakan "işkenceleriyle", tüccarlar için sürekli bir tedirginlik kaynağıydı. Onların, daha hızlı ve daha eşitçi bir yasal sisteme gereksinimleri vardı. Panayır ve pazar yerlerinde, kendi aralarında, en eski izlerine onbirinci yüzyıl başlarında rastlanan bir ticaret yasası *(ius mercatorum)* geliştirdiler. Büyük bir olasılıkla, bu yasa, çok erken bir tarihte, en azından tüccarlar arasındaki davalar için uygulanmaya başlanmıştı. Bu yasa, yargıçların onları yararlandırmamak için hiçbir nedenleri olmayan bir çeşit kişi hukuku olsa gerektir. Bu yasadan söz eden çağdaş metinler, ne yazık ki, yasanın maddelerini açık seçik ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte, bu yasanın, iş deneylerinden doğan ve ticaretin yayılmasıyla birlikte, bir yerden başka bir yere yayılan uygulamaların bir derlemesi olduğuna kuşku yoktur. Belli zamanlarda çeşitli ülkelerden tüccarların geldikleri ve ivedi adalet dağıtmakla yükümlü bir özel mahkemesi olan büyük panayırlar, daha en başından, ülke, dil ve ulusal hukukların farklılığına karşın her yerde aynı olan bir tür ticaret hukukunun geliştirildiğine tanıklık etmiş olsalar gerektir.

Böylece, tüccarlar, yalnızca özgür değil, aynı zamanda ayrıcalıklı insanlar olarak görünüyorlar. Tıpkı ruhban sınıfı ve soylular gibi, onlar da kuraldışı bir yasadan yararlanıyorlardı. Onlar da, köylülerin omuzlarına yüklenegelen dirlik ve derebeyi yetkesinden kurtulmuş oluyorlardı.

VI. Orta Sınıf

Hiçbir uygarlıkta, kent yaşamı, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır. İklim, halk ve din ayrılıkları, bu bakımdan tıpkı çağların ayrılıkları gibi önemsizdir. Bu, geçmişte Mısır, Babil, Yunanistan kentlerinde, Roma ve Arap imparatorluklarında geçerli olmuş bir kuraldır; tıpkı günümüzde, Avrupa, Amerika, Hindistan, Japonya ve Çin kentlerinde geçerliğini koruduğu gibi.

Bu evrensellik, zorunlulukla açıklanmaktadır. Gerçekten, bir kent grubu, ancak yiyecek maddelerini dışarıdan getirerek yaşayabilir. Ancak, bu dışalımın, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin dışsatımıyla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasında sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmez ögelerdir; sürekli bir alışveriş sağlamak için birincisi, değişim amacıyla mal sağlamak için de ikincisi olmasaydı, kent yok olup giderdi.[1]

1 Doğal olarak, bu, olağan koşullar altındaki kentler için geçerlidir. Devlet, çoğu kez, kendi geçimlerini sağlayamayacak ölçüde büyük sayıdaki kent nüfus-

Bu durumun, az ya da çok sayıda değişkenlere bağlı olduğu açıktır. Zamana ve yere bağımlı olarak, kimi zaman ticarî kimi zaman da sınaî etkinlik, kent nüfusunun egemen özelliğidir. Kuşkusuz, antik çağda, kent nüfusunun oldukça büyük bir kesimi, kent dışında sahip oldukları toprakların ekilmesiyle, ya da bu topraklardan sağlanan gelirlerle geçinen toprak sahiplerinden oluşuyordu. Ancak gene de, kentlerin gelişimiyle birlikte, zanaatkâr ve tacirlerin sayılarının gittikçe arttığı bir gerçektir. Kentsel ekonomiden daha eski olan kırsal ekonomi, kentsel ekonomi ile yan yana varlığını sürdürmüştür; biri, ötekinin gelişimini engellememiştir.

Ortaçağ kentleri ise, bambaşka bir görünüm ortaya koyarlar. Ticaret ve ekonomi, bu kentleri ne iseler o duruma getirmiştir. Bu etki altında gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Bu kentlerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesiyle, kırsal bölgelerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesi arasındaki çelişki kadar kesin bir çelişki, tarihin hiçbir döneminde görülmemiştir. Öyle görünüyor ki, Ortaçağ burjuvazisi gibi tam anlamında kentsel bir sınıf daha önce hiç varolmamıştır.[2]

Bu kentlerin kökeninin, bir neden-sonuç bağıyla, doğrudan doğruya, önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz ticarî canlanmaya bağlı olduğundan kuşkulanmak olanaksızdır. Bunun kanıtı, ticaretin yayılmasıyla, kentlerin gelişiminin çarpıcı bir biçimde birbirine denk düşmesinde yatar. Ticaretin ilk kez kendini gösterdiği İtalya ve Hollanda, kentlerin ilk

larının geçimini sağlamak zorunda kalmıştır. Örneğin, Cumhuriyetin sonundan başlayarak Roma'nın durumu böyle olmuştur. Ancak, Roma'da nüfus artışı, ekonomik değil, siyasal nedenlerin sonucuydu.

2 Kuşkusuz, Ortaçağ'da halklarının ticaret ve sanayiden çok daha fazla tarımla uğraştıkları, "kent" adını taşıyan ve kentin ayrıcalıklarına sahip yerleşme yerleri vardı. Ama, bunlar daha sonraki dönemin ürünleriydi. Biz, burada, ilk oluştuğu sırada, kent yaşamının karakteristik merkezlerinde varlığını sürdüren orta sınıftan söz ediyoruz.

belirdikleri, büyük bir hızla ve güçlü bir biçimde geliştikleri ülkelerdir. Kentlerin, ticaretin gelişimine ayak uydurarak nasıl çoğaldıklarını belirlemek kolaydır. Kentler, ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca belirmişlerdir. Denebilirse, ticaretin ayak izlerinden doğmuşlardır. Önce, yalnızca deniz kıyılarında ve ırmak boylarında ortaya çıkmışlardır. Daha sonra, ticaret yayıldıkça, bu etkinlik merkezlerini birbirine bağlayan başka kentler kurulmuştur.

Hollanda'nın durumu çok tipiktir. Onuncu yüzyılda, deniz kıyısında, ya da Meuse ve Scheldt yakalarında kentler kurulmuştu; arada kalan bölgede, Brabant'da henüz kent yoktu. Bu iki ırmağın arasında uzanan yol boyunca kentlerin belirmesi için onikinci yüzyıla değin beklememiz gerekir. Başka yerlerde de buna benzer gözlemler yapılabilir. Üzerinde, ticarî karayollarının göreli önemlerinin belirtildiği bir Avrupa haritası, kent gruplarının göreli önemlerine çok yakından denk düşecektir.

Ortaçağ kentleri, olağanüstü bir çeşitlilik göstermiştir. Her birinin belirgin bir görünümü ve özel nitelikleri vardı. Tıpkı insanların kendi aralarında farklı oluşları gibi, her kent ötekilerden farklıydı. Bununla birlikte, bu kentler, belli genel tiplere göre sınıflandırılabilirler. Bu tiplerin kendileri de, temel özellikleri bakımından birbirlerine benzer. Bu nedenle, burada yapmaya çalışacağımız gibi, Avrupa'nın batısında kent yaşamının evrimini betimlemeye çalışmak umutsuzca bir girişim değildir. Kuşkusuz, ortaya çıkacak görünüm, kaçınılmaz olarak, gereğinden çok şematik olacak; belirli bir duruma tam anlamıyla uymaktan çok, bütün bir türün ortak özelliklerinin bir betimlemesi, bireysel özelliklerin bir soyutlaması olacaktır. Tıpkı bir dağ doruğundan bakılan bir ovada olduğu gibi, genel çizgiler belirecektir.

Bununla birlikte, konu ilk bakışta göründüğünden daha az karmaşıktır. Gerçekten de, Avrupa kentlerinin kökeni-

nin kalın çizgileriyle ortaya konuşunda, bu kentlerin gösterdikleri sınırsız karmaşıklığı dikkate almak boşunadır. Kent yaşamı, her şeyden önce, Kuzey İtalya, Hollanda ve komşu bölgelerde, çok sınırlı sayıda yerlerde gelişmiştir. Nice ilgi çekici olursa olsun, gerçekte, yalnız yinelenen olgular olan daha sonraki gelişmeleri bir yana bırakarak, yukarıda sözü edilenlerle kendimizi sınırlandırmamız yeterli olacaktır.[3] Bununla birlikte, ilerideki sayfalarda, Hollanda'ya ayrıcalıklı bir yer verilecektir. Bunun nedeni, bu ülkenin, tarihçiye, kent evriminin ilk günlerini aydınlatmak bakımından, Batı Avrupa'nın herhangi bir başka bölgesinden çok daha fazla ışık tutmasıdır.

Bundan önceki bölümde betimlendiği gibi, Ortaçağ'da ticaretin örgütlenmesi, kendilerine dayandığı gezgin tüccarları ya da "tüccar serüvencileri", sabit noktalarda yerleşmeye zorluyordu. Yolculuk aralarında, özellikle de denizi, ırmakları ve yolları geçit vermez bir duruma getiren kötü hava koşullarında, bölgenin belli yerlerinde toplanmak zorundaydılar. Doğal olarak, tüccarlar, ulaşım kolaylıklarıyla ticaretin gereksinimlerine en elverişli olan, aynı zamanda para ve mallarını güvenlik altına alabilecekleri yerlerde evlerini kuruyorlardı. Bu nedenle de, bu koşulları en iyi karşılayan kasaba ve kale-kentlere gidiyorlardı.

Sayıları oldukça büyüktü bu tüccarların. Kasabalıların konumunu, toprağın elverişliliği ya da ırmak yollarının doğrultusu; kısaca, ticaretin yönünü çizen doğa koşulları belirliyordu; böylece de tüccarları kendine çekiyordu. Aynı biçimde, düşmana karşı direnmek ya da halka bir sığınak sağlamak amacıyla tasarlanmış olan kale-kentler de doğal ola-

3 Kentsel kurumların kökenlerinin incelenmesi bakımından en önemli kentler, kuşkusuz, en eskileridir; orta sınıfın ortaya çıkışı bu kentlerde olmuştur. Orta sınıfı, Ren ötesi Almanya'daki gibi daha sonraki ve geç gelişimlerin ürünü olan kentlere dayanarak açıklamaya çalışmak yanlış bir yöntemdir.

rak özellikle ulaşılması kolay yerlerde yapılmıştı. Tüccarlar yolculuklarını istilâcıların geçtikleri yollara yapıyorlardı; bunun sonucu olarak da, istilâcılara karşı yapılmış olan kalelerin, tüccarları duvarlarına çeken kusursuz bir konumları vardı. Böylece, ilk ticarî gruplar, Doğa'nın ekonomik dolaşımın odak noktaları olma eğilimi gösterdiği yörelerde oluşmuştur.

Bu ilk yığışımların, dokuzuncu yüzyıldan başlayarak çok büyük sayıda pazarların kurulmasından ileri geldiğine inanmak için nedenler vardır; gerçekten de bazı tarihçiler buna inanmışlardır. İlk başta çekici görünse de, bu görüş incelendiğinde kuşku götürür. Karolenj döneminde pazarlar, çevreden gelen köylülerin ve birkaç gezgin satıcının ziyaret ettikleri basit yerel yerlerdi. Tek amaçları, kasaba ve kale-kentlerin gereksinimlerini karşılamaktı. Bu pazarlar haftada bir kezden çok kurulmuyordu; etkinlikleri de, yararına kuruldukları çok az sayıdaki sakinlerin ev gereksinimlerinin karşılanmasıyla sınırlıydı. Bu tür pazarlar her zaman olagelmiştir; günümüzde de binlerce küçük kasaba ve köyde hâlâ kurulmaktadır. Bunların çekiciliği, ticaretle geçinen bir nüfusu kendine çekmek için yeterince güçlü ya da yaygın değildi. Bundan başka, bu tür pazarlarla donatılmalarına karşın hiçbir zaman kent durumuna yükselmeyen yerlerin varlığını biliyoruz. Örneğin, Cambrai Piskoposunun 1001 yılında Le Câteau-Cambrésis'de; Reichenau başrahibinin 1100 yılında Radolfzell'de kurdukları pazarlar bu türdendir. Ancak Le Câteau ve Radolfzell, ekonomik açıdan önemsiz yerleşim yerlerinden başka birşey değildiler; bunlara yönelik çabaların başarısızlığı da, bu tür pazarların kimi zaman kendilerine atfedilen etkiden yoksun olduklarını açıkça göstermektedir.

Panayırlar *(fora)* için de aynı şeyler söylenebilir; ancak, pazarların tersine, panayırlar tam anlamında bir yerel nite-

lik göstermemektedirler; bunlar, meslekten tüccarların belli zamanlarda bir toplanma yeri olarak, onların birbirleriyle temasını sağlamak ve belli mevsimlerde onları bir araya getirmek için kurulmuşlardı. Gerçekten de bu panayırların birçoğunun önemi çok büyük olmuştur. Flandr'da, Barsur-Aube ve Lagny'deki panayırlar, hemen hemen onikinci yüzyıl sonuna değin Ortaçağ ticaretinin bellibaşlı merkezleri arasında yer almışlardır. Bu nedenle, bu yerlerin hiçbirinin, kent adı verilebilecek kentler durumuna gelmemesi garip görünebilir. Bunun nedeni, bu panayırların gösterdikleri etkinlik ne olursa olsun, ticaretin sabit bir duruma gelmesi için gerekli olan kalıcılık niteliğinden yoksun oluşuydu. Tüccarlar, Kuzey Denizi'nden Lombardiya'ya uzanan büyük yol üzerinde yer aldıkları ve oralarda özel haklar ve ayrıcalıklardan yararlandıkları için adımlarını bu yerlere doğru yöneltiyorlardı. Bunlar, kuzeyden ve güneyden gelen satıcı ve alıcıların birbirleriyle karşılaştıkları toplanma noktaları ve değişim yerleriydi. Birkaç hafta sonra, dışarıdan gelen müşterileri dağılıyor, ertesi yıla değin de geri dönmüyorlardı.

Olasılıkla -gerçekten de çoğu kez öyle olmuştur- bir panayır daha önceden ticaretle uğraşan bir grubun bulunduğu noktada yer alıyordu. Bunlar, birbirlerinin gelişimine yardımcı olmuş olabilirler; ama birbirlerinin gerçek varoluş nedeni oldukları öne sürülemez. Hiçbir zaman ayrıcalıklı bir pazarı, ya da çok geç tarihlere değin herhangi bir pazarı olmamış birkaç büyük kent adı verilebilir. Worms, Speyer ya da Mainz kentlerinde hiçbir zaman bir panayır yeri olmamıştır; Tournai'de ancak 1284'te, Lyden'de 1304'te, Ghent'te ise ancak onbeşinci yüzyılda bir panayır kurulmuştur. Bu nedenle, coğrafî koşulların elverişliliği, buna ek olarak da bir kasaba ya da kale-kentin varlığının, bir tüccar kolonisinin oluşması için temel koşul olduğu gerçektir.

Bu tür bir koloninin gelişmesinden daha az yapay birşey olamaz. Ticaretin temel gereksinimleri -ulaşım kolaylığı ve güvenlik- tüccar kolonisinin varlığını en doğal bir biçimde açıklar. Daha iyi yöntemlerin insanın Doğa'ya egemen olmasına; iklim ve toprak koşullarının sakıncalarına karşın, varlığını Doğa'ya kabul ettirmesine olanak verdiği daha ileri bir dönemde, girişim ruhu ve kazanç dürtüsü her yerde kasabalar kurulmasına kuşkusuz olanak verirdi. Ama, toplumun, içinde geliştiği fiziksel koşulları aşmak için yeterli gücü henüz kazanmadığı bir dönemde, bu apayrı bir sorundu. Doğal olarak, toplum kendini bu koşullara uydurmuş ve yaşamı onlara uygun olarak düzenlemiştir. Kısaca, ırmakların akışını dağların elverişliliği ve vadilerin yönü ne ölçüde belirliyorsa Ortaçağ kentlerini de o ölçüde fiziksel çevrenin belirlediği bir olgudur.

Avrupa'da ticaretin canlanması, onuncu yüzyıldan sonra hız kazandıkça, kasabalarda ya da kale-kentlerin eteğinde kurulan tüccar kolonileri aralıksız gelişmişti. Ekonomik canlılığın etkisiyle nüfusları arttı. Daha başlangıçta kendini gösteren gelişim, onüçüncü yüzyılın sonuna değin düzenli bir biçimde sürdü. Başka açık bir yol yoktu. Doğal olarak, uluslararası trafiğin odak noktalarının bu etkinliğe katkısı oldu: tüccarların çoğalması da doğal olarak ilk yerleştikleri yerlerin tümünde sayılarının artmasına yol açtı; çünkü bu yerler ticaret yaşamına en elverişli yerlerdi. Bu yerler, tacirleri ötekilerden daha önce kendilerine çekmişlerse, bunun nedeni meslek gereksinimlerini ötekilerden daha iyi karşılamalarıydı. Bu nedenle, bu durum, genel bir kural olarak, bir bölgede en büyük ticaret kentlerinin aynı zamanda en eski kentler olduğu gerçeğini tam anlamıyla doyurucu bir biçimde açıklamaktadır.

Bu ilkel tüccar grupları konusunda merakımızı giderecek yeterli bilgiden yoksunuz. Onuncu ve onbirinci yüzyıl-

lara ait tarihçiler toplumsal ve ekonomik olgulara karşı tam anlamıyla ilgisiz kalmıştır. Yalnız keşiş ve rahiplerce yazılmış olan bu metinler, olayların önem ve değerini, doğal olarak, Kilise'yi etkileyen savaşların ve siyasal çatışmaların yazılmasını bir yana bırakamazlardı; ama anlayamadıkları ve sempati duymadıkları kent yaşamının başlangıçlarını kaydetmek sıkıntısına katlanmaları için neden yoktu.[4] Rastgele birkaç değinme, bir karışıklık ya da ayaklanma dolayısıyla bölük pörçük birkaç açıklama -tarihçi bununla yetinmek zorundadır. Orada burada, seyrek olarak, ruhban sınıfının dışında birkaç amatör yazardan bir ölçüde önemli bir bilgi edinebilmek için onikinci yüzyıla gitmemiz gerekir. Harita ve kayıtlar, bu bilgi yoksulluğunu belli bir ölçüde gidermektedir. Ancak, bunların da başlangıç dönemine ilişkin olanları gerçekten çok azdır. Bu harita ve kayıtlar, ancak onbirinci yüzyılın sonlarına doğru olaylara daha çokça ışık tutmaya başlar. Birinci elden -başka bir deyişle, kasabalılarca yazılıp bir araya getirilen- kaynaklara gelince, onikinci yüzyıl sonundan önce bunlara rastlanmamaktadır. Bu nedenle, elde bir-iki kaynak olsa da, bunları bir yana bırakmak; kökenlerle ilgili olan bu incelememizde, sık sık çıkarsama (istidlâl) ve varsayımlara başvurmak gerekir.

Kasabaların yavaş yavaş kalabalıklaşmasına ilişkin ayrıntılar elimizde yoktur. Buralara gelen ilk tacirlerin, daha önceki halkın arasına nasıl yerleştikleri bilinmiyor. Çoğu kez, tarla ve bahçelere ayrılan boş alanları da içine alan kasabalar, başlangıçta bu tacirlere, çok geçmeden gereğinden çok sınırlandırılan bir yer sağlamış olsalar gerektir. Bunların çoğunda, onuncu yüzyıldan başlayarak, tacirlerin surlar dışında yerleşmeye zorlandıkları kesindir. Verdun'de, kente iki

4 Örneğin, tarihçi Gillis d'Orval, 1066'da, Liége Piskoposu tarafından Huy kasabasına tanınan haklardan söz ederken, bir iki noktaya değindikten sonra, "okuyucuyu sıkmamak için" geri kalanları suskuyla geçiştirmektedir. Bunu yaparken, kendileri için yazdığı kilise kamuoyunu düşündüğü açıktır.

köprüyle bağlanan surlarla çevrili kapalı bir yer *(negotiatorum claustrum)* yapmışlardır. Ratisbonne'da, "tüccarlar kenti" *(urbs mercatorum)*, piskoposluk kentinin yanı sıra yükseliyordu; aynı şey, Strasbourg ve başka yerlerde de görülüyor.[5] Cambrai'de, yeni gelenler, çevrelerini tahta bir çitle kuşatmışlar, bir süre sonra bunun yerini bir taş duvar almıştır. Marsilya'da, kentin çemberi, onbirinci yüzyılın başında genişletilmiş olsa gerektir. Bu örnekler kolayca çoğaltılabilir. Bunlar, Roma döneminden beri hiçbir büyüme göstermemiş olan eski kentlerin uğradıkları hızlı genişlemeleri kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kale-kentlerin kalabalıklaşması, kasabalarınkiyle aynı nedenlerden ileri geliyordu, ama çok başka koşullar altında gerçekleşti. Gerçekten de buralarda, boş olan araziye yeni gelenler sahip olmayacaklardı. Kale-kentler, duvarları çok sınırlı bir alanı çevreleyen müstahkem yerlerden başka birşey değildi. Bunun sonucu olarak, başlangıçta tüccarlar başka yer olmadığı için bu alanın dışında yerleşmeye itildiler. Kale-kentlerin yanı sıra, bir "dış-kent", başka bir deyişle, "banliyö" *(forisburgus, suburbium)* kurdular. Çağdaş metinlerde, bu banliyöden, onu bağlı bulunduğu feodal burg ya da "eski burg" *(vetus burgus)*'dan ayırmak için, "yeni kent" *(novus burgus)* diye söz edilmektedir. Hollanda ve İngiltere'de, bu dış-kenti belirlemek için yapısına çok uygun düşen bir kelime kullanılıyordu: *portus*.

Roma İmparatorluğu'nun yönetimle ilgili söz dağarcığında, deniz limanına değil, mallar için istifleme yeri ya da aktarma noktası olarak kullanılan kapalı yerlere *portus* deniyordu. Kelime, hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramaksızın Merovenj ve Karolenj dönemlerine geçti. Bu kelimenin kullanıldığı tüm yerlerin de su yolları üstünde bulundu-

5 Strasbourg'un eski belediye yasalarında, bu yeni topluluğa *"urbs exterior"* denmektedir. *"Urbs exterior"*, Latince "dış kent" anlamına gelir – ç.n.

ğu ve buralarda pazar vergileri toplandığı açıktır. Bu nedenle, buralar, ticaret işlemlerinin doğal akışı içinde, daha uzak bölgelere sevkedilecek malların yığıldığı karaya çıkma yerleriydi.[6]

Bir *portus* ile pazar ya da panayır yeri arasındaki ayrım çok açıktır: Pazar ve panayır yerleri, satıcı ve alıcıların belli aralıklarla biraraya geldikleri yerlerdi; oysa *portus*, sürekli bir alım-satım yeri, aralıksız bir gidiş-geliş merkeziydi. Yedinci yüzyıldan sonra, Dinant, Huy, Valenciennes ve Cambrai, *portus*'u olan yerlerdi; bunun sonucu olarak da, bu kentler aktarma noktalarıydı. Sekizinci yüzyıldaki ekonomik gerileme ve İskandinav istilâları doğal olarak bu kentlerin ticaretini yıktı. Eski *portus*'un yeni bir yaşam kazanması ya da Bruges, Ghent, Ypres, St. Omer ve başka yerlerde yeni *portus*'arm kurulması ancak onuncu yüzyılda oldu. Aynı tarihte, Anglo-Sakson metinlerinde, Latince *urbs* ve *civitas** sözcükleri ile eş anlamlı olarak kullanılan "port" sözcüğü ortaya çıkmaktadır: günümüzde bile, İngilizce konuşulan ülkelerde, kent adlarında, "port" terimine yaygın olarak rastlanmaktadır.

Ortaçağ'daki ekonomik canlanma ile kent yaşamının başlangıcı arasındaki sıkı ilişkiyi, hiçbir şey bundan daha açık olarak gösteremez. Bunlar birbirleriyle öylesine iç içe bir bağıntı içindeydi ki, bir ticarî yerleşmeyi belirten sözcük, Avrupa'nın büyük dillerinden birinde, kentin kendisini belirtmek için kullanılıyordu. Eski Hollandacada da buna benzer

---

6 Onikinci yüzyılda, sözcük, karaya çıkma yeri anlamım hâlâ koruyordu. *"Infra burgum Brisach et Argentinensem civitatem, nullus erit portus, qui vulge dicitur Ladstant,* nisi apud Brisach," H.G. Gengler, *Stadtrechtsaltertümer,* s. 44. (Latince portus sözcüğü, *porta* (kapı) sözcüğü ile bağıntılı olup, liman, sığınak anlamına gelir. Bkz. *Cassel's Latin-English, English-Latin Dictionary* – ç.n.)

(*) *Urbs,* surlarla çevrili kasaba ya da kent anlamına gelir. *Civitas* sözcüğü ise, yurttaşlık yahut yurttaşlar topluluğu, devlet anlamında kullanılıyordu. Bkz. *Cassel's Latin-English, English-Latin Dictionary* – ç.n.

bir örneğe rastlanır. Bu dilde, *poort* ve *poorter* sözcüklerinin her ikisi de, birincisi "kasaba", ikincisi de "kasabalı" anlamında kullanılmaktadır.

Onuncu ve onbirinci yüzyıllarda sık sık sözü edilen, Flandr ve komşu bölgelerdeki kale-kentlerin eteğinde yer alan *portus*'un, tüccar gruplarından oluştuğu kesinlikle kabul edilebilir. Ermişlerin, konuyu ele alan tarihlerinde ya da yaşamöykülerinde yer alan bazı bölümler, pek ayrıntılı olmasa da, bu noktada kuşkuya yer bırakmamaktadır. 1060 yılı dolaylarında, olayların görgü tanığı olan bir keşiş tarafından yazılan garip Miracula St. Womari söylentisini burada anmak yeterli olacaktır. Burada, alay halinde Ghent'e gelen bir rahip grubu sözkonusudur. Halk, "kaynaşan arılar gibi" onları karşılamaya gider. Kutsal ziyaretçilerini, önce kalenin sınırları içinde yer alan St. Pharailde Kilisesi'ne götürürler. Ertesi gün, kısa bir süre önce *portus*'ta yapılmış olan St. John the Baptist Kilisesi'ne gitmek için oradan ayrılırlar. Bu nedenle, burada, farklı köken ve nitelikte iki yerleşim merkezinin yan yana bulunduğu bir durumun sözkonusu olduğu görülmektedir. Biri, eskisi, bir kale; daha sonraki ise bir alım-satım yeri olup, birincisinin yavaş yavaş ikincisi tarafından emilmesiyle bu iki öğenin birbiriyle kaynaşmasından da kent doğmuştur.

Daha ilerlemeden önce, konumları ticaret merkezlerine dönüşmelerine elverişli olmayan kasaba ve kale-kentlerin yazgısını da dikkate almak yerinde olacaktır. Hollanda dışına çıkmadan, gösterilebilecek tipik örnekler, Térouanne ya da Stavelot, Malmédy, Lobbes vb. manastırlarının dolaylarında kurulan kale-kentlerdir. Tarıma ve dirlik örgütüne dayalı Ortaçağ uygarlığında, bütün bu yerler, zenginlik ve etkinlikleriyle tanınmışlardı. Ancak, büyük ulaşım yollarından çok uzakta olduklarından, ekonomik canlanmadan etkilenmemişler; verimlilik kazanmamışlardı. Ekonomik can-

lanmanın esinlediği serpilip gelişmenin ortasında, taşlı toprağa düşen tohumlar gibi kısır kalmışlardır. Hiçbiri, yarı-kırsal pazar-kasaba durumunun ötesine geçememiştir.[7] Bundan başka, kentin evriminde, kasaba ve kale-kentlerin genellikle yalnızca yardımcı bir işlevi olduğunu göstermek yerinde olmaz. Kentlerin doğuşuna tanık olan toplumsal düzenden çok farklı bir toplumsal düzene kendini uydurmuş olan bu kasaba ve kale-kentler, kentleri kendi kaynaklarından yaratma yeteneğine sahip değildiler. Deyim yerindeyse, bunlar ticarî etkinliğin billurlaşma noktalarıydılar. Bu onların kendi içinden kaynaklanmamış; konumları elverişli olduğunda kendilerine dışarıdan gelmiştir. Rolleri temelde edilgin bir roldü. Kentlerin gelişim tarihinde, ticarî banliyöler, feodal kale-kentlerden oldukça daha büyük bir önem taşıyordu. Etkin öğe, *suburbium* (banliyö; dış-kent) olup, ileride görüleceği gibi, ekonomik canlanmanın sonucundan başka birşey olmayan belediye yaşamının yenilenmesinin açıklanması burada yatar.[8]

Tüccar gruplarının çarpıcı bir özelliği, onuncu yüzyıldan başlayarak aralıksız büyümeleridir. Bu bakımdan eteklerinde yer aldıkları kasaba ve kale-kentlerin içinde bulundukları devinimsizlikle çok büyük bir çelişki gösteriyorlardı. Sürekli olarak kendilerine yeni sakinler çekiyorlardı. Durmadan büyüyor, gittikçe daha geniş bir alan kaplıyorlardı; öyle ki birçok yerlerde, onikinci yüzyılın başlangıcına değin, evle-

7 Roma döneminde önemli yönetim merkezleri olan Kuzey Galya'daki Bavai ve Tongres kasabalarıyla ilgili olarak da aynı gözlemi yapabiliriz. Bir su yolu üstünde yer almadıkları için ticarî canlanmadan yararlanmamışlardır. Bavai, dokuzuncu yüzyılda ortadan kalkmış; Tongres ise, hiçbir önem taşımaksızın günümüze değin kalmıştır.

8 Doğal olarak, evrimin her kentte tıpatıp aynı olduğu öne sürülmemektedir. Tüccarların yaşadıkları *suburbium*, her yerde, Flaman kentlerinde olduğu gibi, ilk kale-kentlerden böylesine açıkça ayrılmış değildir. Yerel koşullara göre göçmen tüccarlar ve zanaatçılar, kolonilerini değişik biçimlerde oluşturmuşlardır. Burada, ancak konunun belli başlı çizgileri belirtilebilir.

rinin çevresinde yer aldığı eski kale-kentleri dört bir yandan kuşatmış bulunuyorlardı. Onikinci yüzyılın başından sonra, onlar için yeni kiliseler kurmak gerekli oldu. Çağdaş metinler, Ghent'te, Bruges'de, St. Omer'de ve birçok başka yerlerde bu kiliselerin çoğu kez varlıklı tüccarların girişimiyle yapıldığından söz ederler.[9]

Dış-kentin düzenlenişi ve durumu hakkında, elde kesin ayrıntılar bulunmadığından, ancak genel bir fikir edinilebilir. Bununla birlikte, ilk tip, genellikle çok basitti. Doğal olarak, sözkonusu yerin yakınından geçen bir ırmağın kıyısında kurulan bir pazarı vardı. Burası, açık araziye açılan kapılara doğru yönelen yolların *(plateae)* kavşak noktasıydı. Çünkü, tüccar dış-kentinin en belirgin özelliklerinden biri olan savunma tesisleriyle kuşatılmıştı.

Bu savunma tesisleri, kuşkusuz, prenslerin ve Kilise'nin çabalarına karşın, şiddet ve soygunculuğun yaygın olarak sürdüğü bir toplumda mutlak bir zorunluluktu. Karolenj İmparatorluğu'nun dağılmasından ve İskandinav istilâlarından önce, monarşi, kamu güvenliğini güvence altına almakta oldukça başarılı olmuş; bunun sonucu olarak da, o zamanın *portus*'ları, ya da en azından bunların çoğunluğu, kalelerle sağlamlaştırılmamış olarak kalmıştı. Ancak dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, surların koruması dışında, kişisel malların güvenliği için artık hiçbir güvence yoktu. 845-856 yılına ait bir ayrıcalık belgesi, zenginlerin ve kalan birkaç tüccarın kasabalara sığındıklarını açıkça belirtmektedir. Ticaretin yeniden gelişmesi her tür eşkıyanın dikkatini öylesine çekiyordu ki, ticaret merkezleri bunlara karşı yeterli bir koruma sağlamak için büyük bir gereksinim duydular. Tüccarlar silahlı olmadıkça kara-

9 1042'de, St. Omer'deki kentlilerin kilisesi, büyük bir olasılıkla, kendisi de bir kentsoylu olan Lambert adında biri tarafından yaptırılmıştır. A. Giry, *Histoire de St. Omer*, Paris 1877, s. 369.

yollarına çıkmayı göze alamadıkları gibi, topluca barındıkları yerleri de bir tür kale durumuna dönüştürdüler. Kasaba ya da kale-kentlerin eteklerinde kurdukları yerleşim yerleri, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Amerika ve Kanada'daki kolonilerde yaşayan göçmenlerin yaptıkları kaleler ve bitişik evlerle yakın bir paralelliği akla getirir. Tıpkı onlar gibi, bu yerleşim yerleri de, genel olarak, üstünde kapılar olan ve bir hendekle çevrili, tahtadan yapılma sağlam bir çitle korunuyordu. Bu ilk kentsel savunma tesislerinin ilginç bir anısı, uzun süre hanedan armalarında görülen, bir kentin bir tür dairesel çitle simgelendirilmesi alışkanlığında süregelmiştir.

Kuşkusuz bu kaba kereste çitlerin beklenmedik saldırıları önlemekten başka bir amacı yoktu. Haydutlara karşı bir güvenlik sağlıyordu; ancak düzenli bir kuşatmaya karşı koyamazdı.[10] Savaş zamanında, düşmanın kendi amaçları bakımından yararlanmasını önlemek için, burayı terkederek yakmak gerekiyordu; öte yandan, bir kasaba ya da kale-kentin daha sağlam olan kalesine sığınılıyordu. Tüccar kolonilerinin artan zenginliği, onlara saldırıya karşı koyabilecek güçte, yanlarında kuleleri bulunan sağlam taş duvarlar yaparak güvenliklerini daha çok sağlamlaştırma olanağı sağladı. Bundan böyle, kendi içlerinde müstahkem mevki durumuna geldiler. Böylece, merkezlerinde yer alan eski feodal ya da piskoposluk kentleri tüm varoluş nedenlerini yitirdiler. Yavaş yavaş, artık işe yaramaz olmuş duvarları yıkılmaya bırakıldı. Bu duvarlar evlere dayanak oluyor; yeni sokaklara yer açmak için yıkılıyordu. Çoğu kez, kasabalar, artık kendileri için boş bir sermayeden başka bir anlam taşımayan bu kaleleri kont ya da piskopostan satın alarak yıkıyor, kapsadıkları yerleri yapı yığınlarına dönüştürüyorlardı.

10 Onikinci yüzyılın başında, Bruges'de kasaba hâlâ odundan yapılmış çitlerle korunuyordu.

Bu nedenle, Ortaçağ kentlerinin temel niteliğinin açıklaması, tüccarların duydukları güvenlik gereksiniminde yatmaktadır. Bu kentler müstahkem mevkilerdi. O dönemde duvarları olmayan bir kasaba düşünmek olanaksızdı. Bu, kasabaları köylerden ayıran bir nitelikti. Hiçbirinin yoksun olmadığı bir hak, ya da, o zamanın deyimiyle, bir *ayrıcalıktı*. Üstünde, kentin tepesinde duvarlı bir tacın yer aldığı armalar, burada da gerçekliğe tam bir uygunluk göstermektedir.

Ancak, duvarlar, yalnızca kentin simgesi değildi; halkı nitelemek için kullanılmış olan, bugün de kullanılan isim buradan gelmektedir. Müstahkem mevki olması nedeniyle, kasaba bir kale-kent olmuştur. Ticaret merkezi, yukarıda görüldüğü gibi, onu "eski kent"ten ayırmak için "yeni kent" diye nitelendiriliyordu. Bu nedenle de, burada yaşayanlar en geç onbirinci yüzyılın başında, "kentsoylu" (burjuva, *burgenses*) adını almıştır. Bu sözcüğün bilinen ilk kullanılışı, Fransa'da, 1007 yılında olmuştur. Daha sonra, 1056'da, St. Omer'de yeniden ortaya çıkmaktadır; bundan sonra, 1066 yılında Moselle bölgesinde, Huy'da bol bol rastlanan bu sözcük, bu bölge aracılığıyla imparatorluğa geçmiştir. Bu nedenle, "burjuva" sözcüğünü alanlar, daha büyük bir olasılıkla kendilerini nitelemek için bu sözcüğü yaratanlar, "yeni kale-kentte", başka bir deyişle, "tüccar kale-kenti"nde oturanlar olmuştur. Bu sözcüğün, "eski kale-kent"te yaşayanları belirtmek için hiçbir zaman kullanılmadığını görmek ilginçtir. Bunlar, *castellani* ya da *castrenses* diye biliniyorlardı. Bu da, kent halkının kökenlerinin ilk kalelerin eski halkı arasında değil, ticaretin buralara getirdiği ve onbirinci yüzyılda onları özümlemeye başlayan göçmen halk arasında aranması gerektiğinin bir başka ve özellikle önemli kanıtıdır.

Kentsoylu (burjuva) adı, hemen yaygın olarak kullanılmaya başlanmadı. Bunun yanı sıra, *cives* (yurttaş) sözcüğü, eski geleneğe uygun olarak hâlâ kullanılıyordu. İngiltere ve

Flandr'da, *poortmanni* ve *poorters* sözcüklerine de rastlanır. Bu sözcüklerin her ikisi de, Ortaçağ sonlarında artık kullanılmaz olmakla birlikte, başka yerlerde *portus* ve "yeni kalekent" arasında kurulmuş olan özdeşliği en iyi biçimde doğrulamaktadır. Dar anlamda, bunlar tek ve aynı şey olup, *poortmannus* ve *burgens* arasında dilin gösterdiği benzer anlamlılık, bu nokta daha önce yeterince kanıtlanmış olmasaydı, yeterli kanıt olurdu.

Ticaret merkezlerindeki bu ilk orta sınıfı tanımlamak oldukça güçtür. Bu sınıfın yalnızca bundan önceki bölümde sözü edilen gezgin tüccarlardan oluşmadığı açıktır. Bunların yanı sıra, az ya da çok sayıda, malların taşınması, gemilerin donanımı, araba, fıçı ve sandıkların yapımı, ya da tek sözcükle, ticaretin yürütülmesi için tüm gerekli yan işlerde çalışan insanları da kapsıyordu. Sonuç olarak, tüm komşu bölgelerden, meslek edinmek için, yeni doğmakta olan kente insanlar geliyordu. Kentsel nüfusun, kırsal nüfusu kesin ve belirgin biçimde kendine çekişi, onbirinci yüzyılın başında açıkça kendini göstermektedir. Nüfus yoğunluğu arttıkça, bunun dolaylı etkisi de artmıştır. Bu nüfusun, günlük yaşamını sürdürebilmesi için, yalnızca belli bir sayıda değil, aynı zamanda çeşidi gittikçe artan becerilere sahip işçilere gereksinim vardı. O zamana değin kasaba ve kale-kentlerin sınırlı gereksinimleri için yeterli olan az sayıdaki zanaatkârlar, artık yeni gelenlerin çoğalan gereksinimlerini karşılayamıyorlardı. Bu nedenle, en vazgeçilmez meslek üyelerinin -fırıncılar, biracılar, kasaplar, demirciler vb.- dışarıdan gelmesi gerekiyordu.

Ancak, ticaretin kendisi de sanayi için bir uyarıcı güç olmuştur. Ülkenin sanayi bulunan her bölgesinde, ticaretin bu sanayii önce kente çekmek, sonra da orada yoğunlaştırmak için başarılı bir çabası olmuştur.

Flandr, bu bakımdan en öğretici örneklerden biridir. Kelt döneminden beri ülkede kumaş yapımcılığı ticaretinin bü-

yük ölçüde yürütüldüğü daha önce belirtilmişti. Üretim usulleri ve Roma yöntemlerinin korunması sayesinde köylüler burada düzenli ve kârlı bir dışsatım ticaretinin temelini oluşturacak nitelikte kumaş dokuyorlardı. Kasaba tüccarları bundan yararlanmaktan geri kalmadılar. Onuncu yüzyılın sonlarında İngiltere'ye kumaş gönderiyorlardı.[11] Çok geçmeden, yerli yünün kusursuz niteliğini öğrenerek, bu yünleri kendi denetimleri altında geliştirebilecekleri Flandr'da dokutma yollarını aradılar. Böylece, kendilerini işveren durumuna getirdiler ve doğal olarak kırsal bölgelerin dokumacılarını kentlere çektiler.[12] Bu dokumacılar, bundan sonra kırsal niteliklerini yitirerek tüccarların hizmetinde basit işçiler durumuna geldiler.

Nüfus artışı doğal olarak sanayi yoğunlaşmasına yaradı. Yoksullar yığın yığın, ticaretin gelişimiyle orantılı olarak gelişen kumaş yapımcılığının günlük ekmeklerini güvence altına aldığı kasabalara akın ettiler. Bununla birlikte, bu kasabalardaki durumları içler acısıydı. İşgücü piyasasında birbirleriyle sürdürdükleri yarışma, tüccarlara, onlara çok düşük ücret ödeme olanağı veriyordu. En eskisi onbirinci yüzyıla kadar giden eldeki bilgiler, bunları, eğitimden yoksun, hoşnutsuz, kaba saba bir aşağı sınıf olarak göstermektedir. Sanayi yaşamının kışkırttığı ve onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda Flandr'da alabildiğine korkunç boyutlara ulaşan toplumsal çatışmaların tohumu, daha kent evrimi döneminde atılmıştı. Böylece, sanayi ve emek arasındaki çelişkinin, orta sınıf kadar eski olduğu ortaya çıkmaktadır.

Eski kırsal sanayi hızla ortadan kalktı. Bu sanayiin, düşük fiyatlarla işleyen, daha ileri yöntemlerden yararlanan ve bol

11 Bkz. yukarıda IV. Bölüm.

12 "Vita Macarii", *Monumenta Germaniae Historica*, c. XV, s. 616'da, komşu bölgelerdeki mülk sahiplerinin yünlerini oraya getirdiklerinden söz ettiğine göre, Ghent daha onbirinci yüzyılda önemli bir dokuma merkezi olsa gerektir.

bol hammaddeyle beslenen kent sanayii ile yarışması olanaksızdı. Tüccarlar, dışarıya sattıkları malların niteliğini iyileştirmekte gecikmediler. Kumaşların dokunduğu ve boyandığı işlikleri (atölye) örgütleyip kendileri yönettiler. Onikinci yüzyılda dokumalarının üstünlüğü ve renklerinin güzelliğiyle, Avrupa pazarlarında rakipsizdiler. Boyutlarını da geliştirdiler. Kırsal bölge dokumacılarının daha önceleri yaptıkları eski dört köşe "pelerinler" *(pallia)*'in yerini, yapımı, daha ekonomik ve taşınması daha kolay olan 30x60 arşın boyutlarında kumaş parçaları aldı.

Böylece, Flandr kumaşları en çok aranan ticaret mallarından biri oldu. Dokuma sanayiinin kasabalarda yoğunlaşması, Ortaçağ sonuna değin, bu kasabaların başlıca gelişim kaynağı olmuş ve bunları, en belirginleri Douai, Ghent ve Ypres olan gerçek anlamda büyük yapım merkezlerine dönüştürmüştür.

Dokumacılık, Flandr'da egemen sanayi olmasına karşın, doğal olarak bu ülkeyle sınırlı olmaktan çok uzaktı. Fransa'nın birçok kuzey ve güney kasabalarıyla İtalya ve Ren Almanya'sının birçok kasabaları da başarılı bir biçimde dokumacılıkla uğraşıyorlardı. Kumaş, öteki mamul ürünlerin hepsinden daha çok, Ortaçağ ticaretinin temelini oluşturuyordu. Maden işlemeciliği, çok daha az önem taşıyordu. Bu sanayi hemen hemen tümüyle, belli kentlerin, özellikle Belçika'da Dinant'ın, zenginliklerini borçlu oldukları pirinç işlemeciliği ile sınırlıydı. Ancak, sanayiin niteliği başka bakımlardan ne olursa olsun, her yerde, Flandr'da böylesine erken bir tarihte işlerliği olan yoğunlaşma yasasına boyun eğiyordu. Her yerde, kentsel gruplar ticaret sayesinde kırsal sanayii kendilerine çekiyorlardı.[13]

13 Onbirinci yüzyılda, "Miracula Sancti Bavonis", *Monumenta Germaniae Historica*, c. XV, s. 594, Ghent'te *"laici qui ex officio agnominabantur coriarii"*den söz ediyordu. Bu zanaatkârların oraya dışarıdan gelmiş olduklarına kuşku yoktur.

Dirlik ekonomisi döneminde, küçük büyük her tarım merkezi kendi gereksinimlerini olabildiğince büyük ölçüde kendisi karşılıyordu. Nasıl her köylü kendi evini ya da gereksediği eşya yahut araç gereci kendi elleriyle yapıyorsa, büyük toprak sahibi de malikânesinde zanaatçı köleler bulunduruyordu. Geri kalan gereksinimleri de, gezici satıcılar, Yahudiler, uzun aralıklarla pazarlardan geçen tek tük tüccarlar karşılıyorlardı. Bunlar, Rusya'nın birçok bölgesinde bugün hâlâ varlığını sürdüren, ya da en azından çok yakın tarihlere değin varolan koşullara çok benzer koşullar altında yaşıyorlardı. Kasabaların, kırsal nüfusa her türlü sanayi ürünlerini sunmaya başlamasıyla bütün bunlar değişti. Bu durum, yukarıda belirtildiği gibi, orta sınıflarla kırsal nüfus arasında bir mal değişimi sonucunu doğurdu. Kasaba halkının gereksinimini karşılayan zanaatçılar, kırsal sınıflarda başka güvenilir müşteriler buldular. Kasaba ve kırsal bölgeler arasında kesin bir işbölümü oldu. Kırsal bölgeler, kendilerini yalnızca tarıma, kasabalar sanayi ve ticarete adadılar; bu durum, Ortaçağ'ın toplumsal düzeni boyunca sürdü. Bu arada, bu durumun, köylülerden çok daha fazla orta sınıfların yararına olduğu belirtilmelidir.

Bu nedenle de, kasabalar, büyük bir güçle çabalarını bu durumu güvence altına almaya yönelttiler. Kırsal bölgelerde sanayi başlatmaya yönelik her girişimin karşısına çıkmaktan geri kalmadılar. Varlıklarını güvence altına alan tekeli kıskançlıkla korudular. Ekonomik gelişmeyle artık bağdaşmaz olan bu tekelci tutumdan vazgeçmeye ancak modern çağın doğuşunda razı oldular.

Çift yönlü etkinliği -ticaret ve sanayi- yukarıda özetlenen orta sınıflar, ancak zaman ilerledikçe üstesinden gelebildikleri sayısız güçlüklerle karşılaştılar. Yerleştikleri kasaba ve kale-kentlerde, onlara yer sağlamak için hiçbir önlem alınmamıştı. Buralarda başlangıçta bir huzursuzluk nede-

ni oldular; olasılıkla da, çoğu kez istenmeyen kişiler olarak karşılandılar. Her şeyden önce, toprak sahipleriyle anlaşmaya varmak zorunda kaldılar. Toprağa sahip olan ve orada adalet dağıtan, bazan rahip, bazan bir manastır, bazan da bir kont ya da senyördü. Çoğu kez, *portus* ya da "yeni kalekentin" yer aldığı, birkaç yargı organı ve derebeyliğin yargı alanına giriyordu. Tarım amacına yöneltilmiş olan bu alanlar, yeni göçmenlerin gelişiyle hemen yapı yerlerine dönüştü. Bu toprakların sahiplerinin, bu durumdan kazanç sağlayabileceklerini görmeleri için belli bir zaman geçmesi gerekliydi. Önceleri alışkanlıklara ters düşen ya da geleneksel düşünceleri sarsan bir yaşam biçimi sürdüren bu yerleşimlerin ortaya çıkışının yarattığı tedirginlikten özellikle rahatsızlık duydular.

Hemen çatışmalar ortaya çıktı. Yeni gelen yabancıların kendilerine uygun olmayan çıkar, hak ve alışkanlıkları değerlendirmeye hiç de eğilimli olmayışları nedeniyle bu çatışmalar kaçınılmazdı. Elden geldiğince iyi bir biçimde onlara yer açılması gerekiyordu; sayıları arttıkça da, başkalarının haklarına daha büyük bir cüretle el uzattılar.

1099'da, Beauvais'de, ruhanî meclis, değirmenlerin işlevlerini yerine getirmelerini önleyecek bir biçimde ırmağın akışını engelleyen kumaş boyacılarına karşı dava açmak zorunda kaldı. Başka yerlerde, piskopos ya da manastırlar, zaman zaman kent-soylularla toprak anlaşmazlıklarına düştüler. Ama isteseler de, istemeseler de, sonunda uzlaşmaya varmak zorundaydılar. Arras'ta, St. Vaast manastırı, böyle bir anlaşmazlık sonucunda ekili topraklarından vazgeçerek bunları parsellemek zorunda kaldı. Ghent ve Douai'de, buna benzer durumlar oldu. Eldeki bilgilerin azlığına karşın, bu tür düzenlemelerin çok yaygın olduğunu varsaymak gerekir. Günümüzde bile, sokak adları, birçok kentlerde, başlangıçtaki tarımsal niteliklerini anımsatır. Örneğin, Ghent'-

te, başlıca anayollardan biri, hâlâ "Tarla Sokağı" (Veldstraat) adını taşır; onun yakınında da, "Çiftlik Alanı" (*place du Kouter*)[14] yer alır.

Mülk sahiplerinin çokluğuna karşılık, toprakların bağlı olduğu yönetim biçimleri çeşitliydi. Kimileri, toprak vergisi ve zorunlu işgücüne; kimileri, "eski kale-kent"in sürekli garnizonunu oluşturan şovalyelerin geçimini sağlamaya yönelik yükümlere; kimileri de kale komutanı, piskopos ya da baş yargı görevlisinin yetkesi altında bir yasal temsilci tarafından toplanan resimlere bağlıydı. Özetle, her şey, ekonomik örgütün, siyasal örgüt gibi, tümüyle toprak mülkiyetine dayandığı bir dönemin damgasını taşıyordu. Buna, taşınmaz malın devri sırasında, bir alışkanlık olarak alınan ve alım-satımı olanaksız kılmasa da, görülmemiş derecede karmaşık bir duruma getiren vergi ve formaliteler ekleniyordu.

Bu koşullar altında, tüm ağırlığıyla kendisine dayanan çıkar çevrelerinin yükünü taşıyagelen toprak, ticarî işlemlerde rol oynayamıyor, bir piyasa değeri kazanamıyor ya da kredi temeli oluşturamıyordu.

Yargı yetkisinin birden çok elde oluşu, zaten böylesine çapraşık olan bir durumu daha da karmaşıklaştırdı. Gerçekten de, kentsoyluların işgal ettikleri toprağın bir tek senyöre ait olduğu durumlar seyrekti. Toprağın aralarında bölüşüldüğü maliklerin her birinin taşınmaz mal konusunda tek yetkili olan derebeylik mahkemesi vardı. Buna ek olarak, bu mahkemelerin bazıları, büyük ya da küçük davalara da bakıyorlardı. Yetki karışıklığı, yargı karışıklığını daha da ağırlaştırıyordu. Sonuç olarak, aynı insan, sorunun borç, cinayet ya da yalnızca toprak mülkiyeti oluşuna göre, aynı zamanda birkaç mahkemeye bağlıydı. Bunun yarattığı güç-

14 Kasabalardaki taşınmaz malların durumu için bkz. G. Des Marez, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du Moyen-âge et specialement en Flandre*, Ghent, 1898. Kent arazisinin serbest bırakılmasıyla ilgili atıf birinci yüzyılın başlangıcına aittir.

lükler bu mahkemelerin tümünün kasabalarda toplanmayışı ve kimi zaman bunlara başvurmak için uzun yolculuklara çıkma gereği nedeniyle daha da artıyordu. Bundan başka, bu mahkemeler, uyguladıkları hukuk bakımından olduğu kadar, yapıları bakımından da birbirlerinden farklıydılar. Derebeylik mahkemelerinin yanı sıra, hemen hemen her zaman kasabada ya da kale-kentte kurulmuş daha eski bir yaşlılar kurulu da vardı. Piskoposluk bölgesindeki kilise mahkemesi, yalnızca kilise hukukuyla ilgili sorunlara değil, halef olma hakkı, medenî durum, evlilik vb.'ye ilişkin sorunları gözönünde tutmaksızın, bir ruhban sınıfı üyesini ilgilendiren hemen hemen tüm davalara bakıyordu.

Bireylerin durumuna bir bakış, karmaşıklığın daha da büyük olduğunu göstermektedir. Kentin oluşumu biçimlendikçe bireylerin durumunda her türlü çelişki ve derecelere rastlanıyordu. Gerçekten de, hiçbir şey bu yeni doğmakta olan orta sınıf kadar tuhaf olamazdı. Tüccarlar, yukarıda görüldüğü gibi, *de facto,* yani fiilen özgür kişilerdi. Ancak, iş bulma umuduna kapılarak kasabalara akın eden çok büyük sayıda göçmenler için durum aynı değildi. Bunlar hemen hemen her zaman yakın kırsal bölgelerin yerlileriydiler. Bu nedenle de medenî durumlarını saklayamıyorlardı. Kaçtıkları arazinin beyi kolayca onları arayıp kimliklerini ortaya çıkarabilirdi; kendi köylerinden kimseler kasabaya geldiklerinde onlara rastlıyorlardı. Ana-babaları biliniyordu, bu nedenle de, toprak kölesi olarak doğdukları açıktı; çünkü toprak köleliği kırsal sınıfın genel durumuydu. Bu yüzden de, tüccarların gerçek medenî durumları bilinmediği için yararlanabildikleri özgürlük iddiasında bulunmak bunlar için olanaksızdı. Böylece, zanaatçıların çoğunluğu da, içinde doğdukları toprak köleliği durumunu sürdürüyorlardı. Kuşkusuz, bunların yeni toplumsal durumları ile geleneksel yasal durumları arasında bir uyuşmazlık

vardı. Artık köylü olmaktan çıkmışlardı; ama köleliğin kırsal nüfusa vurduğu ilk damgayı silemiyorlardı. Bunu örtbas etmeye kalkışacak olsalar, gerçek onlara kabaca hatırlatılıyordu. Derebeylerinin onlar üstünde hak iddia etmesi yeterliydi; beyin ardısıra kaçmış oldukları derebeyliğe dönmek zorundaydılar.

Tüccarlar da dolaylı olarak toprak köleliğinin haksızlıklarına içerliyorlardı. Evlenmek istediklerinde, seçtikleri kadın hemen hemen her zaman köle sınıfına mensup oluyordu. Yalnızca en zenginleri, borçlarını ödedikleri bir şovalyenin kızıyla evlenmek onuruna erişebiliyordu. Ötekiler için, bir toprak kölesiyle birleşmek, çocukların köleliği sonucunu doğuruyordu. Örf ve âdet hukuku, gerçekten de, *partus ventrem sequitur** ilkesine dayanarak, çocuklara annenin yasal durumunu tanıyordu; bu ilkenin aileler için yarattığı anlamsız sonuçları tasarlamak kolaydır. Evlilik, köleliğin ailelerde yeniden ortaya çıkmasına yol açtı. Böylesine çelişik bir durum kaçınılmaz olarak kin ve çatışmalar yarattı. Eski hukuk, kendisinin uyarlanmadığı bir toplumsal düzene kendini zorla kabul ettirmeye çalışırken, sonunda karşı konulmaz bir biçimde bir reform gerektiren açık saçmalık ve haksızlıkların ortaya çıkmasına yol açtı.

Öte yandan, orta sınıf büyüyüp güç kazandıkça, soylu sınıf yavaş yavaş gerileyerek bu sınıf karşısında gücünü yitirdi. Kasaba ya da kale-kentlerde yerleşmiş olan şovalyelerin, bu eski kalelerin önemini yitirmesinden sonra buralarda yaşamaları için hiçbir neden kalmamıştı. En azından Avrupa'nın kuzeyinde, kasabalardan ayrılarak kırsal bölgelere çekilme yönünde kesin bir eğilim belirdi. Yalnızca İtalya'da ve Fransa'nın güneyinde soylular kasabalarda yaşamayı sürdürdüler.

(*) "Cenin, ana rahmini izler". Yani çocuğun hukuksal durumu anneninkine göre belirlenir – ç.n.

Bu olgu, bu ülkelerde, Roma İmparatorluğu geleneklerinin ve belli bir ölçüde belediye örgütünün korunmasıyla açıklanmalıdır. İtalya ve Provence kentleri, yönetim merkezleri oldukları toprakların öylesine yakın bir parçası olmuşlardı ki, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllardaki ekonomik gerileme döneminde bu topraklarla başka yerlerle olduğundan daha sıkı ilişkiler sürdürmemezlik edemezlerdi. Toprakları ülkenin dört bir yanına dağılmış olan soylular ise, Fransa, Almanya ya da İngiltere'deki soyluların belirleyici özelliği olan bu kırsal niteliği kazanmamışlardı. Kasabalarda oturuyor, topraklarından sağladıkları gelirlerle geçiniyorlardı. Buralarda, Ortaçağ'ın ileri döneminde, günümüzde Toscana'nın birçok eski kentlerine öylesine güzel bir görünüm kazandıran kuleleri yapmışlardır. Bunlar, eski toplumun çok güçlü bir biçimde izini taşıdığı kentli damgasından kendilerini arındırmamışlardır. Bu nedenle, soylu sınıfla orta sınıf arasındaki çelişki, İtalya'da, Avrupa'nın geri kalan bölgelerinden daha az çarpıcı görünmektedir. Ticaretin canlanma döneminde, Lombardiya kentlerinde yaşayan soylular, tüccarların işiyle bile ilgilenmişler ve gelirlerinin bir bölümünü ticaret girişimlerine yatırmışlardır. Böylece, belki de, İtalyan kentlerinin gelişimi, kuzeydeki kentlerinkinden çok derin bir biçimde ayrılmaktadır.

Bu kentlerde, orada burada, orta sınıf toplumunun ortasında yolunu şaşırmışçasına bir şovalye ailesine rastlayışımız tam anlamıyla kuraldışı bir durumdur. Onikinci yüzyılda soyluların kırsal bölgelere göçü hemen hemen her yerde tamamlanmıştı. Bununla birlikte, bu, hâlâ çok az anlaşılabilen bir gelişme olup ileride yapılacak araştırmaların konuyu daha çok aydınlatacakları umulmaktadır. Bu arada, onüçüncü yüzyılda gelirlerinin azalmasının ardından soyluların uğradıkları ekonomik bunalımın, bunların kasabalarda ortadan kalkmasında etkin olmaktan geri kalmadığı varsayıla-

bilir. Soylular topraklarını kentsoylulara satmayı çıkarlarına uygun buldular; çünkü bu toprakların, üstünde yapı yapılmasına elverişli arsalara dönüştürülmesi, onların değerlerini çok büyük ölçüde artırıyordu.

Ruhban sınıfının durumu, orta sınıfın kasaba ve kale-kentlere akışıyla kendini duyuracak ölçüde değişmemiştir. Bu akış, ruhban sınıfı için bazı elverişsiz durumlar yaratmasının yanı sıra, bazı yararlar da sağlamıştır. Piskoposlar, yeni gelenlerin varlığı karşısında yargı ve toprak haklarına dokunulmaması için savaşım vermek zorunda kaldılar, manastır ve kilise meclisleri, arazi ya da ekili topraklarında ev yapılmasına izin vermeye zorlandılar. Kilise'nin alışmış olduğu ataerkil ve dirlik esasına dayalı yönetim biçimi, birdenbire, başlangıçta bir tedirginlik ve güvensizlik dönemine yol açan iddia ve gereksinimlerle uğraşmak zorunda kaldı.

Ancak, öte yandan, bunları dengeleyecek şeyler de eksik değildi. Kentsoylulara devredilen topraklardan alınan kira ya da vergiler, verimliliği gittikçe artan bir gelir kaynağı oluşturuyordu. Nüfus artışı, vaftiz, evlilik ve ölümler dolayısıyla elde edilen ek gelirlerde de artış sağlıyordu; bağışlardan sağlanan kazanç durmadan artıyordu; tüccarlar ve zanaatçılar yıllık ödentiler karşılığında bir kiliseye ya da manastıra bağlanan kardeşlik dernekleri kuruyorlardı. Nüfusun artmasıyla orantılı olarak yeni kilise bölgelerinin ortaya çıkışı, laik din adamlarının sayısını ve kaynaklarını artırdı. Buna karşıt olarak, onbirinci yüzyılın başlangıcından sonra, manastırlar kasabalarda ancak çok olağanüstü durumlarda kurulmuştur. Gereğinden çok gürültülü ve hareketli olan bu yaşama kendilerini uyduramıyorlardı; bundan başka, artık gerekli yan hizmetleriyle birlikte büyük bir dinsel yapıyı barındıracak yer bulma olanağı da kalmamıştı. Onikinci yüzyıl boyunca Avrupa'da büyük bir hızla yayılan Sarnıççılar Tarikatı, yalnızca kırsal bölgelerde örgütlendi.

Rahipler ancak daha sonraki yüzyılda kasabalara döneceklerdi. Buralara gelip yerleşecek olan dilenci rahipler, Fransisken ve Dominikenler, yalnızca dinsel tutkunun yöneldiği yeni doğrultudan ileri gelen normal bir gelişme değildi. Bunların öne sürdükleri yoksulluk ilkesi, o zamana değin manastır yaşamını destekleyen dirlik örgütünden kopmalarına yol açtı. Manastır sistemini kent ortamına çok uygun buluyorlardı. Kentlilerden sadakadan başka birşey istemiyorlardı. Uçsuz bucaksız, sessiz, kapalı yerlerin ortasında kendilerini soyutlayacak yerde, manastırlarım sokaklar boyunca yapıyorlardı. Tüm kaynaşmalara, aynı zamanda tüm yoksunluklara katılıyorlar, ruhanî yöneticileri olmayı hak ettikleri zanaatçıların tüm beklentilerini anlıyorlardı.

VII. Belediye Kurumları

Kentler, oluşum dönemlerinde kendilerini olağanüstü karışık bir durumda buldular. Her tür sorunlarla karşı karşıyaydılar. İçlerinde, birbirleriyle kaynaşmayan ve iki ayrı dünyanın tüm çelişkilerini ortaya koyan iki halk yan yana yaşıyordu. Eski dirlik örgütü, tüm gelenekleri, tüm görüşleri, bu örgütten doğmuş olmasa da, onun damgasını taşıyan tüm düşünceleriyle; ansızın karşısına çıkan, çıkarlarına aykırı, uyum sağlayamadığı ve daha en başından karşı çıktığı gereksinim ve beklentilerle boğuşmak zorunda kaldı. Bu savaşımda yenik düşmüşse, bu, elinde olmaksızın ve yüz yüze gelinmesi kaçınılmaz olan yeni koşullardan doğmuştur; bu koşulları doğuran nedenler, derin, karşı konulmaz, bundan ötürü de etkilerini kaçınılmaz olarak duyuran nedenlerdi.

Nüfus artışı ve ticaretin yayılması gibi insan isteklerinden çok az etkilenen olguların sonuçlarını önlemek olanaksızdı. Belki de, toplumsal düzende otorite sahibi olanlar, çevrelerinde olup biten değişikliklerin önemini değerlendiremiyorlardı. Eski düzen başlangıçta durumunu koruma yollarını

aradı. Ancak daha sonra, genellikle de çok geç, kendini yeni koşullara uydurmaya çalıştı. Her zaman olduğu gibi değişiklik birdenbire ortaya çıkmadı. Daha doğal itici güçlerle açıklanması gereken bir karşı çıkışı, sık sık yapıldığı gibi, "feodal zorbalığa" ya da "papazların kendini beğenmişliğine" yormak doğru olmayacaktır. Ortaçağ'da olan, o zamandan bu yana sık sık olan şeydir. Kurulu düzenden yararlananlar, belki de çıkarlarını güvence altına almaktan çok, toplumun korunması için onlara vazgeçilmez göründüğünden bu düzeni koruma eğilimindeydiler.

Bundan başka, bu toplumsal düzeni orta sınıfların kabul ettikleri de unutulmamalıdır. Bunların istemleri ve toplumsal programları diye adlandırabileceğimiz şey, hiçbir biçimde bu düzenin ortadan kaldırılmasım amaçlamıyordu; prenslerin, ruhban sınıfının ve soyluların ayrıcalık ve yetkesini olağan sayıyordu. Yalnızca, varlıkları için gerekli olduğundan, yerleşik düzeni ortadan kaldırmak değil, basit ödünler sağlamak istiyorlardı. Bu ödünler, onların kendi gereksinimleriyle sınırlıydı. İçinden çıktıkları kırsal nüfusun gereksinimlerine tam anlamıyla ilgisizdiler. Kısaca, toplumdan kendilerine sürdürdükleri yaşam biçimine uygun bir yer ayırmasını istiyorlardı yalnızca. Devrimci değildiler; şiddete başvurmuşlarsa bunun nedenini yönetime karşı duydukları nefret değil, yalnızca karşı tarafı isteklerini kabul etmeye zorlamaktı.

Programlarındaki belli başlı noktaların kısaca gözden geçirilmesi, vazgeçilmez bir en az'ın (asgarînin) ötesine geçmediklerini göstermeye yetecektir. İstedikleri, her şeyden önce, tüccar ya da zanaatçıların gidip-gelme, diledikleri yerde yaşama, kendilerinin ve çocuklarının derebeylik otoritesince korunmasına olanak sağlayacak olan kişisel özgürlüktü. Bundan sonra, kentsoyluları birden çok yargılama kurulundan ve eski hukukun, onların toplumsal ve

ekonomik etkinliğine uyguladığı biçimci yöntemden doğan güçlüklerden kurtaracak bir özel mahkemenin kurulması geliyordu. Daha sonra, kentte, güvenliği sağlayacak olan bir "barış"m yani bir ceza yasasının oluşturulması geliyordu. En sonra da, ticaret ve sanayi, toprak mülkiyeti ve toprak edinme ile hiç bağdaşmayan yükümlerin ortadan kaldırılması geliyordu. Sonuç olarak, istedikleri, az ya da çok genişletilmiş siyasal özerklik ve yerel özyönetimdi.

Bütün bunlar, tutarlı bir bütün oluşturmaktan ve kuramsal ilkelere dayalı olmaktan çok uzaktı. Hiçbir şey, ilk orta sınıfların zihnine, insan ve yurttaş hakları kavramından daha uzak değildi. kişisel özgürlük de doğal bir hak olarak iddia edilmiyordu. Yalnızca, sağladığı yararlardan ötürü isteniyordu. Bu öylesine doğrudur ki, örneğin, Arras'ta, tüccarlar pazar resmi bağışıklığından yararlanmak için, bu bağışıklığın tanındığı St. Vast Manastırı'nın köleleri olarak sınıflandırılmalarını istemişlerdir.

Orta sınıfların katlandıkları düzene karşı doğrudan doğruya giriştikleri ilk eylem ancak onbirinci yüzyılın başında yer aldı. Bundan sonra çabaları aralıksız sürdü. Değişikliklere, tersine dönmelere rağmen, reform hareketi, gerektiğinde yoluna çıkan direnişi kırarak duraksamaksızın ilerlemiş ve onikinci yüzyılda, kasabalara, anayasalarının temelini oluşturacak olan başlıca belediye kurumlarını sağlamakla sona ermiştir.

Her yerde girişimi ele alan ve olayları yönetenler, tüccarlar olmuştur. Bundan doğal bir şey de olamazdı. Bunlar, kent nüfusunun en hareketli, en etkin öğesi olup çıkarlarıyla çatışan ve kendilerine duydukları güveni ortadan kaldıran bir duruma gittikçe daha büyük bir sabırsızlıkla katlanıyorlardı. Bunların oynadıkları rol, eski düzene son veren siyasal devrimde üstlendiği role benzetilebilir. Her iki durumda da değişimin en dolaysız olarak ilgilendirdiği top-

lumsal grup, direnişin önderliğini üstlenmiş ve yığınlarca izlenmiştir. Yeniçağ'da olduğu gibi, Ortaçağ'da da demokrasi, kendi programlarını halkın karşı beklentilerine dayandıran bir avuç seçkin kişinin yol göstericiliğinde ortaya çıkmıştır.

Piskoposluk kentleri ilk savaşım alanı oldu. Bu olguyu piskoposların kişiliğine yormak kesin bir yanılgı olur. Tersine, birçokları, kamu yararına kaygılarını açıkça ortaya koymakla sivrilmişlerdir. Halkın yüzyıllar boyu anısını sakladığı üstün yöneticiler, piskoposlar arasında hiç de az değildi. Örneğin, Liége'de, Notger (972-1018), bölgede bozguncu davranışlarda bulunan haydut baronların şatolarına saldırdı ve kenti daha sağlıklı kılmak ve müstahkem mevkilerini daha da pekiştirmek için Meuse ırmağının bir kolunun akış yönünü değiştirdi.

Cambrai, Utrecht, Köln, Worms, Mainz ve Almanya'nın birkaç kentinde benzer örnekler kolaylıkla verilebilir. Bu kentlerde, atama yetkisi savaşımına değin, imparatorlar, zekâlarıyla olduğu kadar enerjileriyle de ün kazanmış piskoposları atamaya çalışıyorlardı.

Ancak, piskoposlar görevlerinin bilincine vardıkça, uyruklarının istemlerine karşı yönetimlerini daha çok savunmak ve onları otoriter, ataerkil bir yönetim altında tutmak için çaba harcamak zorunda kaldılar. Bundan başka, ellerinde tinsel ve dünyasal gücün birbirine karışması, her ödünün onlara, Kilise'ye karşı bir tehlike olarak görünmesine yol açtı. İşlevlerinin onları sürekli olarak kentlerinde yaşamak zorunda bıraktığı ve aralarında yaşadıkları kentsoyluların özerkliğinin kendileri için yaratacağı güçlüklerden haklı olarak korktukları da unutulmamalıdır. Son olarak, Kilise'nin ticarete çok az anlayış gösterdiğini daha önce görmüştük. Bu anlayışsız tutum, doğal olarak, Kilise'yi, tüccarların ve onların ardında gruplaşan kimselerin istekle-

rine karşı sağırlaştırmış, onların gereksinimlerini anlamasını engellemiş ve gerçek güçleri hakkında yanlış bir izlenim yaratmış olsa gerektir. Bundan da, yanlış anlamlar, çatışmalar ve çok geçmeden, onbirinci yüzyıl başlangıcından sonra, kaçınılmaz olayla sonuçlanacak olan açık bir düşmanlık doğdu.[1]

Hareket, Kuzey İtalya'da başladı. Burada ticaret yaşamı daha eskiydi; bunun siyasal sonuçları da daha erken ortaya çıktı. Ne yazık ki, bu olaylara ilişkin çok az ayrıntı bilinmektedir. Kilise'nin o sıralarda karşılaştığı güçlüklerin, bu olayların hızlanmasını hemen hemen hiç geciktirmediği kesindir. Kasaba halkı, ruhban sınıfının kötü alışkanlıklarına karşı savaş açan, papazlık makamının alınıp satılmasına ve papazların evlenmelerine karşı çıkan ve laik otoritenin papalık yararına Kilise yönetimine karışmasını suçlayan rahip ve papazların yanında tutkuyla yer aldı. Böylece, imparator tarafından atanan ve bu yüzden de durumları tehlikeye düşen piskoposlar kendilerini bir direnişle karşı karşıya buldular; mistisizm, tüccarların istekleri ve sanayi işçilerinin yoksulluğundan doğan hoşnutsuzluk, bu direnişte birleşiyor ve birbirlerini karşılıklı olarak güçlendiriyorlardı. Soyluların bu kaynaşmaya katıldıkları kesindir; çünkü bu, onlara piskoposluk egemenliğini silkip atmak fırsatını veriyordu. Böylece, kentsoyluların -tutucuların, düşmanlıklarını nitelemek için kullandıkları küçümseyici deyimle, *pataren*'lerin-* ortak davalarını benimsediler.

1057'de, daha o zaman Lombardiya kentlerinin kraliçesi

---

1 İngiliz ruhban sınıfında da, orta sınıfa karşı, Alman ve Fransız ruhban sınıfındaki aynı düşmanlıkla karşılaşıyoruz.

(*) İtalyanca *patarini*, Almanca *patarener*, ayaktakımı anlamına gelir. Başlangıçta sözcüğün aşağılayıcı bir anlamı vardı. 11. yüzyılda Milano'da halka dönük, dinsel nitelikte soylulara karşı demokratik bir reform hareketine girişenler kendilerine bu adı vermişlerdi. 12. yüzyılda bunlara rastlanmıyor. Bkz. *Brock Haus, "pataria"* maddesi, s. 178 ve 179 – ç.n.

olan Milano, başpiskoposa karşı açıkça başkaldırmıştı. Atama yetkisi savaşımıyla ilgili olaylar doğal olarak karışıklıkların yayılmasına yol açtı ve bunlara, papanın davasının imparatorun davasına üstün gelişiyle orantılı olarak, başkaldıranların gittikçe daha çok yararına olan bir yön verdi. Piskoposların onayı ile ya da zora başvurularak, "konsül" unvanı taşıyan yüksek görevliler atandı ve kasabaların yönetimiyle görevlendirildi. Bu konsüllerin belki ilki değil, ama ilk sözü edileni 1080 yılında Lucca'da ortaya çıkmıştır. Bu kentte, 1068 yılı gibi erken bir tarihte, bir "komün mahkemesi"nin bulunduğuna ilişkin belge vardır. Kent özerkliğinin belli başlı özelliği olan bu mahkemelerin aynı tarihte birçok başka yerlerde de bulunduğuna kuşku yoktur. Milano konsüllerinden 1107'den önce söz edilmemekle birlikte, bunların ortaya çıkışı kesinlikle çok daha erken olmuştur. Kendilerinden ilk kez söz edilmesinden bu yana, konsüller, kent yöneticilerinin ayırıcı görünümünü taşıyorlardı. Bunlar, çeşitli toplumsal sınıfların *-capitanei, valvassores* ve *cives-* atanıyorlar ve *communio civitatis*'i, yurttaşlar topluluğunu temsil ediyorlardı.

Bu memuriyetin en tipik özelliği yıllık oluşuydu; bu bakımdan da, yalnızca derebeylik düzeninde görülen yaşam boyu görevlerle tam bir çelişki oluşturuyordu. Görev yerlerinin bu yıllık niteliği, bu görevlerin seçime dayalı oluşunun sonucuydu. İktidarı ele geçirirken kent halkı, onu kendi atadığı temsilcilere vermişti. Böylece, seçimle aynı zamanda denetim ilkesi de sağlamlaştırılmış oluyordu. Belediye demokrasisi, ilk örgütlenme girişimlerinden başlayarak, gereğince işleyebilmesi için gerekli araçları da yaratmış ve o zamandan bu yana izlenmekte olan yola duraksamadan ayak basmıştır.

"Konsüllük" çok geçmeden İtalya'dan Provence kentlerine yayılmıştır; bu, orta sınıfın duyduğu gereksinimleri tam

anlamıyla karşıladığının açık kanıtıdır. Marsilya'da onikinci yüzyılın başında, ya da en azından 1128'e değin konsüller vardı; daha sonra onlara Arles ve Nimes'de rastlıyoruz; ticaret ve ardı sıra getirdiği siyasal dönüşüm bir yerden bir yere ilerledikçe, "konsüllük" de yavaş yavaş Fransa'nın güneyine yayıldı.

İtalya'dakiyle hemen hemen aynı zamanda, Flandr ve kuzey Fransa bölgesinde belediye kurumları ortaya çıktı. Bu ülke Lombardiya gibi güçlü bir ticaret alanı olduğu için bunda şaşılacak birşey yoktur. Bu konuda bilgi kaynakları daha bol ve daha kesindir. Bu kaynaklar, olayların akışını oldukça doğru bir biçimde izleme olanağı sağlamaktadır.

Burada, sahnede yer alan yalnızca piskoposluk kentleri değildir. Gerçi, yapısının incelenmesi büyük bir önem taşıyan topluluklar bu kentlerin duvarları arasında oluşmuştur; ama bunların yanı sıra başka etkinlik merkezleri de gözlemlenmektedir. Bunların en eskisi ve en iyi bilineni, Cambrai'dir.

Onbirinci yüzyıl boyunca bu kent çok iyi gelişmişti. Eski kasabanın yanıbaşında, 1070 tarihinde bir duvarla çevrilmiş olan bir ticaret yörekenti oluşmuştu. Bu yörekentin halkı, piskoposun ve onun kale komutanının yetkisine güçlükle katlanıyordu. Gizli gizli başkaldırmaya hazırlandıkları sırada, 1077 yılında Piskopos II. Gerard, imparatorun elinden atama belgesini almak için görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Daha yola çıkar çıkmaz, halk kasabanın en varlıklı tüccarlarının yönetiminde ayaklandı, kale kapılarını ele geçirdi ve komünü ilân etti. Ramihrdus adında bir reformcu-papaz, piskoposu, papazlık unvanını satın almakla suçlayarak, halkın yüreğinde, aynı dönemde Lombardiya'daki *patarens*'leri harekete getiren mistisizmi canlandırmış; bunun üzerine zanaatçı ve dokumacılar kavgaya daha büyük bir tutkuyla atılmışlardır. İtalya'da olduğu gibi, dinsel coş-

ku, halkın siyasal istemlerine güç kattı ve genel bir coşkunluk içinde komün, and içilerek onaylandı.

Cambrai'deki bu komün, Alpler'in kuzeyinde bilinen tüm komünlerin en eskisidir. Komünün, hem bir savaşım örgütü, hem de kamu güvenliğinin bir aracı olduğu anlaşılıyor. Gerçekte, piskoposun dönüşünü beklemek ve onunla karşılaşmaya hazırlanmak gerekliydi. Birlikte davranma zorunluluğu vardı. Herkes, aralarında dayanışma kurmaya and içti; savaşın eşiğinde and içerek kurdukları bu birlik, ilk komünün temel niteliğini oluşturuyordu.

Ancak, bu komünün başarısı geçici oldu. Piskopos haberi alır almaz geri döndü ve yetkesini bir süre için yeniden kurmayı başardı. Bununla birlikte, Cambraililer'in deneyi taklit edilmekte gecikmedi. Cambrai komününün kuruluşunu izleyen yıllarda, Kuzey Fransa kasabalarının çoğunluğunda, 1080 dolaylarında St. Quentin'de, 1099 dolaylarında Beauvais'de, 1108-1109 yıllarında Noyon'da, 1115'te Laon'da komünler kuruldu. Başlangıç döneminde orta sınıf ve piskoposlar sürekli bir düşmanlık içinde ve açık savaşın eşiğinde yaşıyorlardı. Kendi haklarına eşit ölçüde inanmış olan bu tür düşmanlar arasında ancak kuvvet etkin olabilirdi. Chartreslı Ives, piskoposlara gerilememelerini ve kentsoylulara şiddet tehdidi altında vermiş oldukları sözleri geçerli saymamayı öğütledi. Nogentli Guilbert ise; kölelerin, otoriteden kaçmak ve en yasal hakları ortadan kaldırmak için efendilerine karşı kurdukları, şu "musibet komün"lerden, küçümseme ve korku karışımıyla söz etmiştir.

Bununla birlikte, her şeye karşın, komünler varlıklarını koruduular. Yalnızca sayısal çokluğun sağladığı güce sahip olmakla kalmıyorlardı: Fransa'da, IV. Louis'nin saltanatıyla başlayarak yitirdiklerini yeniden kazanmaya başlayan hükümdarlık, onların davasına ilgi duyuyordu. Tıpkı, Alman imparatorları ile çatışmalarında, papaların Lombardiya *pa-*

tarens'lerine dayanmaları gibi, onikinci yüzyılda Capet sülâlesinden gelen hükümdarlar da orta sınıfların çabalarından yana oldular.

Komünlere siyasal bir ilke atfetmek belki de sözkonusu olamaz. İlk bakışta, tutumları çelişkilerle dolu görünmektedir. Ancak, kasabalardan yana tutum alma yolunda genel bir eğilim uyandırdıkları gerçektir. Monarşinin çıkarı, açıkça yüksek feodalizmin düşmanlarını desteklemeyi gerektiriyordu. Derebeylerine karşı ayaklanmalarında istek ve amaçlar ne olursa olsun, krallığın ayrıcalığı yararına savaşan bu orta sınıflara, olanaklar elverdikçe, doğal olarak onlara karşı yüküm altına girmeksizin, yardım sağlanıyordu. Çatışan taraflar için kralı hakem olarak kabul etmek, onun üstünlüğünü tanımak demekti. Kentsoyluların siyaset sahnesine girmesi, sözleşmeye dayanan Feodal Devlet ilkesinin, Monarşik Devlet otoritesi ilkesinin yararına gücünü yitirmesi sonucunu doğurmuştur. Krallığın bunu hesaba katmaması ve istemeksizin kendi yararına çalışmış olan komünlere karşı iyi niyetini göstermek için her fırsattan yararlanmaması olanaksızdı.

Fransa'nın kuzeyindeki, belediye kurumlarının başkaldırısı sonucu ortaya çıkan piskoposluk kentlerini "komün" adıyla nitelendirirken, bunların ne önemini, ne de özgünlüğünü abartmamak yerinde olur. Komün-kentlerle öteki kentler arasında öze ilişkin herhangi bir ayrım olduğunu öne sürmek için hiçbir neden yoktur. Bu kentler birbirinden yalnızca arızî nitelikleriyle ayrılırlar. Temelde yapıları aynıydı, gerçekte ise tümü de eşit bir biçimde komündüler. Hepsinde de, kentsoylular, tüm üyelerinin birbirlerine karşı sorumlu oldukları ve ayrılmaz parçalarını oluşturdukları bir topluluk, bir *universitas,* bir *comunitas* ve bir *communio* meydana getiriyorlardı. Özgür kılınmasının kökeni ne olursa olsun, Ortaçağ kentleri, yalnızca bireylerin toplamın-

dan oluşmuyordu; kendisi de bir birey, ama kolektif bir birey, bir tüzel kişiydi. Komünlerden yana, dar anlamda, bütün söylenebilecek olan şey; kurumların birbirinden ayrı oluşu, piskoposun ve kentsoyluların haklarının açıkça birbirinden ayrılması ve kentsoyluların haklarını güçlü bir toplu örgütlenmeyle güvence altına almak için uğraşmalarıdır. Ama bütün bunlar komünlerin doğmasında ağır basan koşullardan ileri gelmiştir. Başkaldırı niteliğindeki bileşimlerinin izlerini korusalar bile, bundan, bu kentlere kentlerin bütünü içinde özel bir yer ayrılması gerektiği sonucu çıkarılamaz. Komünün yalnızca barışçı bir evrimin işareti olduğu yerlere oranla, bu kentler arasında yer alan belirli kentlerin daha az yaygın haklara ve daha az tamamlanmış bir yargı gücüne ve özerkliğe sahip oldukları bile söylenebilir. Kimi zaman yapıldığı gibi, "kolektif derebeylikler" adını yalnızca bu kentler için kullanmak açık bir yanılgıdır. İleride, tam anlamıyla gelişmiş tüm kentlerin bu tür derebeylikler olduklarını göreceğiz.

Bu nedenle, belediye kurumlarının ortaya çıkışında, şiddet, temel etkenlerden biri olmaktan çok uzaktı. Ruhban sınıfından olmayan bir prensin boyunduruğu altındaki kentlerin çoğunluğunda, bu kentlerin gelişimi, genellikle, kuvvete başvurma gereksinimi olmaksızın gerçekleşmiştir. Bu durumu, ruhban sınıfından olmayan prenslerin siyasal özgürlüğe karşı gösterdikleri iyi niyete yormak da gerekmez. Öte yandan, piskoposu kentlilere karşı çıkmaya iten dürtüler, prensler için hiçbir zaman önem taşımıyordu. Ticarete karşı hiçbir düşmanlık göstermemişlerdi; tersine, ticaretin iyi sonuçlarını görüyorlardı. Ticaret, topraklarında gidiş-gelişi artırmış, bu olgu nedeniyle de, vergi gelirleri ve gittikçe artan para gereksinimini karşılamak zorunda kalan darphanelerin etkinliğini artırmıştır. Başkent olarak belli bir yerleri olmadığı ve sürekli olarak topraklarında dolaştıkları için,

kasabalarında ancak seyrek aralıklarla yönetimleri konusunda çatışmaları için hiçbir neden yoktu. Onikinci yüzyılın sonuna varmadan gerçek bir başkent sayılabilecek tek kent olan Paris'in özerk bir belediye anayasası elde etmeyi başaramaması kendine özgü bir durumdur. Ancak, Fransa kralını, olağan ikametgâhını denetim altında bulundurmaya zorlayan çıkar, kralın yerleşikliği ölçüsünde gezginci olan dükler ve kontlar için sözkonusu değildi. Son olarak, bu prensler, kentsoyluların, kale komutanlarının güçlerini ellerinden almalarını bütün bütün hoşnutsuzlukla karşılamıyorlardı; çünkü bu kale komutanları kalıtımsal bir sınıfa dönüşmüşler, güçleri, soylular için bir tedirginlik nedeni olmuştu. Kısaca, aynı dürtüler, tıpkı Fransa kralı gibi, bunların da, buyrukları altındakilerin durumunu zayıflatan bu eğilimlere olumlu açıdan bakmalarına yol açıyordu. Bununla birlikte, kentsoylulara sistemli bir biçimde yardım ettiklerini gösteren belgeler yoktur. Genellikle, onların işlerine karışmamakla yetiniyorlar, tutumları hemen hemen her zaman iyicil bir tarafsızlık oluyordu.

Hiçbir bölge, katıksız laik bir çevrede belediyenin kökenlerini incelemeye Flandr'dan daha iyi bir olanak sağlayamaz. Kuzey Denizi ve Zelanda Adaları'ndan Normandiya sınırlarına dek uzanan bu büyük ülkede piskoposluk kentleri önem ve zenginlik bakımından hiçbir zaman ticaret ve sanayi kentlerinin düzeyine ulaşamamışlardır. Piskoposluk bölgesi Yser havzasından oluşan Térouanne, yarı-kırsal bir köydü; öyle de kaldı. Manevî yetki alanları ülkenin geri kalan bölümüne dek uzanan Arras ve Tournai, ancak onikinci yüzyılda değerlendirilebilecek ölçüde gelişmişlerdir. Tersine, onuncu yüzyıl boyunca etkin tüccar topluluklarının biraraya geldikleri Ghent, Bruges, Ypres, St. Omer, Lille ve Douai kentleri, belediye kurumlarının doğuşunu açık seçik olarak göstermektedirler. Öylesine ki, bu kentlerin tümü de

aynı biçimde örgütlenmiş ve aynı özelliklere sahip olduklarından, her birinin kendi adına bize sağladığı bilgiler genel bir görünüm oluşturacak biçimde güvenle biraraya getirilebilir.

Bütün bu kentlerin ayırıcı özelliği önce, çekirdeklerini oluşturan merkez bir kale-kentin çevresinde örgütlenmiş olmalarıdır. Bu kale-kentin eteklerinde, tüccarların ve daha sonra bunlara eklenen özgür ya da köle zanaatçıların oturdukları ve onbirinci yüzyıldan sonra dokuma sanayiinin yoğunlaştığı bir *portus* ya da "yeni kent" yer alıyordu. Kale komutanının yetkesi kale-kenti olduğu kadar *portus*'u da kapsıyordu. Göçmenlerin oturdukları az ya da çok önemli sayılabilecek toprak parçaları manastırlara, diğerleri ise Flandr kontuna aitti. Yaşlılar kurulu üyelerinden oluşan mahkeme, kale komutanının başkanlığında kale-kentte bulunuyordu. Bu mahkemenin başka alanlarda kente ilişkin hiçbir yetkisi yoktu. Bu mahkemenin yargı yetkisi, kale-kentin merkezini oluşturduğu, kale komutanının yetki alanının tümünü kapsıyordu. Mahkemeyi oluşturan üyeler aynı alan içinde oturuyorlar, kale-kente yalnız duruşma günlerinde geliyorlardı. Kilisenin yargı yetkisine giren bazı konular için piskoposluk bölgesindeki piskoposluk mahkemesine başvurmak gerekiyordu.

Gerek kale-kentte, gerek *portus*'ta oturanların çeşitli yükümlülükleri vardı. Arazi kirası, kale-kentin savunmasıyla görevlendirilmiş şovalyelerin bakım giderleri için parasal ya da aynî vergiler, kara ya da su yoluyla taşınan tüm mallardan alınan vergiler gibi.

Bütün bunlar, dirlik ve feodal rejimin doruğuna ulaştığı sıralarda ortaya çıkmış olup, uzun süreden beri yürürlükte bulunuyordu; tüccar nüfusunun yeni gereksinimlerine hiçbir biçimde uyarlanmış değildi. Kale-kentteki örgüt, kuruluşunda bu amaç gözetilmediğinden, yalnızca tüccar-

lara hizmet sağlamamakla kalmıyor, tam tersine, faaliyetleri de engelliyordu. Geçmişin kalıntıları, şimdiki zamanın gereksinimleri üstüne bütün ağırlıklarıyla abanıyordu. Yukarıda belirtilen ve yinelenmesi gereksiz olan nedenlerden ötürü, orta sınıf, hoşnut olmaktan çok uzaktı; özgürce gelişmek için gerekli reformların yapılmasını zorluyordu.

Bu reformlarda girişimi ele almak orta sınıfa düşüyordu; çünkü bu reformların gerçekleştirilmesi için ne kale komutanlarına, ne manastırlara ne de baronlara güvenebiliyorlardı. Ancak, *portus*'un halkı gibi ayrı tür kişilerden oluşan bir halkın ortasında bir grup insanın, yığınların denetimini ele alması ve bu yığınlara yön vermek için yeterli güce ve saygınlığa sahip olması gerekliydi. Onbirinci yüzyılın ilk yarısında tüccarlar kararlı bir biçimde bu rolü üstlendiler. Yalnız her kasabada en varlıklı öğeyi oluşturmakla kalmıyorlardı, aynı zamanda birlikten doğan güce de sahiptiler. Ticaretin gereksinimleri, yukarıda da görüldüğü gibi, tüccarları lonca ya da *hanse* adı verilen kardeşlik örgütleri -her türlü yetkeden bağımsız ve kendi yasalarını kendileri yapan özerk kuruluşlar- oluşturmaya zorlamıştır. Özgürce seçilen başkanlar, "dekan ya da *hanse* kontları" *(Dekanen, Hansgrafen),* gönüllü olarak kabul edilen bir disiplinin sürdürülmesini gözetiyorlardı. Meslekdaşlar, belli aralıklarla toplanıp içki içiyorlar, çıkarlarını tartışıyorlardı; onların katkılarıyla desteklenen bir hazine, kuruluşun gereksinimlerini karşılıyor; bir topluluk evi *(Gildhalle),* toplantı yeri hizmetini görüyordu. 1050 yıllarında St. Omer gild'i böyle bir dernekti; bu örnekten, aynı dönemde Flandr'ın tüm tüccar yerleşmelerinde büyük bir olasılıkla, buna benzer derneklerin varlığı çıkarılabilir.

Ticaretin gelişimi, içinde yer aldığı kasabaların örgütlenmesine öylesine sıkı sıkıya bağlıydı ki, gild üyeleri, hemen hemen otomatik olarak en ivedi gereksinimleri karşı-

lamakla görevlendirilmişlerdi. Kale komutanlarının, onların, açıkça görünen ivedi gereksinimleri kendi kaynaklarıyla karşılamalarını önlemeleri için hiçbir neden yoktu. Onların resmî komün yönetiminde "hazırlıksız" olarak yer almalarına izin veriyorlardı. St. Omer'de lonca ile kale komutanı Wulfric Rabel (1072-1083) arasında yapılan bir düzenleme, loncaya, kentsoyluların davalarına bakma yetkisi tanıyordu. Böylece, tüccar derneği, elinde hiçbir yasal belge olmaksızın, kendiliğinden doğmakta olan kentin örgütlenme ve yönetimine kendini adamıştı. Kamu gücünün yetersizliğini gideriyordu. St. Omer'de lonca, gelirlerinin bir bölümünü savunma tesisleri yapımına ve sokakların bakımına ayırıyordu. Komşuları olan öteki Flandr kasabalarının da aynı şeyi yaptıklarına kuşku yoktur. Lille kenti defterdarlarının tüm Ortaçağ boyunca korudukları "hanse kontları" adı, bu konuda başka belgeler olmadığından, bu kentte de, gönüllü tüccar kuruluşları başkanlarının, yurttaşların yararı için gild hazinesinden para çektiklerinin yeterli kanıtıdır. Audenarde'de, komün başkanı, ondördüncü yüzyıla değin *Hansgraf* adını taşıyordu. Tournai'de, onüçüncü yüzyılda bile, kentin maliyesi, *Charité St. Christophe*'un, yani tüccar loncasının denetimi altındaydı. Bruges'de, "hanse kardeşlerinin" katkıları, ondördüncü yüzyılda demokrasi devrimi sırasında ortadan kalkıncaya değin belediye hazinesini desteklemiştir.

Bütün bunlardan çıkarılan sonuç, açıkça, Flandr bölgesinde gild'lerin, kent özerkliğinin başlatıcısı olduklarıdır. Bu loncalar hiç kimsenin yerine getirme yeteneğine sahip olmadığı bir görevi kendiliklerinden üstlenmişlerdi. Resmî olarak, böyle davranmaya hiç hakları yoktu; müdahaleleri, yalnızca, üyeleri arasındaki uyumla, son olarak da, orta sınıf halkın toplu gereksinimlerini anlamalarıyla açıklanabilir. Onbirinci yüzyıl boyunca, lonca başkanlarının, her kasa-

bada komün görevlilerinin işlevlerini fiilen *(de facto)* yerine getirdikleri abartmaya kaçmaksızın öne sürülebilir.

Flandr kontlarını, kasabaların gelişmesi ve zenginleşmesiyle ilgilenmeye iten de kuşkusuz lonca başkanları olmuştur. 1043 yılında IV. Baldwin'in, St. Omer rahiplerinden sağladığı ayrıcalığa dayanarak kentsoylular kiliselerini yaptırdılar. Frizyeli Robert'in saltanatının (1071-1093) başında, o sıralarda oluşum halinde bulunan kentlere oldukça büyük sayıda, vergilerden bağışıklık, toprak bağışları, Kilise'nin yetkisini ya da askerlik görevi gereksinimlerini sınırlayan ayrıcalıklar tanındı. Kudüslü Robert, Aire kentine "özgürlükler" bağışladı ve 1111 yılında Ypres kentsoylularını yasal düellodan bağışık kıldı.

Bütün bunların sonucu olarak, orta sınıf yavaş yavaş kırsal bölge halkının ortasında ayrık ve ayrıcalıklı bir grup olarak yer aldı, ticaret ve sanayi ile uğraşan basit bir toplumsal gruptan, prenslik erkinin (iktidarının) tanındığı yasal bir gruba dönüştü. Bu yasal statünün kendisinden de, zorunlu olarak, bağımsız bir yasal örgüt ortaya çıkacaktı. Yeni hukuk, organ olarak yeni bir mahkemeye gereksinme duyuyordu. Kale-kentlerde toplanan ve yaşlılar kurulu üyelerinden oluşan eski bölge mahkemeleri, artık çağdışı olmuş ve onun için kurulmadığı bir topluluğun gereksinimlerine katı biçimciliğini uyarlayamayan bir töreye göre adalet dağıtıyorlardı. Bu mahkemeler, kentsoylular arasından seçilen üyelerinin onlara, isteklerini karşılamaya yeterli ve beklentilerine uygun bir adalet -onların *kendi* adaletleri olan bir adalet- sağlayabilen mahkemelere yerlerini bırakmak zorunda kaldılar. Bu önemli gelişimin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak söylenemez. Flandr'da yaşlılar kurulu üyelerinden oluşan bir mahkemeden -yani tek bir kente özgü bir mahkemeden- söz eden en eski belge 1111 yılına ait olup Arras'la ilgilidir. Ama, bu tür mahkemelerin, aynı dönemde

daha önemli yerler olan Ghent, Bruges ya da Ypres'de çoktan kurulmuş olduğu varsayımını önleyen hiçbir şey yoktur. Başka yerlerde durum ne olursa olsun, bu kesin yeniliğin Flandr'ın tüm kentlerinde ortaya çıktığına tanık olmuştur. 1127 yılında Kont İyi Şarl'ın öldürülüşü ardından ortaya çıkan karışıklıklar, kentsoyluların siyasal programlarını gerçekleştirmelerine tümüyle olanak verdi. Eyalet üstünde hak iddia eden Normandiyalı William ile daha sonra gelen Alsaslı Thierry, kentsoyluların davalarını desteklemek için onların isteklerini yerine getirdiler.

1127 yılında St. Omer'e tanınan statü, Flandrlı kentsoyluların siyasal programının hareket noktası sayılabilir. Bu statü, kenti, tüm içinde yaşayanlar için ortak bir özel hukuku, özel mahkemeleri ve tam bir komün özerkliği olan yasal bir bölge olarak tanıyordu. Onikinci yüzyıl boyunca başka statüler, eyaletin belli başlı tüm kentlerine benzer haklar tanıyordu. Bundan sonra, bu kentlerin durumu, yazılı belgelerle güvence altına alınmış ve resmen onaylanmıştır.

Öte yandan, kent statülerine abartmalı bir önem vermemeye de dikkat edilmelidir. Ne Flandr'da, ne Avrupa'nın diğer bölgelerinde bu statüler, kent hukukunu tümüyle kapsamıyordu. Bunlar, belli başlı ilkeleri saptamak, bazı temel ilkeleri biçimlendirmek, özellikle önemli birkaç uyuşmazlığa çözüm getirmekle kendi kendilerini sınırlandırıyorlardı. Çoğu zaman, bu statüler, özel koşulların ürünüydü ve yalnız, yapıldıkları zaman tartışma konusu olarak sorunları dikkate alıyorlardı. Bu statüler, örneğin, çağdaş anayasaların doğuşunda olduğu gibi, sistemli bir planlamanın ve yasal bakımdan ele alınmanın bir sonucu olarak kabul edilemezler. Orta sınıfların bunlara yüzyıllar boyu olağanüstü bir özenle bekçilik etmeleri, onları demir sandıklarda çifte kilit altında saklamaları ve hemen hemen boş inançlardan doğan bir saygıyla kuşatmalarının nedeni, bu statüle-

ri, özgürlüklerinin güvencesi saymalarıdır. Kentsoyluların bunları özenle korumaları, tüm haklarını kapsamalarından değil, çiğnendikleri zaman başkaldırmalarına gerekçe sağlamalarından ileri geliyordu. Bu statüler, deyim yerindeyse, onların haklarının iskeletinden başka birşey değildi. Her yerde sözleşmeler yapılıyor ve bunlar durmadan artan kabarık bir haklar, kullanımlar, yazısız ama gene de vazgeçilmez ayrıcalıklar yığını oluşturuyorlardı. Bu öylesine doğrudur ki, bazı statülerin kendileri, kent hukukunun gelişimini öngörmüşler ve onun bilincine varmışlardır. Tarihçi Galbert, Flandr Kontu'nun 1127 yılında St. Omer kentsoylularına, *"ut die in diem consuetudinarias leges suas corrigerent"*, yani, belediye yasalarını günden güne düzeltme yetkisini tanıdığını bildirmektedir. Bu nedenle de, kent hukuku, kent statülerinin kapsadıklarından daha çok şey kapsıyordu. Statüler yasanın yalnızca bazı bölümlerini belirliyordu. İçlerinde birçok boşluklar vardı; ne düzenle ne de sistemle ilgiliydiler. Bu statülerde, örneğin Roma Hukuku'nun, On İki Levha Kanunu'nun evrimiyle oluşması gibi, daha sonraki evrimlerin kaynaklandığı temel ilkeleri bulmayı beklememeliyiz.

Bununla birlikte, bu statülerin ilkelerini inceleyerek ve birini ötekiyle destekleyerek, bunların genel özelliklerinde, Ortaçağ'da, Batı Avrupa'nın değişik bölgelerinde onikinci yüzyıl boyunca gelişen kent hukukunun belirleyici niteliğini saptama olasılığı vardır. Amacımız yalnızca genel çizgiyi saptamak olduğundan, devletler hatta uluslar arasındaki farkları dikkate almaya gerek yoktur. Kent hukuku, örneğin feodalizm hukukuyla aynı nitelikte bir olgudur. Bütün halklarda ortak bir toplumsal ve ekonomik durumun sonucudur. Bölge bölge ele alındığında, kuşkusuz ayrıntılarda sayısız farklar vardır. Ama temelde kent yasası her yerde aynı olup, aşağıdaki bölümlerde konuyu yalnızca bu değiş-

meyen temel açısından ele alacağız.

Üstünde durmamız gereken ilk şey, kent hukukunun evrimini tamamladığı zaman bireyin durumunun ne olacağıdır. Bu durum, bir özgürlük durumuydu. Özgürlük, orta sınıfın gerekli ve evrensel bir niteliğidir. Bu açıdan, her kent bir "ayrıcalık" sağlamıştı. Kent duvarları içinde kırsal köleliğin tüm kalıntıları ortadan kalkmıştı. Servetin insanlar arasında doğurduğu farklar, hatta çelişkiler ne olursa olsun, medenî durum bakımından herkes eşitti. Bir Alman atasözü, "Kent havası özgür kılar" *(Die Stadtluft macht frei)* der. Bu gerçek, her yerde geçerliydi. Özgürlük, eskiden beri ayrıcalıklı bir sınıfın tekelindeydi. Kentler aracılığıyla, bir kez daha yurttaşın doğal bir niteliği olarak toplumda yerini almıştı. Bundan böyle, özgürlük kazanmak için kent toprağında yaşamak yeterli olmuştu. Kent sınırları içinde bir yıl bir gün yaşayan her köle, kesin bir hak olarak özgürlüğe sahip oluyordu: efendisinin, onun kişisel varlığı ve evi barkı üstündeki tüm hakları ortadan kalkıyordu. Doğumun çok küçük bir önemi vardı. Bebeğe beşiğinde vurduğu damga ne olursa olsun, kent atmosferinde bu damga siliniyordu. Başlangıçta yalnızca tüccarların *de facto* (fiilen) olarak yararlandıkları bu özgürlük şimdi *de jure* (hukuksal) olarak tüm kentlilerin ortak hakkı olmuştu.

Orada burada hâlâ bazı toprak kölelerine rastlanıyorsa da, bunlar kent nüfusunun üyeleri değildiler. Bu köleler, kent sınırları içinde kalan ve kent hukukuna bağlı olmaksızın eski durumun sürdürüldüğü küçük toprak parçalarının sahibi olan manastır ve derebeyliklerin kalıtım yoluyla geçen hizmetkârlarıydı. Kentli sözcüğü ile, özgür insan sözcükleri eşanlamlı olmuştu. Nasıl günümüzde özgürlük bir devletin yurttaşlık düzeyinden ayrılamayan bir nitelikse, Ortaçağ'da da özgürlük, bir kentin yurttaşlık düzeyinin ayrılmaz bir niteliğiydi.

Kişi özgürlüğü ile birlikte, kentte toprak özgürlüğü de gelişti. Gerçekten, toprağın serbestçe başkalarına devredilmesini önleyen ve bir kredi aracı olarak yararlanılmasını ve sermaye değeri kazanmasını engelleyen elverişsiz ve değişik yasalara göre, bir tüccar topluluğunda toprak boş kalamaz ve ticaretin dışında bırakılamazdı. Toprağın kent sınırları içinde nitelik değiştirmesi ve yapı yeri durumuna gelmesi nedeniyle bu durum daha da kaçınılmazdı. Birbiri ardısıra evlerle doluyor, bu yapıların çoğalmasıyla orantılı olarak da değeri artıyordu. Böylece, bir evin sahibi zamanla otomatik olarak o evin üstünde yapıldığı toprağın mülkiyetine sahip oluyordu. Her yerde eski derebeyi dirlikleri, "vergi alman toprak" ya da "mutlak mülkiyetle elde bulundurulan toprak"lara dönüştü. Böylece, kent toprağı özgürce sahip olunan toprak durumuna geldi. Toprağı işgal eden, eğer onun sahibi değilse, yalnızca, toprak sahibine ödemekle yükümlü olduğu toprak vergileriyle bağlıydı. Toprağı serbestçe devredebiliyor, ipotek edebiliyor ve ödünç alacağı sermaye için bir güvence olarak ondan yararlanabiliyordu. Evini ipotek ederek, kentli, gereksinme duyduğu paraya çevrilebilir sermayeyi sağlayabiliyordu; bu başkasının evine ipotek koydurarak kendisine ödenen miktarla orantılı bir gelir elde ediyordu. Bugün kullandığımız deyimle, parasını faize veriyordu. Böylece, eski feodal ya da dirlik sisteminde toprağın kullanımı ile karşılaştırıldığında, kent hukukuna göre -Almanya'da kullanılan deyimle *Weichbild* ya da *Burgrecht;* Fransa'daki deyimle *bourgage-* toprağın kullanımı belirgin bir biçimde kendine özgü idi.

Yeni ekonomik koşullara bağlı olarak, kent toprağı sonunda yapısına uygun yeni bir hukuka kavuştu. Eski bey mahkemeleri belki de birdenbire ortadan kalkmadı. Toprağın özgür kılınması, eski mülk sahiplerinin mülklerinin yağma edilmesi sonucunu doğurmadı. Çoğu kez, kendilerinden

satın alınmadıkça, eskiden sahibi oldukları toprak parçalarını ellerinde tuttular. Ancak, bu topraklar üstündeki egemenlikleri artık o topraklar üstünde çalışanların kişisel bağımlılığını içermiyordu.

Kent hukuku, yalnızca kişisel köleliği ve toprak üstündeki kısıtlamaları ortadan kaldırmakla kalmamış, ticaret ve sanayi etkinliklerini engelleyen haklarının ve malî hak iddialarının da ortadan kalkmasına yol açmıştır. Malların serbestçe dolaşımı için büyük bir engel olan pazar vergileri *(teloneum)*, kentsoyluların özellikle hoşlanmadıkları birşeydi. Bu nedenle de, çok geçmeden bu vergilerden kurtulmak için çaba harcadılar. Tarihçi Galbert, bu konunun Flandr'da 1127 yılında kentsoyluların belli başlı uğraşlarından biri olduğunu göstermektedir. Normandiya'da taht üzerinde hak iddia eden William bu konuda verdiği sözü yerine getirmediği için kentsoylular ona karşı ayaklanmışlar ve Alsaslı Thierry'ye çağrıda bulunmuşlardır. Onikinci yüzyıl boyunca her yerde gönüllü ya da zorunlu olarak pazar vergilerinde değişiklik yapılmıştır. Kimi yerde bu vergiler, yıllık bir ücret ödenerek geçiştirilmiş, kimi yerde vergileri toplama yöntemi değiştirilmiştir. Hemen hemen her yerde, bu vergiler kent makamlarının denetim ve yetki alanına girmiştir. Bundan böyle belediye reisleri ticareti denetleme sorumluluğunu üstlenmişler; ölçü ve ağırlıkların standartlaştırılması ile pazar yerleri ve genel olarak sanayiin hukuksal açıdan yönetiminde kale komutanlarının ve eski derebeylik sistemindeki görevlilerin yerini almışlardır.

Pazar vergileri kent otoritesi altında değişikliğe uğramışsa da, diğer derebeylik hakları için durum değişik olmuş, kent yaşamının serbestçe işlemesiyle bağdaşmayan bu haklar kaçınılmaz olarak tümüyle ortadan kalkmıştır. Burada, tarımsal dönemden artakalan, kentin görünümü üstünde iz bırakmış bazı özelliklerden söz edilebilir: derebeyinin kent sakin-

lerini, unlarım öğütüp ekmeklerini pişirmeye zorladığı değirmen ve fırınlar; derebeyine, belli zamanlarda herhangi bir rekabetle karşılaşmaksızın, bağlarından gelen üzümleri ve sürülerinden elde edilen etleri satma ayrıcalığını sağlayan her türlü tekel; derebeyinin kentsoyluları, kentte kaldığı sürece kendisine barınak ve yiyecek sağlamaya zorlayan barınma hakkı; derebeyinin ardında savaşa katılma zorunluluğunu içeren silah altına alma hakkı; uzun süredir işe yaramaz duruma geldiklerinden ezici ve cansıkıcı olan değişik tür ve kökenli âdetler: su yolları üstüne köprü kurmayı yasaklayan ya da kent sakinlerini "eski kent" garnizonunu oluşturan şovalyelerin bakımına yardım etmeye zorlayan âdetler gibi. Onikinci yüzyıl sonunda bütün bunların anısından başka birşey kalmamıştı. Derebeyleri önce karşı koymaya çalışmışlar, ama sonunda boyun eğmişlerdir. Zamanla, çıkarlarının, onları, bazı önemsiz gelirlerini koruyabilmek için kentlerin gelişimini engellemeye değil, bu gelişimin önündeki engelleri kaldırmaya zorladığının bilincine vardılar. Önce, bu eski vergilerin yeni durumla bağdaşmadığını hesaba kattılar, sonunda da kendileri bu vergileri "yağma ve zorbalık" olarak nitelendirdiler.

Tıpkı bireylerin durumu, toprağın yönetimi ve malî sistem gibi, hukukun temel niteliği de kentlerde bir dönüşüme uğradı. Karmaşık ve biçimsel hukuk usulleri, bir sanığın suçsuzluğunun, birkaç kişinin, onun suçsuzluğuna inandıklarına and içmeleriyle kanıtlanması, işkenceyle yargılama, düellonun yasal oluşu -bir davanın sonucunun belirlenmesini çoğu kez salt rastlantılara ya da şansa bırakan bütün bu kaba kanıtlama yöntemleri, kendilerini kent ortamının yeni koşullarına uydurmakta gecikmediler. Ekonomik yaşam karmaşıklaşıp etkinleştikçe âdetlerin yerleştirdiği eski katı sözleşme biçimleri de aynı hızla ortadan kalktı. Yasal olan düellonun, tüccar ve zanaatçılardan oluşan bir topluluğun için-

de uzun zaman varlığım sürdüremeyeceği açıktır. Bir sanığın suçsuzluğunun, birkaç kişinin and içmesiyle kanıtlanmasının yerini, kent yargıcının önünde suçun tanıklarla kanıtlanması aldı. *Wergild,* eski kan parası, yerini para cezası ve bedensel ceza sistemine bıraktı. Son olarak, önceleri çok uzun olan yasal gecikmeler, bir ölçüde kısaltıldı.

Değişen yalnızca usul değildi. Hukukun doğrudan doğruya içeriği de buna koşut olarak evrime uğradı. Evlilik, veraset, haciz, borç, ipotek, özellikle de iş hukuku konularıyla ilgili olarak kentlerde yepyeni bir yasalar bütünü oluşuyor; kent mahkemelerinin içtihatları gittikçe daha geniş kapsamlı ve kesin bir medenî hukuk uygulaması yaratıyordu.

Kent hukukunun belli başlı özellikleri; medenî hukuk açısından olduğu ölçüde ceza hukuku açısından da belirlenmişti. Kent gibi, yaşamın her kesiminden insanların oluşturduğu topluluklarda, çok sayıda gezgin, başıboş ve macera düşkünlerinin bulunduğu bu ortamda güvenliğin sağlanması için katı bir disiplin gerekliydi. Böyle bir disiplin, aynı ölçüde, her uygarlıkta ticaret merkezlerinin kendine çektiği hırsızları ve haydutları yıldırmak için de gerekliydi. Bu öylesine doğrudur ki, daha Karolenj döneminde, varlıklı sınıfın duvarları arasına sığındığı kasabalar özel bir "barış" içinde görünüyorlardı. Bu sözcük, onikinci yüzyılda kentin ceza hukukunu nitelemek için kullanılan aynı "barış" sözcüğüdür.

Kent barışı, kırsal bölgelerinkinden daha ciddî, daha haşin, eşine rastlanmayan bir yasaydı. Bedensel cezalarla doluydu: asma, kafa kesme, kısırlaştırma; uzuv kesme gibi. *Lex talionis*'i, göze göz, dişe diş yasasını tüm şiddetiyle uyguluyordu. Bu yasanın açık amacı, kusurları zorbalıkla bastırmaktı. Kentin kapılarından giren herkes, ister soylu, ister özgür, ya da kentsoylu olsun, bu yasaya bağlıydı. Ama bu yasada kent, güçlü bir birleştirici öğe buluyordu; çünkü ya-

sa, yetki bölgelerinde ve toprağı bölüşen derebeyliklerde uygulanıyor; gücünü herkese acımasızca kabul ettiriyordu. Bu yasa, kent duvarları içinde yaşayanların tümünün aynı duruma getirilmesine ve orta sınıfın yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Kentsoylular özde, *homines pacis,* yani barış insanlarından oluşan bir topluluktu. Kentin barışı *(pax villae),* aynı zamanda kentin yasası *(lex villae)* idi. Kentin yargı yetkisi ve özerkliğinin simgeleri, her şeyden önce barış simgeleriydi: örneğin, pazar yerindeki haç ya da simgesel taş basamaklar, Hollanda ve Kuzey Fransa'da kentlerin ortasında yükselen çan kuleleri *(Bergfried)* ve Kuzey Almanya'da çok sayıda bulunan Roland heykelleri gibi.

Sağladığı barış sayesinde, kent, belli bir yasal bölge oluşturuyordu. Belirli bir bölgeye ilişkin yasal ilke, kişilik ilkesini de birlikte getiriyordu. Aynı ceza yasasına eşit olarak bağlı olan kentsoylular eninde sonunda kaçınılmaz olarak aynı medenî yasayı paylaştılar. Kentin etkinliği barışın sınırlarına dek uzanıyor ve kent, kendisini kuşatan surların çemberi içinde bir hukuk toplumu oluşturuyordu.

Öte yandan, barış, kentin bir komüne dönüşmesine büyük ölçüde katkıda bulundu. Barış, andla onaylanıyordu. Tüm kent halkının ortak bir andını *(conjuratio)* varsayıyordu. Kentsoyluların içtiği and, yalnızca belediye makamlarına boyun eğeceklerine ilişkin basit bir söz verme değildi. Bu and, kesin yükümlülükleri içeriyor, barışı koruma ve ona saygı duyma görevini yüklüyordu - yani, and içen *(juratus)* kim olursa olsun, kendisinden yardım isteyen her kentsoyluya yardımcı olmakla yükümlüydü. Böylece, barış, tüm üyeler arasında sürekli bir dayanışma yaratmıştı. Kentsoyluların kimi zaman "kardeş" sözcüğüyle nitelendirilmeleri, ya da örneğin Lille'de *amicitia** sözcüğünün *pax*** sözcüğü

(*) *Amicitia* Latince, arkadaşlık, dostluk anlamına gelir – ç.n.

(**) *Pax,* Latince barış demektir – ç.n.

ile eşanlamlı olarak kullanılması buradan kaynaklanmaktadır. Barış, tüm kent nüfusunu kapsadığından, kent nüfusu bir komün oluşturuyordu. Bazı yerlerde belediye başkanlarının taşıdıkları adlar -Verdun'de, "barış koruyucuları", Lille'de, "dostluk ödülü", Valenciennes, Cambrai ve daha birçok başka kentte, "barış için and içenler"- barış ve komün arasındaki sıkı ilişkiyi görmemizi kolaylaştırmaktadır.

Doğal olarak, kent komünlerinin doğuşuna başka nedenler de katkıda bulunmuştur. Bunlar arasında, en güçlü neden, kentlilerin daha ilk zamanlarda gereksinme duydukları bir vergi sistemiydi. Çok ivedi bayındırlık işleri, her şeyden önce de, kent surlarının yapımı için para gerekliydi. Her yerde, bu koruyucu kale duvarlarının yapımı, kent maliyesi için bir çıkış noktası olmuştur. Liége bölgesindeki kentlerde, komün vergisi, *firmitas* ("sağlamlık") diye adlandırılıyordu. Angers'de, en eski belediye hesapları kentin *"clouaison, fortification et emparement"** hesaplarıydı. Başka yerlerde, para cezalarının bir bölümü, kale duvarlarının sağlamlaştırılmasına *(ad opus castri)* ayrılmıştı.

Vergiler, doğal olarak, gerekli kaynakları sağlama aracıydı. Vergi ödeyenlerin bu yükümlülüğü yerine getirmeleri için zora başvurmak gerekiyordu. Herkes, olanaklarına göre, kamunun çıkarları için yapılan harcamalara katılmak zorundaydı. Her kim bu işlerin gerektirdiği giderleri desteklemeyi reddederse, kente girmesi engelleniyordu. Bu nedenle de, kent bir komün, zorunlu bir birlik, bir tüzel kişilikti. Beaumanoir'in deyişiyle, kent, bir *"compaignie, laquelle ne pot partir ne desseurer, ançois convient qu'elle tiégne, voillent les parties ou non qui en la compaignie sont"*: yani dağıtılamayan, kendisini oluşturan tüm üyelerinin isteklerinin bağımsız olarak varolması zorunlu bir toplumdu.

(*) Ayakta tutma, sağlamlaştırma ve elde tutma – ç.n.

Böylece, Ortaçağ'da kent, aynı zamanda hem bir hukuksal bölge, hem de bir komündü.

Geriye, kentin yapısının doğurduğu gereksinimlerin karşılanmasında kullanılan araçların incelenmesi kalıyor.

Her şeyden önce, bağımsız bir yasal bölge olması bakımından kentin mutlaka kendi yargı organına sahip olması gerekiyordu. Bölgesel hukukun tersine, kent hukuku kent duvarlarıyla sınırlanmış olduğundan, özel bir yargı kurulunun bu hukuku uygulamakla görevlendirilmesi, bunun sonucu olarak da, kentlilerin ayrıcalıklı durumlarının güvence altına alınması gerekiyordu. Hemen hemen bütün kent statülerinde "kentsoyluların ancak kendi başkanlarınca yargılanabilecekleri" yer almaktadır. Bunun zorunlu sonucu olarak da, bu başkanlar kentlilerin kendi aralarından seçiliyordu. Komün üyesi olmaları gerekiyor, doğal olarak komün, küçük ya da büyük ölçüde belediye başkanının aday gösterilmesine katılıyordu. Kimi yerlerde komün, bunları derebeyine aday olarak öneriyor, bir başka yerde, daha liberal olan seçim sistemi uygulanıyor; kimi yerde de, rüşvet ve yozlaşmayı önlemek için, birkaç aşamalı seçim, kur'a vb. karmaşık yollara başvuruluyordu. Çoğu kez, mahkeme başkanı (belediye başkanı, icra memuru vb.), derebeyinin bir memuru oluyordu. Ancak, kent yargıcın seçiminde söz hakkına sahipti. Her durumda, kentin bir güvencesi vardı; bu güvence yargıcın kente saygı duyacağına ve ayrıcalıklarını koruyacağına dair and içmek zorunda oluşuydu.

Onikinci yüzyılın başına, hatta bazı durumlarda onbirinci yüzyılın sonuna değin, bazı kentler özel mahkemelerine sahip olmuşlardı. İtalya'da, Fransa'nın güneyinde, Almanya'nın bazı yerlerinde bu mahkeme üyeleri "konsül" adını taşıyorlardı. Hollanda ve Kuzey Fransa'da, bunlara, *échevin*, yaşlılar kurulu deniyordu. Bazı yerlerde de, *juré*, yeminli diye adlandırılıyorlardı. Bu yargıçların yargı yetkileri de, ye-

rine göre belirgin değişiklikler gösteriyordu. Her yerde tümüyle yargı yetkisine sahip değillerdi. Sık sık, derebeyinin bazı özel davaları kendine ayırdığı oluyordu. Ancak, bu yerel farkların önemi azdı. Temel olgu, her kentin yasal bir bölge olarak tanınması nedeniyle kendi yargıçlarına sahip olmasıydı. Yetkileri, kent yasasıyla saptanıyor ve uygulandığı yerin sınırlarıyla sınırlandırılıyordu. Kimi zaman, tek bir yargılama kurulu yerine, özel niteliklere sahip birkaç kurul oluyordu. Birçok kentlerde, özellikle belediye kurumlarının ayaklanma sonucu ortaya çıktığı piskoposluk kentlerinde, derebeyinin, üstlerinde az ya da çok etkili olduğu belediye meclisi üyelerinin yanı sıra, barışla ilgili sorunlara bakan ve özellikle komün yasalarından doğan davalarda yetkili olan yargıcılar kuruluna (jürilere) rastlamıyordu. Ancak, burada ayrıntılara girmek olanaksızdır; uğradığı sayısız değişiklikleri hesaba katmadan, genel evrimi belirtmiş olmak yeterlidir.

Kent, bir kurul (*consilium, curia* vb.) tarafından yönetiliyordu. Bu kurul, kimi zaman yargıçlar kuruluna denk düşüyor; aynı bireyler hem yargıç, hem de orta sınıfın yöneticileri oluyorlardı. Ancak, çoğu zaman, kenti yöneten kurul, bireyselliğine sahipti. Üyeleri, yetkilerini komünden alıyorlardı. Komün temsilcileriydiler; ama komün onların yararına tüm haklarından da vazgeçmiyordu. Çok kısa bir süre için görevlendirilen bu üyeler, kendilerine verilen yetkiyi zorla ele geçiremezlerdi. Ancak daha sonraları, kentin anayasası gelişip, yönetim karmaşıklaştığı zaman, bu üyeler, halkın etkisini kendini çok az duyurduğu gerçek bir meclis oluşturdular. Başlangıçta durum çok başkaydı. Kamu yararını gözetmekle görevlendirilen ilk kurul üyeleri, New England kasabalarının yalnızca toplumsal istemin yürütücüleri olan yaşlılar kurulu üyelerine çok benziyorlardı. Bunun kanıtı, bunların başlangıçta her örgütlenmiş kurulun temel özelliklerinden birinden, bir merkezî otoriteden,

bir başkandan yoksun olmalarıdır. Gerçekten, komünlerin 'burgomaster" ya da "belediye başkanları" daha sonraki bir olgudur. Onüçüncü yüzyıldan önce bunlara pek rastlanmıyordu. Bu başkanlar, kurumların niteliğini değiştirme eğilimi taşıdığı, daha büyük bir merkezîleşme ve daha bağımsız bir güç gereksiniminin duyulmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkmışlardır.

Kurul, olağan yönetim görevini yürütüyordu. Maliye, ticaret ve sanayi işlerinden sorumluydu. Kamu işlerini düzenleyip denetliyor, kentin beslenme gereksinimlerinin karşılanmasını örgütlüyor, kent ordusunun donatım ve harekâtını yönetiyor, çocuklar için okullar yaptırıyor, yaşlılar ve yoksullar için açılan düşkünler yurdunun bakım giderlerini karşılıyordu. Çıkardığı yönetmelikler, gerçek anlamda bir belediye yasaları topluluğu oluşturuyordu. Onüçüncü yüzyıldan önce Alpler'in kuzeyinde bu tür yasalara rastlanmıyordu. Ancak, bu yönetmeliklerin yakından incelenmesi, bunların daha eski bir yönetim biçiminin geliştirilip açıklığa kavuşturulmasından başka bir şey olmadıkları kanısını uyandırmaktadır.

Yenileşme ruhu ve orta sınıfın düşünüş biçimi belki de hiçbir alanda, yönetim alanında olduğundan daha açık bir biçimde ortaya çıkmamıştır. Bu alanda yapılanlar, ilk kez yapıldığından daha da dikkat çekicidir. Daha önceki koşullar altında hiçbir şey yönetim alanında yapılanlara örnek olamazdı; çünkü bunların karşıladığı gereksinimler yeni gereksinimlerdi. Örneğin, feodal dönemin malî sistemi ile kent komünlerinin kurduğu sistem arasında yapılacak bir karşılaştırma bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır. Feodal dönemde vergiler yalnızca bir malî yükümlülüktü; vergi ödeyenlerin olanaklarını hiç hesaba katmayan, yalnızca halkın sırtına yüklenen; gelirleri, bir bölüğü bile doğrudan doğruya kamu çıkarlarına ayrılmaksızın, vergileri toplayan

prens ya da derebeyinin kaynaklarına eklenen yerleşik ve sürekli bir yükümlülüktü. Kentlerin malî sistemi ise, tam tersine, hiçbir kuraldışı durum ya da ayrıcalık tanımıyordu. Toplumun sağladığı olanaklardan eşit olarak yararlanan tüm kentsoylular, giderlere katkıda bulunmakla da eşit olarak yükümlüydüler. Herkesin ödeyeceği miktar, olanaklarıyla orantılıydı. Başlangıçta bu miktar, genellikle gelir esasına göre hesaplanıyordu. Birçok kentler bu uygulamayı Ortaçağ'ın sonuna değin sürdürdüler. Bazı kentler de, bunun yerine tüketim mallarından, özellikle besin maddelerinden alınan tüketim vergisini koydular; öyle ki, varlıklı ve yoksul, giderlerine göre vergilendiriliyordu. Ancak kentteki bu tüketim vergisinin, eski pazar vergileriyle hiçbir ilişiği yoktu. Birincisi ne denli katıysa, ikincisi o denli esnek; birincisi ne denli değişmez ise, ikincisi koşullara ya da kamunun gereksinimlerine göre o denli değişkendi. Ancak, biçimleri ne olursa olsun, kentte vergilerin geliri tümüyle toplumun gereksinimlerine ayrılıyordu. Onikinci yüzyılın sonunda bir malî sistem geliştirilmişti; belediye hesaplarının ilk izlerine de bu dönemde rastlanabilir.

Kentin beslenme gereksinimlerinin karşılanması, ticaret ve sanayiin yönetimi; kentlerin, varoluş koşullarının karşılarına çıkardığı toplumsal ve ekonomik sorunları çözme yeteneğini daha da açık bir biçimde kanıtlamaktadır. Oldukça büyük bir nüfusun beslenmesini sağlamak; yiyecek maddelerini dışardan getirtmek; işçilerini yabancı rekabetine karşı korumak; hammadde gereksinimlerini karşılamak için başvurdukları yönetim sistemi amacına öylesine uygundu ki, kendi türünde bir başyapıt sayılabilirdi. Kent ekonomisi, çağdaş olduğu Gotik mimariye lâyıktı. Bu ekonomi, çağımız da dahil, tarihin herhangi bir dönemindekinden daha kusursuz bir toplumsal yasalar bütünü -hem de, yerinde bir deyimle, *ex nihile* (yoktan)- yarattı. Satıcıyla alıcı arasındaki

aracıyı kaldırdı, kentliye ucuz bir yaşam sağladı; dolandırıcılığı acımasızca koğuşturdu; işçiyi rekabet ve sömürüye karşı korudu, işini ve ücretini düzenledi, sağlığını gözetti, çıraklığa olanak sağladı; kadın ve çocukların işçi olarak çalışmalarını yasakladı; aynı zamanda da, ürünlerini komşu ülkeye satma ve ticaret için uzak pazarlar sağlama tekelini kendi elinde tutmayı başardı.

Kentsoyluların kentsellik eğilimi, onlara yüklenen görevlere eşit olmasaydı, bütün bunlar gerçekleşemezdi. Gerçekten, kentsoylular kamu yararına öylesine bağlıydılar ki, eşine rastlayabilmek için antik çağa dönmek gerekir. Onaltıncı yüzyıldan kalma bir Flaman atasözü: *"Unus subveniet alteri tamquam fratri suo"* (herkes birbirine kardeş gibi yardım etsin) der; bu sözler gerçekten doğruydu. Daha onikinci yüzyılda tüccarlar kazançlarının oldukça büyük bir bölümünü yurttaşlarının yararı için harcıyorlardı; kiliseler yaptırıyor, hastaneler kuruyor, pazar vergilerini ödüyorlardı. İçlerinde, yurt sevgisi kazanç sevgisi ile birleşmişti. Herkes kentiyle övünüyor, içten gelen bir duyguyla kendisini kentin gelişmesine adıyordu. Bunun nedeni, gerçekte her bireysel yaşamın, kent toplumunun toplumsal yaşamına bağımlı oluşuydu. Ortaçağ komünü, günümüzde Devlet'in sahip olduğu tüm temel nitelikleri taşıyordu. Tüm üyelerinin gerek kendilerinin gerekse mallarının güvenliğini güvence altına alıyordu. Toplumun dışında, birey kendini düşman bir dünyada, tehlikelerle kuşatılmış ve her türlü riske açık bir durumda buluyordu. Yalnızca kendi toplumu içinde bir sığınak buluyor, toplumuna sevgiye varan bir minnet duyuyordu. Her an onu süsleyip güzelleştirmeye hazır olduğu gibi, kendini onun savunmasına adamaya da hazırdı. Onüçüncü yüzyılda yapılan o görkemli kiliseler, kentlilerin içtenlikli bağışlarıyla katkıları olmasaydı, tasarlanamazdı. Bu kiliseler yalnızca Tanrı'nın evleri değildi; en büyük süsünü oluştur-

dukları ve görkemli kuleleriyle ta uzaktan göze çarpmasını sağladıkları kenti de yüceltiyorlardı. Antik çağda tapınaklar ne ise, Ortaçağ'da da kiliseler kentler için oydu.

Yerel yurtseverlik çabası, kentin dışa kapalılığına denk düşüyordu. Her kentin bir Devlet oluşturması nedeniyle, kentler birbirlerini yalnızca rakip ya da düşman olarak görüyorlardı. Kendi çıkar alanlarının dışına çıkamıyorlardı. Yalnız kendi benliklerini düşünüyorlardı; komşularına karşı duyguları, daha dar bir açıdan, günümüz ulusalcılığına çok benziyordu. Onları canlandıran kentsel ruh, olağanüstü bencildi. Duvarlar arasında tadına vardıkları özgürlükleri kıskançlıkla kendilerine saklıyorlardı. Çevrelerinde oturan köylüler onlara hiç de yurttaşları gibi görünmüyorlardı. Tek düşünceleri onları kârlı bir biçimde sömürmekti. Köylülerin kendilerini, kentlerin tekelindeki sanayi sisteminden kurtarmalarını önlemek için tüm güçleriyle tetikte bekliyorlardı. Bu kentlerin beslenme gereksinimlerini karşılama görevi de, aynı şekilde, olanaklar elverdiğinde zorbaca bir koruyucunun boyunduruğu altına alınan köylülerin sırtına yüklenmişti. Örneğin, Toscana'da Floransa, çevresindeki tüm kırsal bölgeleri boyunduruğu altına almıştı.

Ancak, burada, onüçüncü yüzyılın başına değin tüm sonuçlarıyla ortaya çıkmayan olaylara değiniyoruz. Başlangıç döneminde, ileride olacakları ancak sezdiren bir eğilimi kısaca belirtmiş olmak yeterlidir. Amacımız, yalnızca, Ortaçağ kentinin kökenini belirttikten sonra onu tanımlamaktı. Bundan başka, bu kentin ancak belli başlı özelliklerine değinme olanağını bulduk. Ana çizgilerini belirttiğimiz görünüm, fotoğrafların üst üste çekilmesiyle elde edilen portreleri andırmaktadır. Çizgiler, hepsinde ortak, ama hiçbirine ait olmayan bir çehre ortaya koymaktadır.

Bu, gereğinden uzun bölüme son verirken, Ortaçağ kentinin temel özelliklerini bir tümce ile özetlemek istersek,

Ortaçağ kentinin, onikinci yüzyıldaki durumuyla, kale duvarlarıyla çevrili bir kapalı alanın sığınağında yaşayan; ona toplumsal, ayrıcalıklı bir kişilik kazandıran, kendine özgü bir yasa, yönetim ve hukuk bilimine sahip bir ticaret ve sanayi toplumu olduğunu söyleyebiliriz.

VIII. Kentler ve Avrupa Uygarlığı

Kentlerin doğuşu, Batı Avrupa'nın tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını belirlemiştir. O zamana değin toplum yalnızca iki etkin düzen tanımıştı: rahipler sınıfı ve soylular. Orta sınıf onların yanında yerini alarak toplumsal düzeni tamamlamış, daha doğrusu, bu düzende son bir düzeltme yapmıştır. Bundan böyle toplumsal düzenin yapısı değişmeyecekti; kendisini oluşturan tüm öğelere sahipti; yüzyıllar boyunca uğrayacağı değişiklikler ise, dar anlamda, alaşımın içindeki farklı bileşimlerden başka birşey değildi.

Rahipler sınıfı ve soylular gibi, orta sınıf da ayrıcalıklıydı. Belirli bir yasal topluluk oluşturuyor ve sahip olduğu özel yasa, hâlâ nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal bölgelerde yaşayan yığınlardan onu soyutluyordu. Gerçekten, daha önce de görüldüğü gibi, orta sınıf ayrıcalıklı durumunu bozulmadan korumak ve bu durumdan doğan yararları kendisine saklamak zorundaydı. Özgürlük, orta sınıfın anlayışına göre, bir tekeldi. Ortaçağ'ın sonunda orta sınıfın güçsüzlüğünün bir nedeni durumuna gelinceye değin, bu sınıfın güçlülüğünün nedeni olan kast düşüncesinden

VIII. Kentler ve Avrupa Uygarlığı

Kentlerin doğuşu, Batı Avrupa'nın tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını belirlemiştir. O zamana değin toplum yalnızca iki etkin düzen tanımıştı: rahipler sınıfı ve soylular. Orta sınıf onların yanında yerini alarak toplumsal düzeni tamamlamış, daha doğrusu, bu düzende son bir düzeltme yapmıştır. Bundan böyle toplumsal düzenin yapısı değişmeyecekti; kendisini oluşturan tüm öğelere sahipti; yüzyıllar boyunca uğrayacağı değişiklikler ise, dar anlamda, alaşımın içindeki farklı bileşimlerden başka birşey değildi.

Rahipler sınıfı ve soylular gibi, orta sınıf da ayrıcalıklıydı. Belirli bir yasal topluluk oluşturuyor ve sahip olduğu özel yasa, hâlâ nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal bölgelerde yaşayan yığınlardan onu soyutluyordu. Gerçekten, daha önce de görüldüğü gibi, orta sınıf ayrıcalıklı durumunu bozulmadan korumak ve bu durumdan doğan yararları kendisine saklamak zorundaydı. Özgürlük, orta sınıfın anlayışına göre, bir tekeldi. Ortaçağ'ın sonunda orta sınıfın güçsüzlüğünün bir nedeni durumuna gelinceye değin, bu sınıfın güçlülüğünün nedeni olan kast düşüncesinden

daha az özgür olan hiçbir şey yoktur. Bununla birlikte, özgürlük düşüncesini her yerde yayma ve bilinçli olarak istemeksizin, kırsal sınıfların yavaş yavaş özgürleşmesinde araç olma görevi bu orta sınıfa ayrılmıştı. Gerçekten, orta sınıfın varoluş olgusu, kırsal sınıflar üstünde hemen kendini gösteren etkisine ve başlangıçta onu bu sınıflardan ayıran çelişkiyi yavaş yavaş azaltmasına bağlı olmuştur. Onları etkisi altında tutabilmek, kendi ayrıcalıklarından pay vermemek, ticaret ve sanayiye atılmalarını önlemek için boşuna çaba harcadı. Kendisinin neden olduğu ve yok olmaksızın bastıramayacağı bir evrimi durduracak gücü yoktu.

Kent gruplarının oluşumu, çok kısa zamanda, kırsal bölgelerin ekonomik örgütlenmesini altüst etti. Bu bölgelerde üretim o zamana değin yalnızca köylünün geçimini sağlamaya ve efendisine karşı yükümlülüklerini yerine getirmesine yarıyordu. Ticaretin duraklaması üzerine, hiçbir şey köylüyü topraktan daha çok ürün elde etmek için çalışmaya zorlamıyordu. Artık başvuracağı dış pazarlar olmadığından, bu ürün fazlasından kurtulması olanaksızdı. Günlük ekmeğini sağlamakla yetiniyordu; yarına güven besliyor; böyle birşeyin olasılığını bile tasarlayamadığından, yazgısını daha iyiye doğru değiştirmek için hiçbir özlem duymuyordu. Kasaba ve kale-kentlerin küçük pazarları çok önemsiz; istekleri, onu alışkanlığından kurtarıp daha çok çalışmaya itemeyecek kadar belirliydi. Ama ansızın bu pazarlar silkinip canlanıverdiler. Alıcıların sayısı arttı; köylü birdenbire bu pazarlara götüreceği ürünleri satabileceğine güven duydu. Böylesine elverişli bir fırsattan yararlanması çok doğaldı. Satmak, yalnız ona bağlıydı. Böylece, o zamana değin boş bıraktığı toprakları hemen işlemeye koyuldu. İşi yeni bir anlam kazandı; ona kâr getiriyor, tasarruf ve etkinleştikçe daha rahatlayan bir yaşam olanağı sağlıyordu. Topraktan elde edilen artık gelirin köylünün kendi hakkı oluşu, duru-

mu daha da elverişli kılıyordu. Efendinin hakkı, derebeylik töresince değişmez bir oranda saptandığından, topraktan sağlanan gelirin artışından yalnızca toprağı işleyen yararlanıyordu.

Ancak, derebeyinin kendisi de, kentlerin gelişiminin kırsal bölgelerde yarattığı yeni durumdan yararlanma olanağına sahipti. Uçsuz bucaksız ekilmemiş toprakları, ormanlık, çalılık, bataklık ve çayırlıkları vardı. Bu yerleri işletmekten ve bunlar aracılığıyla kentler büyüyüp sayıları arttıkça giderek daha önemli ve daha kârlı olan bu yeni yollarla kazanç sağlamaktan daha kolay birşey olamazdı. Nüfus artışı, ormanları açma ve bataklıkları kurutma işi için gerekli işgücünü sağlayacaktı. İşçi istemek yeterliydi; hemen ortaya çıkıyorlardı.

Daha onbirinci yüzyılın sonunda bu akım tüm gücüyle ortaya çıkmıştı. Manastırlar ve yerel prensler bu tarihten başlayarak topraklarının boş kalan bölümlerini gelir üreten topraklara dönüştürmekle uğraşıyorlardı. Roma İmparatorluğu'nun sona erişinden beri hiç artmamış olan ekili toprakların alanı sürekli olarak genişliyordu. 1098 yılında kurulan Sarnıççılar Tarikatı, daha başından bu yeni yolu izledi. Toprakları için eski dirlik örgütünü benimseyecek yerde, akıllıca kendini yeni koşullara uydurdu. Kentlerin daha zengin oldukları için gereksinimlerinin de daha çok olduğu Flandr'da hayvancılıkla uğraşmaya başladı. İngiltere'de özellikle Flandr kentlerinin gittikçe daha çok tükettikleri yün satışına yöneldi.

Bu arada, toprak sahipleri, ister laik, ister ruhban sınıfından olsun, dört bir yanda "yeni" kasabalar kuruyorlardı. Ekilmemiş topraklarda kurulan ve içinde yaşayanların yıllık kira karşılığı küçük toprak parçaları elde ettikleri köyler böyle adlandırılıyorlardı. Ancak, onikinci yüzyıl boyunca gelişimini sürdüren bu yeni kasabalar aynı zamanda öz-

gür kasabalardı. Çünkü, toprak sahibi, çiftçileri çekebilmek için, onları toprak kölelerinin sırtına yüklenen vergilerden bağışık kılacağına söz vermişti. Genellikle, kendisine, bu insanlar üstünde yalnızca yargı yetkisini bırakmış; dirlik örgütünde hâlâ varlığını sürdüren eski hakları, onların yararına kaldırmıştı. Gatinais'de Lorris (1155), Champagne'de Beaumont (1182), Hainault'da Priches (1158) statüleri, komşu ülkelerde de bulunan bu yeni kasabalara ait özellikle ilginç statü örnekleridir. Normandiya'da, onikinci yüzyıl boyunca İngiltere, Galya, hatta İrlanda'daki bazı yerlerde iktibas edilen Breteuil'ün statüsü de aynı nitelikteydi.

Böylece, eskisinden bambaşka yeni bir köylü tipi ortaya çıktı. Eski köylülerin belirleyici niteliği kölelikti; yeni köylüler ise özgürdüler. Üstelik, kasabalar aracılığıyla kırsal bölge örgütüne iletilen ekonomik tedirginliğin yol açtığı bu özgürlük, kentlerin özgürlüğünü örnek almıştı. Bu yeni kasabalarda oturanlar dar anlamda kırsal kentsoylulardı. Birçok statülerde adları *burgenses** diye geçiyordu. Bu kasabalar yasal kuruluşlar olup, kent kurumlarından esinlendiği açıkça görülen yerel özerkliğe sahiptiler. Öylesine ki, kentsel kurumların, kırsal bölgelere ulaşmak ve onları özgürlükle tanıştırmak için kendilerini kuşatan duvarları aştıkları söylenebilir.

Bu yeni özgürlük, gelişim süreci içinde çok geçmeden, yeniden örgütlenmiş bir toplumsal düzende arkaik yapılarını koruyamayan eski dirliklere bile yayıldı. Derebeyleri, ya gönül rızasıyla, ya da buyrultu yahut zorla, özgürlüğün yavaş yavaş, uzun zamandan beri topraklarını kirayla işleyen çiftçilerin olağan durumu olan köleliğin yerini almasına izin verdiler. Buralarda toprağın yönetim biçimi değiştikçe onunla birlikte, halkın yönetim biçimi de değişti; çünkü

(*) Latince *burgus* sözcüğünden türetilen *burgens* (çoğ, *burgenses*) sözcüğü "kasabalı" anlamına gelir.

her ikisi de ortadan kalkmak üzere olan bir ekonomik durumun sonuçlarıydı. O zamana değin dirliklerin kendi çabalarıyla elde etmeleri gereken tüm gerekli şeyleri, şimdi ticaret sağlıyordu. Artık, her birinin kullandıkları malların tümünü üretmesi gerekmiyordu. Gereksinme duyulan malları sağlamak için yakın kentlerden birine gitmek yeterliydi. Onüçüncü yüzyıl başlarında, Hollanda manastırları, hayır sahiplerinin kendilerine bağışladıkları ve tüketimleri için gerekli şarabı ürettikleri Fransa'daki ya da Ren ve Moselle kıyılarındaki bağları satmaya başladılar. Çünkü bunlar artık hem işe yaramaz olmuşlardı, hem de işletme ve bakımları, getirdiklerinden daha pahalıya maloluyordu.

Hiçbir örnek, ticaretin ve yeni kent ekonomisinin değiştirdiği bir çağda, eski dirlik sisteminin kaçınılmaz olarak ortadan kalkmasına bundan daha iyi ışık tutamaz. Gittikçe hareketlenen ticaret, zorunlu olarak tarımsal üretime özendirmiş, o zamana değin tarımı bağlayan sınırları ortadan kaldırmış, onu kasabalara doğru çekmiş, çağdaşlaştırmış, aynı zamanda özgür kılmıştır. Bu nedenle, insanlar uzun zaman tutsağı oldukları topraktan ayrılmışlar ve özgür işgücü gittikçe daha yaygın bir biçimde köle işgücünün yerini almıştır. Ancak, ticaret yollarından uzak olan bölgelerde eski kişisel kölelik ve onun yanı sıra dirlik mülkiyetinin eski biçimleri, ilkel gücüyle varlığını sürdürüyordu. Kölelik, bu bölgelerin dışında kalan yerlerde, özellikle kasabaların çok olduğu yerlerde daha da büyük bir hızla ortadan kalkmıştır. Örneğin, Flandr'da, köleliğe, onüçüncü yüzyılın başlangıcından sonra, bazı izleri hâlâ silinmemiş olsa da, hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Eski düzenin sonuna değin, mallarını dilediklerince kullanmalarını önleyen yasayla bağlı, ya da zorla çalıştırılan insanlara ve üstünde çeşitli derebeylik hakları olan topraklara orada burada hâlâ rastlanıyordu. Ancak, geçmişin bu kalıntıları he-

men hemen her zaman basit vergilerden ibaretti; bu vergileri ödeyenler her şeye karşın tam anlamıyla kişisel özgürlüğe sahip oluyorlardı.

Kırsal sınıfların özgürlüğe kavuşması, kasabaların hem sonucu, hem de aracı oldukları ekonomik canlanmanın yol açtığı sonuçlardan yalnızca biridir. Bu olgu, paraya çevrilebilen sermayenin gittikçe daha çok önem kazanmasıyla aynı zamana rastlar. Ortaçağ'ın dirlik örgütü döneminde, taşınmaz mallardan başka servet biçimi yoktu. Toprak, ona sahip olanlara hem kişisel özgürlük, hem de toplumsal saygınlık sağlıyordu. Din adamlarının ve soyluların ayrıcalıklı durumunun güvencesi topraktı. Toprağın mutlak sahipleri olan din adamları ve soylular, hem korudukları, hem de yönettikleri kiracı çiftçilerin emeği ile geçiniyorlardı. Yığınların toprak kölesi oluşu, böyle bir toplumsal örgütün zorunlu sonucuydu. Toprağa sahip olup efendi olmak ya da toprağı bir başkası için işleyip toprak kölesi olmak dışında başka hiçbir seçenek yoktu.

Orta sınıfın ortaya çıkmasıyla, bu geleneksel düzene taban tabana zıt insanlardan oluşan, ayrıcalıklı bir sınıf doğdu. Yerleştikleri toprakları yalnızca işlemekle kalmıyorlardı; o toprakların sahibi bile değillerdi. Bu insanlar, yalnızca satarak ya da değişim değerleri üreterek yaşama ve zenginleşme olasılığını gittikçe daha açık seçik bir biçimde gösterdiler.

Topraktan oluşan sermaye her şey demekti; oysa şimdi bunun yanı sıra nakit sermayenin gücü açıkça görülüyordu. O zamana değin para kısırdı. Toprağı işleyenlerden alman toprak vergileri ya da cemaatin kiliselere sağladığı bağışlardan elde edilen çok az miktarda paranın ellerinde toplandığı laik ya da ruhban sınıfından olan büyük toprak sahiplerinin doğal olarak bu parayı işletme olanakları yoktu. Kuşkusuz, çoğu zaman, manastırlar kıtlık zamanlarında sıkıntıya düşen soylulara faizle borç para veriyorlardı, onlar da bu-

na karşılık topraklarını güvence olarak sunuyorlardı. Ancak, kilise hukukunun başka zamanlarda yasakladığı bu alışverişler, yalnızca geçici önlemlerdi. Genel bir kural olarak, parayı ellerinde bulunduranlar onu biriktiriyorlar, çoğu zaman karşılığında Kilise için gerektiğinde eritilebilecek kaplar ya da süs eşyası alıyorlardı. Doğal olarak, ticaret bu tutsak edilmiş parayı serbest bırakarak ona yeniden gerçek işlevini kazandırmıştır. Ticaret sayesinde, para bir kez daha değişim aracı ve değer ölçüsü olmuş, kasabalar da ticaret merkezi olduklarından zorunlu olarak buralara akmıştır. Dolaşım sırasında paranın gücü, kullanıldığı işlemlerin sayısınca artmıştır. Aynı zamanda, kullanımı daha yaygınlaşmış; aynî ödemeler gittikçe artan bir oranda parasal ödemelere yerini bırakmıştır.

Yeni bir servet kavramı ortaya çıkmıştı: artık topraktan değil, para ya da parayla ölçülebilir mallardan oluşan ticarî servet. Daha onbirinci yüzyılda bazı kentlerde gerçek kapitalistler vardı; yukarıda verilmiş birkaç örneğe burada yeniden değinmeye gerek yoktur. Bu kent kapitalistleri çok geçmeden, kârlarının bir bölümünü toprağa yatırma alışkanlığını edindiler. Gerçekten, servetlerini ve kredilerini pekiştirmenin en iyi yolu toprak satın almaktı. Kazançlarının bir bölümünü, önce kendi oturdukları kasabada, sonra da taşrada taşınmaz mal satın almak için ayırdılar. Ama kendi kendilerini de değiştirdiler; özellikle tefeci oldular. Ticaretin toplum yaşamına yayılmasının yarattığı ekonomik bunalım, kendilerini bu duruma uyduramayan toprak sahiplerinin yıkımına neden olmuş, ya da en azından onlar için güçlükler yaratmıştır. Çünkü, para dolaşımının hızlanmasının doğal bir sonucu, paranın değerinin düşmesi ve bu nedenle de tüm fiyatların yükselmesi olmuştur. Kentlerin oluşumu ile aynı zamana rastlayan dönem, hayat pahalılığının çok yüksek olduğu, orta sınıfın işadamları ve zanaatçılarının yararı-

na olduğu ölçüde, gelirlerini artırmayı başaramayan toprak sahipleri için zararlı bir dönem olmuştur. Onbirinci yüzyılın sonuna değin bunların çoğu, yaşamlarını sürdürebilmek için tüccarların sermayesine başvurmak zorunda kalmışlardır. 1127 yılında, St. Omer statüsünde, kasabalı tüccarlarla çevredeki şovalyeler arasındaki ödünç anlaşmalarından yaygın bir uygulama olarak söz edilmektedir.

Ancak, bu dönemde daha önemli işlemler yaygınlaşmaya başlamıştı. Oldukça büyük tutarlarda borç verecek ölçüde varlıklı tüccarlar eksik değildi. Yaklaşık olarak 1082 yılında bazı Liégeli tüccarlar St. Hubert piskoposuna, Chavigny arazisini alabilmesi için borç para vermişler, birkaç yıl sonra da, Piskopos Otbert'e, haçlı seferleri için yola çıkmak üzere olan Dük Godfrey'den Bouillon şatosunu satın alabilmesi için gerekli parayı sağlamışlardı. Krallar bile, onikinci yüzyıl boyunca, kentli sermayedarların hizmetine başvurmuşlardır. William Cade, İngiltere kralına borç para veriyordu. Flandr'da, Rahip Augustus'un saltanatının başlarında, Arras özellikle bir bankerler kenti olmuştu. Bretanya'lı William, bu kenti, servetle dolu, para tutkusunun alabildiğine yaygın ve tefecilerin bol olduğu bir kent olarak betimler:

Atrabatum... potens urbs... plena
*Divitiis, inhians lucris et foenore gaudens.**

Lombardiya kentleri ve onların izinden giden Toscana ve Provence kentleri, Kilise'nin boş yere karşı çıkmaya çalıştığı para ticaretini sürdürmekte daha da ileri gittiler. Onüçüncü yüzyılın başına değin, İtalyan bankerleri etkinliklerini Alpler'in kuzeyine dek genişletmişler ve bu bölgede gelişimleri öyle hızlı olmuştu ki, yarım yüzyıl sonra sermayelerinin bolluğu ve daha ileri yöntemler kullanmaları sayesinde her yerde yerel tefecilerin yerini almışlardı.

(*) "Zenginliklerle, kazanç hırsı ve çok sayıda tefecilerle dolu güçlü kent" – ç.n.

Kentlerde yoğunlaşan, paraya kolayca çevrilebilir sermayenin gücü, onların yalnızca ekonomik bakımdan yükselmelerini sağlamakla kalmıyor, siyasal yaşama katılmalarına da katkıda bulunuyordu. Çünkü, toplum toprağa sahip olmaktan kaynaklanan güçten başka bir güç tanımadığı sürece, yalnızca ruhban sınıfı ve soylular yönetime katılıyorlardı. Feodal hiyerarşi, tümüyle toprak mülkiyetine dayanıyordu. Feodal arazi, gerçekte, kiraya verilen araziden başka bir şey olmayıp, bunun vasal ile egemenliği altında bulunduğu bey arasında yarattığı ilişkiler, herhangi bir mal sahibi ile kiracısı arasındaki ilişkilerin özel bir biçiminden başka bir şey değildi. Tek fark, birincinin ikinciye sağlamakla yükümlü olduğu hizmetlerin ekonomik bir nitelikte değil, askerî ve siyasal bir nitelikte olmasıydı. Tıpkı her yerel prensin, vasallarının yardımına ve onlara danışmaya gereksinme duyması gibi, kendisi de kralın vasalı olduğundan, buna benzer yükümlülükleri vardı. Böylece, yalnızca toprağa sahip olanlar, kamu işlerinin yönetimine katılıyorlardı. Dahası bunlar kamu işlerine yalnızca kendi kişilikleriyle katılıyorlardı; yani, uygun deyimiyle, *consilio et auxilio*- öğüt ve yardım yoluyla. Hükümdarın gereksinimlerine parasal katkıda bulunulması, salt taşınmaz mal biçiminde olan sermayenin, yalnızca maliklerinin geçimine hizmet ettiği bir dönemde sözkonusu olamazdı. Belki de feodal devletin en çarpıcı niteliği hemen hemen hiç maliyesi olmayışıydı. Bu devlette paranın hiçbir rolü yoktu. Prensin topraklarından elde edilen gelir yalnızca onun kendi kesesini dolduruyordu. Kaynaklarını vergi yoluyla artırması olanaksızdı. Prensin malî bakımdan yoksulluğu, gerektiğinde değiştirilebilen ve kendilerine ücret ödenen kişileri işe almasını da önlüyordu. Görevliler yerine, yalnızca kalıtım yoluyla değişen vasalları vardı; bunlar üstündeki yetkisi de, kendisine karşı içtikleri bağlılık andı ile sınırlıydı.

Ancak ekonomik canlanmanın prenslerin gelirlerini artırmalarına olanak vermesi ve bu sayede paranın kasalarına akmaya başlamasıyla, bu prensler durumdan yararlanmakta gecikmediler. Onüçüncü yüzyılda icra memurlarının ortaya çıkması, bir prensin gerçek bir kamu yönetimi kurmasına ve hükümranlığını zamanla egemenliğe dönüştürmesine olanak verecek olan siyasal gelişimin ilk belirtisi oldu. Çünkü, bunlar kelimenin tam anlamıyla memurdular. Emeklerinin karşılığı, toprak bağışı yoluyla değil, ücretle ödenen, sırasında görevden alınabilen bu memurlarla yeni bir hükûmet tipi ortaya çıkmıştır. Gerçekten, bu memurların feodal hiyerarşinin dışında bir yeri vardı. Kalıtımsal bir unvanla görevlerini yerine getiren eski yargıçlar, belediye başkanları ya da kale komutanlarından bambaşka nitelikteydiler. Eski serflikle yeni toprak mülkiyeti arasında nasıl bir ayrım varsa, icra memuru ile eski yargıç, belediye başkanı ya da kale komutanı arasında da aynı ayrım vardı. Aynı ekonomik nedenler, toprağın örgütlenmesi ile halkın yönetimini aynı zamanda değiştirmişti. Bu ekonomik nedenler nasıl köylülerin özgürleşmesini ve mülk sahiplerinin derebeylik sistemindeki *mansus*'un (çift yeri) yerine kirayı koymalarını sağlamışsa, prenslerin de, ücretli memurları sayesinde, topraklarının doğrudan doğruya yönetimine el koymalarına olanak vermiştir. Bu siyasal yenilik, o dönemde yer alan toplumsal yenilikler gibi, nakit paranın yayılmasını ve dolaşımını içeriyordu. Durumun böyle olduğunu açıkça gösteren olgu, ticaret ve kent yaşamının, Hollanda'nın öteki bölgelerine oranla daha önce geliştiği Flandr'da kâhyalık kurumunun öteki bölgelerden daha erken bir tarihte bilinmesiydi.

Prenslerle tüccarlar arasında zorunlu olarak kurulan bağların da çok önemli siyasal sonuçları olmuştur. Artan zenginliklerinin kendilerine gittikçe artan bir önem kazandırdığı ve

gerektiğinde iyi donatımlı binlerce kişiyi savaş alanına sürebilecek durumda olan kentleri dikkate almak gerekiyordu. Feodal tutucular, başlangıçta küçümseme duyuyorlardı. Freisingenli Otto, Lombardiya komünlerinin miğfer ve zırh takarak Frederik Barbarossa'nın soylu şovalyeleriyle başa çıkmaya kalktıklarını görünce öfkeye kapılmıştı. Ama çok geçmeden bu kaba saba adamların Legnano'da (1176), imparatorun birliklerine karşı kazandıkları olağanüstü zafer, bu insanların neleri başarabileceklerini gösterdi. Fransa'da krallar, bunların hizmetine başvurmayı ve onları kendi çıkarlarına bağlamayı ihmal etmediler. Kendilerini, komünlerin koruyucuları, onların özgürlüklerinin bekçisi olarak göstermişler ve onlara Taç davasının kent hakları ile dayanışma durumunda olduğu izlenimini vermişlerdir. Philip Augustus, böyle ustaca bir tutumun meyvalarını toplamış olsa gerektir. Fransa içinde monarşinin egemenliğini kesin olarak sağlayan ve saygınlığının tüm Avrupa'ya yayılmasına yol açan Bouvines meydan savaşı (1214), büyük ölçüde kentlerden gelen askerî birliklerin katkısıyla kazanıldı.

Kentlerin etkinliği aynı dönemde İngiltere'de, bambaşka bir biçimde kendini göstermesine karşın, daha az önemli değildi. Bu ülkede kentler, monarşiyi destekleyecek yerde, baronların yanında monarşiye karşı ayaklanmışlardır. En eski kökenleri Magna Carta'ya (1215) dayandırılabilen parlamenter yönetimin doğmasına yardımcı olmuşlardır. Bundan başka, kentlerin yönetimine az ya da çok büyük bir ölçüde katılma hakkını iddia ettikleri ve sağladıkları tek ülke İngiltere değildi. Kentlerin doğal eğilimi, onların belediye cumhuriyetleri olmalarına yol açtı. Kuşkusuz, yeterli güçleri olsaydı, her yerde Devlet içinde Devlet olacaklardı. Ama kentler, Devletin gücünün onların çabalarını dengelemeye yetmediği yerler dışında, bu ideallerini gerçekleştirmeyi başaramamışlardır.

Onikinci yüzyılda İtalya'da, daha sonra imparatorluğun gücünün kesinlikle azalmasının ardından Almanya'da durum böyleydi. Bunların dışında kalan bütün ülkelerde, ister Almanya ve Fransa'da olduğu gibi monarşi önlerinde dize gelmeyecek kadar güçlü olsun, ister Hollanda'da olduğu gibi yalnız kendilerini düşünmeleri onları çok geçmeden birbirleriyle gırtlak gırtlağa getirecek olan bir bağımsızlığı elde etmek için çabalarını birleştirmekten alıkoysun, kentler prenslerin üstün otoritesini yıkmayı başaramamışlardır. Böylece genel bir kural olarak, kentler bölgesel yönetime boyun eğiyorlardı.

Ancak, yerel yönetim bunlara yalnızca uyrukları olarak davranıyordu. Onlara öylesine bir gereksinme duyuyordu ki çıkarlarına aldırmamazlık edemezdi. Yerel yönetimin maliyesi büyük ölçüde onlara dayanıyor ve Devletin gücünü ve giderlerini artırdıkları ölçüde gittikçe daha sık olarak kentlilerin keselerine başvurmak gereksinimini duyuyordu. Onikinci yüzyılda yönetimin kentlerden ödünç para aldığı daha önce belirtilmişti. Kentler, bu parayı güvence karşılığı olmaksızın vermiyorlardı. Paralarının hiçbir zaman geri ödenmemesi tehlikesini göze aldıklarını iyi bildiklerinden, ödünç vermeyi kabul ettikleri paralar karşılığında, yeni haklar koparıyorlardı. Derebeylik hukuku, egemenin, uyruklarından yalnızca açık seçik olarak belirlenmiş, niteliği hep aynı olan özel durumlarla sınırlandırılmış belli vergileri almasına izin veriyordu. Bu yüzden, ne denli gereksinme duyarsa duysun, onları dilediği gibi baş vergisi ödemeye ya da erzak sağlamaya zorlayamazdı. Bu bakımdan, kent yasaları onlara en sağlam güvenceleri veriyordu. Böylece de, onlarla uzlaşmaya varmak zorunluydu. Yavaş yavaş prensler, sorunlarını danıştıkları yüksek rütbeli din adamları ve soylulardan oluşan kurullara kentsoyluları da çağırma alışkanlığını edindiler. Bu tür toplantıların örnekleri onikinci yüz-

yılda hâlâ çok azdı; onüçüncü yüzyılda çoğalmış; ondördüncü yüzyılda ise bu alışkanlık kesin olarak yasallaşmış; kentsoylular, din adamları ve soylulardan sonra gelen bir yer elde etmişlerdir. Saygınlık bakımından üçüncü de olsa, bu yer çok geçmeden önem bakımından birinci olmuştur.

Gerçi orta sınıflar, az önce gördüğümüz gibi, onikinci yüzyılda Batı Avrupa'da kendini gösteren toplumsal, ekonomik ve siyasal değişiklikler üzerinde çok geniş bir etki yapmışlardır; ama ilk bakışta düşünsel akımda pek de önemli bir rol oynamamış görünmektedirler. Gerçekten de ondördüncü yüzyıla değin, orta sınıfların bağrından kopan ve onların ruhuyla canlanmış bir edebiyat ve sanat ortaya çıkmamıştır. O zamana değin bilim, kesinlikle ruhban sınıfının tekelinde olup Latince'den başka dil kullanılmıyordu. Anadilde edebiyat alanında ne yazılmışsa, yalnızca soylularla ilgiliydi, ya da yalnızca soylular sınıfına ilişkin düşünce ve duyguları dile getiriyordu. Mimarî ve heykel, yalnızca kilise yapımı ya da süslemesinde başyapıtlar ortaya koymuştur. En eski örnekleri -örneğin, Ypres'de, Büyük Savaş sırasında yıkılan Cloth Hall gibi- onüçüncü yüzyılın başına dek geri giden pazar yerleri ve çan kuleleri, hâlâ büyük dinsel yapıların mimarî üslubuna bağlı kalmıştı.

Ancak, daha yakından incelendiğinde, çok geçmeden kent yaşamının gerçek anlamda Ortaçağ'ın manevî başkentine katkıda bulunduğu ortaya çıkar. Kuşkusuz, kentlerin düşünsel kültürü, Rönesans dönemine değin, bağımsız bir çaba ortaya koymasını engelleyen pratik düşüncelerin egemenliği altındaydı. Ama daha en başında tam anlamıyla laik bir kültür olma niteliği gösteriyordu. Onikinci yüzyıl ortalarına değin belediye kurulları tüccar çocukları için okullar yaptırıyorlardı; bunlar, antik çağın sonundan bu yana açılan ilk laik okullardı. Okuma ve yazma, ticaret için vazgeçilmez olduğundan, artık yalnızca din adamları sını-

fının üyelerine özgü bir ayrıcalık olmaktan çıkmıştı. Tüccarlar bu okullara soylulardan çok daha önce gitmeye başladılar; çünkü soylular için yalnızca bir düşünce lüksü olan şey, onlar için günlük bir gereksinimdi. Doğal olarak, Kilise hemen belediye okullarını denetleme konusunda hak iddia etti. Bu da, Kilise ile kent makamları arasında bazı çatışmalara yol açtı. Doğal olarak, din sorunları bu tartışmaların tümüyle dışındaydı. Bunların, kentlerin kendi kurdukları okulları denetleme ve yönetme isteğinden başka nedeni yoktu.

Bununla birlikte, bu komünal okullarda öğretim Rönesans dönemine değin temel bilgilerin öğretimiyle sınırlıydı. Daha yüksek bir öğrenim isteyenler kilise kuruluşlarına başvurmak zorundaydılar. Onikinci yüzyıl sonundan başlayarak kentin yazışma ve hesap işlerinin yanı sıra ticaret yaşamının gerekli kıldığı çeşitli yasaların yayımlanmasından sorumlu "yazmanlar", bunların arasından çıkmıştır. Bütün bu "yazmanlar" laik kimselerdi; çünkü kentler, prenslerin tersine, sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanarak kentlerin yargı yetkisinin dışında kalabilecekleri nedeniyle din adamları sınıfından hiç kimseyi işe almıyorlardı.

Başlangıçta belediye yazmanlarının dili doğal olarak, Latince'ydi. Ama onüçüncü yüzyılın ilk yıllarından sonra ulusal dilleri gittikçe daha yaygın olarak kullanmaya başladılar. Halk dilini ilk kez yönetimde kullananlar kentler olmuştur. Böylece, kentler, Ortaçağ uygarlığında, önde gelen temsilcileri oldukları laik ruha tam anlamıyla denk düşen bir girişimde bulunmuşlardır.

Bundan başka, bu laik ruh, çok yoğun bir dinsel heyecanla birleşmişti. Tüccarlar sık sık dinsel makamlarla çatışsalar da, piskoposlar onlara ateş püskürseler, aforoz etseler de, onlar da karşı saldırıya geçerek kimi zaman kiliseye karşı eğilimlerini açıkça belli etseler de, bütün bunlara kar-

şın, derin ve coşkulu bir inançları vardı. Kentlerdeki birçok dinsel kurumlar, sayısız dinsel derneklerle hayır dernekleri bunu kanıtlamaya yeterlidir. Kentsoyluların dindarlığı, Ortodoksluğun katı sınırlarını aşan bir saflık, içtenlik ve korkusuzlukla kendini gösteriyordu. Her dönemde bunlar, her şeyden önce gizemciliklerinin (mistisizmin) coşkunluğu ile ayırt ediliyorlardı. Bu, onların onbirinci yüzyılda dinsel rütbe ve makamların alınıp satılmasına ve papazların evlenmesine karşı savaşan din reformcularının yanlarında tutkuyla yer almalarına yol açmış; onikinci yüzyılda Beguine ve Beghard'ların çileciliğini (asetizmini) yaymıştır; onüçüncü yüzyılda ise, Fransisken ve Dominikenlerin heyecanla karşılanmaları bu durumla açıklanabilir. Ama bu dinsel yaklaşım, aynı zamanda tüm yeniliklerin, dinsel düşüncenin tam abartma ve bozulmalarının başarısını da sağlamıştır. Onikinci yüzyıldan sonra ortaya çıkan tüm mezhep sapkınlıkları hemen yandaş buluyordu. Burada, Albigens mezhebinin hızla yayılmasını anımsamak yeterlidir.

Böylece, Ortaçağ'm hem laik, hem de mistik olan kentsoyluları, geleceğin iki büyük düşünce akımında oynayacakları rol için tam anlamıyla hazırdılar: laik düşüncenin ürünü olan Rönesans ve dinsel gizemciliğin yöneldiği Reform.

Bibliyografya

Ashley, W.J., "The Beginning of Town Life in the Middle Ages", *Quarterly Journal of Economics*, C. X, 1896.

Ballard, A., *The English Borough in the Twelfth Century*, Cambridge, 1914.

Bateron, M., "The Laws of Breteuil", *English Historical Review*, C. XV, 1900.

Below, G.V. "Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung", *Historische Zeitschrift*, C. LVII-LIX.

Die Entstehung der deutschen Stadtemeinde, Düsseldorf, 1889.

Der Ursprung der deutschen Stadtverfassung, Düsseldorf, 1802.

Blanchet, A., *Les enceintes romaines de la Gaule*, Paris, 1907.

Blommaert, W., *Les châtelains de Flandre*, Ghent, 1915.

Bonvalot, E., *Le tiers-état d'aprés la charte de Beaumont et ses filiales*, Paris, 1884.

Des Marez, G., *Étude sur la propriété fonciére dans les villles du Moyen-âge et specialement en Flandre*, Ghent, 1898.

Doren, A.J., *Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden des Mittelalters*, Leipzig, 1893.

Espinas, G., *La vie urbaine de Douai au Moyen-âge*, 4 cilt, Paris, 1913.

Flach, J., *Les origines de l'ancienne France*, C. II, Paris, 1893.

Génestal, R., *La tenure en bourgage*, Paris, 1900.

Gerlach, W., *Die Entstehungszeit der Stadtbefestigungen in Deutschland*, Leipzig, 1913.

Giry, A., *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusq'au XIV e siécle*, Paris, 1877.

Les établissements de Rouen, 2 cilt, Paris, 1883-1885.

Gross, C., *The Gild Merchant*, 2 cilt, Oxford, 1890.

Hegel, K., *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*, Leipzig, 1898.

Städte und Gilden der germanischen völker im Mittelalter, 2 cilt, Leipzig, 1891.

Hemmeon, M. de V., "Burgage Tenure in Medieval England", *Harvard Historical Studies*, C. XX, 1914.

Huvelin, P., *Essai historique sur le droit des marchés et des foires*, Paris, 1897.

Keutgen, F., *Untersuchungen über den Ursprung der deutschen Stadtverfassung*, Leipzig, 1895.

Labande, H.L., *Historie de Beauvais et de ses institutions communales*, Paris, 1892.

Luchaire, A, *Les communes françaises á l'époque des Capétiens directs*, yeni baskı, L. Halphen'in önsözüyle, Paris, 1911.

Maitland, F.W., *Township and Borough*, Cambridge, 1898.

Ottokar, N., *Opiti po istorii franzoukish gorodov*, Perm, 1919.

Petit-Dutaillis C.E., *L'origine des villes en Angleterre*, Stubbs'ın *Constitutional History*'sinin Fransızca çevirisinin I. cildi.

Pirenne, H., "L'Origine des constitutions urbaines au Moyenáge", *Revue historique*, C. LIII, LVII, 1893, 1895.

"Villes, marches et marchands au Moyen-áge", *Revue historique*, C. LXVI 1898; "La hanse flamande de Londres", *Bulletin de l'Accademie de Belgique*, Classe des lettres, 1899; "Les villes flamandes avant le XIIe siéle", Annales de l'est et du Nord, C. I, 1905; *Belgian Democracy - Its Early History*, Manchester, 1915.

Prou, M., *Les Coutumes de Lorris*, Paris, 1884.

Rietschel, S., *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältniss*, Leipzig, 1897; *Das Burggrafenamt*, Leipzig, 1905; *Die civitas auf deutschem Boden*, Leipzig, 1894.

Round, J.H., "The Castles of the Norman Conquest", *Archaeologia*, C. LVIII, 1903.

Sohm, R., *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*, Leipzig, 1890.

Vanderkindere, L., "La premiére phase de l'évolition constitutionelle de villes flamandes", *Annales de l'Est et du Nord,* C. I, 1905.

"La notion jiridiqe de la commune", *Bulletin de l'Academie de Belgique;* Classe des lettres, 1906.

Vander Linden, H., *Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au Moyen-âge,* Ghent, 1896.

Wauters, A., *D el'origine des premiers dévelopments des libertés communales en Belgique,* Brüksel, 1869.

Ayrıca, her ülkede kentlerin özel tarihlerine ilişkin sayısız monografilere de bakılmalıdır. Bunların listesi ulusal bibliyografyalarda bulunabilir. İngiltere için, Charles Gross'un *Bibliography of British Municipal History* adlı bibliyografyasına bakınız.

Öte yandan, yazıldıkları zaman taşıdıkları öneme rağmen, bugün eskimiş olan bazı eserlerden söz etmeyi yararlı bulmuyoruz. Bunların en önemlilerinin başlıca özellikleri H. Pirenne'in, "L'origine des constitutions urbaines au Moyen-âge", *Revue historique,* C. LIII, 1893'te yer almaktadır. İngiltere için bkz. J. Tait, "The Study of Early Municipal History in England", *Proceedings of the British Academy,* C. X, 1922.

Kent yasasının kaynaklarına ilişkin bilgiye gelince, burada, aşağıdaki eserlerin adlarını vermek yeterli olacaktır:

Ballard, A., *British Borough Charters, 1042-1216,* Cambridge, 1913.

Gaipp, E.T., *Deutsche Stadtrechte des Mittelalters,* 2 cilt, Breslau, 1851.

Gengler, H.G., *Deutsche Stadtrechte des Mittelalters,* Erlangen, 1852-1866. Codex juris municipalis Germaniae mediiaevi, Erlangen, 1863.

Giry, A., *Documents sur les relations de la royauté avec les villes en Frances de 1180'á 1314,* Paris 1885.

Keutgen, G., *Urnkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte,* Berlin, 1901.

Dizin

acropoles 48
ad opus castri 148
adil fiyat 94, 95
Adriyatik Denizi 76, 86
aforoz 50, 97
Afrika 12, 21, 24, 81
Aix-la-Chapelle 51
Akdeniz 11-26, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 43, 46, 49, 63, 68, 72, 73, 81
Akitanya 13, 17
Albigens mezhebi 171
Almanya 32, 54, 63, 67, 79, 92
Alpler 67, 74, 88
altın 12, 20, 34, 35
Amalfi 72
amicitia 147
Anglo-Sakson 17, 75
Annales okulu 8-10
Antakya 12, 72
Apuleiah William 69
Arapça 25
Araplar 29, 43, 78
Arras 78, 127
as 20
asetizm 171
Augustin, St. 17
Avarlar 36
Babil 99
baharat 21, 22, 33
Baltık 81
banliyö 107
Barbarlar 13, 19, 23, 50, 57, 63, 76
Barcelona 73
Barsur-Aube 104
Batı Avrupa 79
Bayonne 79
belediye 110, 125-156
Bergfried 147
beylik arazi 37
birri 77
Bizans İmparatorluğu 16, 21, 25, 26, 37, 42, 45, 67, 78, 85, 87
Bizantinizm 13
Bordeaux 24, 79
borgo 58
borough 58
Bosna Körfezi 75
bourgage 143
Bouvines Savaşı 167
Brabant 101
Bruges 76, 78, 82, 112
burg 58
burgens 48, 113, 114, 160
burgomaster 151

Burgondlar 14
burgus 58
burjuva 113
burjuvazi 100

Cambrai 79, 108, 131
Cassiodorus 85
castellani 113
castellaunus 59
castellum 58
castrenses 113
castrum 58
Cateau Cambresis 59
Cenova 70, 71, 88
Champagne 82
charite 92
cives 113
civitas 18, 52, 108
civitas parisiensis 52
Cluny gizemciliği 95
Cluny reformu 64
coloni 38
communio civitatis 130, 133
compagnie 92
comunitas 133
Conjuratio 147
consilio et auxilio 165
consilium 150
Corbie 29
curia 150
Czarograd 44

Danimarka 30, 32, 75, 77
darphane 35, 134
decuriones 18, 49
defensor civitatis 18, 49
dekanen 137
demokrasi 9, 128
denarius 20
denier 32, 34, 35
deniz ticareti 12
denizcilik 69, 75, 78, 81, 85, 86, 87, 88, 92, 93
derebeylik 34, 37, 168
dernekler 137
devlet 154
Dinant 79, 108
Dindar Louis 35, 51, 55
dirlik 123, 125
Diyakon John 69
dokuma 21, 33, 115
dolar 34
Dominiken 124, 171
domus 59
domus negociantum 23
donanma 31
Dovai 78
doyen 93
drahmi 20
duca 34
Duurstede 32, 74
düello 98, 145
Dük William 65

échevin 149
Emirname 24, 36
Ermiş Godric 89, 96
Ermiş Jerome 94
Ermiş Peter 52
evlilik 121

faiz 86, 143
Fenikeliler 27
Feodal Toplum 8
feodal 50, 63
Finlandiya Körfezi 75
firmitas 148
Flaman 66, 77
Flandr 32, 59, 65, 66, 74, 75, 78, 82, 104
Floransa 34
florin 34
forisburgus 107
Fos 29
frairie 92
Franklar 13, 14, 20, 21, 23, 27, 36, 37, 40, 46, 53, 57
Fransa 30, 52, 63, 75, 78, 79
Fransisken 124, 171
Frizyalılar 32, 76

Galya 12, 17, 19, 20, 21, 29, 32, 34, 39, 45
ganimet 37

gemicilik 86
Germenler 13, 16, 17, 18, 24, 25, 26, 29, 38, 29, 49, 54, 66, 75, 77
gesta municipalia 18, 49
Ghent 78, 104
gild 92, 137
gorod 41, 44, 48
Gotik 152
Gotlar 13, 15, 67
göçmenler 120
gümrük 22
gümüş 34

Haçlı seferleri 65, 72
hanse 92, 137
hansgraf 93, 137
haraç 37
Harun Reşid 78
Hıristiyanlık 15, 17, 25, 33, 36, 44, 54, 65, 68, 71, 81
Hilafet devleti 38, 42
Hollanda 65, 74, 78, 79, 92, 101
homeras 83
homines facis 147
Hun 67
Huy 79, 106, 108, 113
hürriyet 9

icra memurları 166
İngiltere 32, 65, 75, 78
İran Körfezi 72
İrlanda 17, 32
İsa Hz. 43, 69, 71
İskandinavlar 30, 41, 74, 75, 78, 83, 84
İskenderiye 12
İslam hukuku 25
İslâmlar 9, 25, 27-33, 43-46, 49, 58, 65, 68, 79, 70, 71, 72, 84, 87
İspanya 12, 13, 14, 20, 21, 24, 32, 33, 65, 73
İsveç 31, 32, 41, 75
işbölümü 80
İtalya 12, 14; 17, 21, 24, 30, 52, 67, 70, 73, 79, 92
ius mercatorum 98
İzlanda 75

uratus 147
juré 149

Kale-kent 103
kamu hukuku 97
kâr 41
Karolenjler 22, 27, 28, 29, 33, 35, 37, 39, 44-47, 50, 51, 52, 57, 60, 74, 77, 84, 85
Kartaca 24
kent 47
kent hukuku 141, 146
kervan 92
Kızıldeniz 72
Kiev 46
Kilise 17, 18, 28, 35, 36, 39, 50, 52, 53, 54, 64, 71, 91, 94, 128, 153
kiralar 39
kişi hukuku 98
komün 130, 132
Konstantinopolis 11, 12, 21, 28, 35, 45, 52, 67, 68, 69, 86
konsül 130
korsanlar 30
Korsika 72
köle ticareti 23, 32, 33, 38, 43, 69, 80, 117
Köln 79
Köprülü, Fuad 7
kraal 48
kredi sistemi 86
Kuatlar 13
Kudüs 72, 73
Kuşbaz Henry 59, 63
Kuzey Denizi 81
Küçük Asya 12, 20

Lagny 82, 104
laik 37, 54, 63, 123, 129, 135, 169-171
Latince 25, 169
Le Câteau-Cambrésis 103
lex vilae 147
Lex-talionis 146
Liege 79
Lille 78
liti 38

Lombardlar 16, 29, 67, 70, 73, 74, 76, 88
lonca 92, 137
Londra 78
Lucca 70
Lyden 104

maden işletmeciliği 116
Magna Carta 167
mahkeme 119
Mainz 79, 104
malikaneler 40, 41
manastır 33, 85
mansus 40, 166
mare nostrum 14, 15
Markomanlar 13
Marsilya 17, 21, 22, 29, 46, 73, 88, 107
mercatores 31
mercatus 33
Meroven jler 14, 19, 21, 22, 28, 29, 34, 37, 53, 57, 73
Messines 78
Meuse 74, 101
Mısır 12, 21, 29, 99
milites castronses 58
missi dominici 37
monentes 40
mooren 65
Moskova 46
Muhammed ve Şarlman 7
Muhammed, Hz. 25, 28, 43, 71
municipium 58, 74
mücevher 22

negociatones 31
negotiatorum claustrum 107
Norman şovalyeleri 65, 70, 72
Normandiya 75, 78
Norveç 30, 75
novus burgus 107
nüfus artışı 9, 115

okullar 169
okuma-yazma 86, 169
oppida 48
orbis romanus 11, 15
orta sınıf 99-124
Osmanlılar 29
Ostrogotlar 14

özgürlük 142

palatia 51
pallia fresonica 32, 78, 116
panayır 97, 103, 108
Papalık 29, 52, 68
para sistemi 12, 20, 34, 35, 36, 163
Paris 74
parşömen 21, 22, 29
partus ventrem sequitur 121
pataren 129
Pavia 70
pax 147
pax vilae 147
pazar 35, 36, 108, 169
Peçenekler 45, 46
Persler 25
piepowdrous 94
Pirenne, Henri 7-10
pirinç işletmeciliği 116
piskopos 50, 63, 118
Piza 70, 71, 72, 73, 88
polder 66
Polonya 32
poort 109
poorter 109
poorters 114
poortmanni 114
poortmannus 114
port 108
portus 107, 108, 118, 136
Provence 30
Provins 82
Prusya 77

Quentovic 74

Radolfzell 103
rahipler 9, 34, 124
Ratisbonne 107
Ren 74
Rodos 73
Roland heykelleri 147

Roma hukuku 25
Roma İmparatorluğu 11, 15, 17, 19, 24, 27, 49, 50, 53, 68, 75
Ron 74
Rouen 79
ruhban sınıfı 36, 51, 86, 123, 158
Rusya 41, 44, 45, 46, 75, 77

saga 77
Saksonlar 28, 63
sanayi 115
saray 34
Sardinya 72
Sarnıççılar tarikatı 66, 123, 139
Scheldt 74, 101
senatores 38
senyör 119
serf 45
sermaye 9, 80
Sicilya 29, 72
Sicilya krallığı 65
sikke 20, 32, 43
Slavlar 32, 69
solidus 20, 34, 35
soylular 37, 45, 158
Speyer 104
spiritus capitalisticus 91
St. Omer 111
suburbium 107, 110
Suriye 12, 20, 21, 29, 72
Süevler 13
süs eşyası 22

şarap 21, 22, 32, 33
Şarlman 28, 30, 34, 36, 39, 63, 67, 78
şato 34
şehir 9
şovalye 122

tacirler 9, 19, 23, 31, 40, 42
tanrısal barış 64
tarım 19, 47, 84
telonearii 19
teloneum 19, 144
terra dominicata 40
Theodoricus 24
Tire 67
tonlieu 29
toprak 162
Tournai 77, 78, 104
Tourslu Gregor 18, 19, 21, 24
town 48
triens 20
Troyes 82
Tuna 74
tuz sanayii 32, 33
tüccar sınıfı 83-98, 127

ulaşım 89
universitas 133
urbs 58, 107
urbs exterior 107
Urfa 12, 72

vaftiz 33
valenciennes 79, 108
Vandallar 13
Venedik 34, 66, 68, 73, 74, 82, 85, 87
Verdun 106
vergi 36, 37
vetusburgus 107
Victoria Augusti 20
vicus mercatorum 33
Vikingler 83
villa 39
villani 40
Vizigotlar 16

Wergild 146
Worms 104

yağ 21, 22
Yahudiler 21, 22, 23, 32, 33, 84
yargıçlar 166
Ypres 78
Yunanca 25
Yunanistan 83, 99
Yunanlılar 27, 43, 83

zenaatçiler 9, 21

Belçika'nın yetiştirdiği en büyük tarihçi olan Henri Pirenne, Ortaçağ tarihi konusunda dünyanın öndegelen uzmanlarındandır. Pirenne'in eserleri arasında özel bir yeri olan *Ortaçağ Kentleri*, tarihçinin 1922 yılında davet edildiği ABD'de verdiği konferansların notlarını kapsamaktadır. Pirenne'in özgün tarih yöntemi ve tarihe bakışı, bu kitabında kendini belirgin biçimde göstermektedir. Ortaçağ Batı Avrupası'nda ekonomik canlanma ve kent uygarlığının doğuşunu ele alırken; tüccar sınıfının oluşumu, burjuvazinin doğuşu, toprak köleliğinin ortadan kalkışı ve belediye kurumlarının ortaya çıkışı süreçlerini yorumcu tarih anlayışıyla ele alır ve anlatır Pirenne. Bu küçük ama önemli kitabı İlber Ortaylı'nın önsözü ve Şadan Karadeniz'in özenli çevirisiyle sunuyoruz.

iletişim

ISBN 13: 978-975-470-033-6
9 789754 700336